

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

Історичні записки

**Збірник наукових
праць**

**Випуск 27
Частина 1**

ЛУГАНСЬК – 2010

ІСТОРИЧНІ ЗАПИСКИ: Збірник наукових праць

Випуск 27

Частина 1

Засновано у 2004 році

Вихід з друку – чотири рази на рік

Засновник Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля

Журнал зареєстровано Міністерством України у
справах преси та інформації
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 8312 від 14.01.2004 р.

Журнал включено до Переліків наукових фахових
видань України (Бюл. ВАК № 11 2009 р.), в яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата
історичних наук.

Головна редакційна колегія: Михайлюк В.П., докт. істор. наук (головний редактор), Бодрухин В.М., докт. істор. наук (заступник головного редактора), Дорош Т.О., інженер (відповідальний секретар), Біловолов Ю.Г., докт. істор. наук, Вергунов В.А., докт. с.-г. наук, Добров П.В., докт. істор. наук, Довжук І.В., докт. істор. наук, Єрхов Г.П., докт. істор. наук, Климов А.О., канд. істор. наук, Крапівін О.В., докт. істор. наук, Литвиненко В.Ф., докт. істор. наук, Пилипчук О.Я., докт. біол. наук, Сергієнко Ю.Г., докт. істор. наук, Соколов І.Д., докт. біолог. наук, Ульшин В.О., докт. техн. наук, Фомін А.І., докт. істор. наук.

Історичні записки: збірник наукових праць. – Луганськ, 2010. – Вип. 27. Ч. 1. – 204 с.

У збірнику публікуються праці, що висвітлюють найбільш актуальні проблеми історії України, всесвітньої історії, історії освіти, науки і техніки.

Рекомендовано до друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 10 від “25” червня 2010 р.)

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу.

© Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля, 2010
© East Ukrainian National University
named after Vladimir Dal, 2010

СТАТТІ

УДК 930+94

Барабаш Ю.В.

ДО ПИТАННЯ ЖИТЛОВИХ ПРОБЛЕМ НА ЛУГАНЩИНІ НА ПОЧАТКУ ЗДІЙСНЕННЯ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті проаналізовано житлові проблеми на Луганщині у перший рік реалізації нової економічної політики. Звернено увагу на витоки проблеми та показано дії влади щодо подолання недоліків.

Ключові слова: житло, будівництво, квартирна плата, націоналізація, денационалізація.

Дослідження житлових проблем періоду розгортання нової економічної політики є актуальними при виявленні низки соціальних проблем в історичній регіоналістиці. У першу чергу це пов'язано з відсутністю комплексних наукових праць, які б у повній мірі відображали питання житлобудівництва в конкретних регіонах держави, зокрема на Луганщині саме у 1920-ті рр. По-друге, врахування історичного досвіду в нинішній регіональній системі господарства дає змогу віднайти коріння головних прогалин соціально-виробничої інфраструктури регіону, і, як приклад, шляхів їхнього уникнення. Тому виникає необхідність у підвищенні зацікавленості до виявлення локальних аспектів з питань боротьби з житловою кризою у місцевостях Донбасу, зокрема на Луганщині, адже такий матеріал, формуючись на базі фундаментального регіонального виміру, допомагає глибше пізнати картину українського контексту в історичному дослідженні. Тим паче, Донбас був промисловою серцевиною країни, тому гострі питання соціальної сфери там потребували негайного вирішення.

Метою даної статті є аналіз житлових проблем на Луганщині перший на початку непу (1921-1922 рр.) та відображення дій влади щодо подолання житлової кризи.

Відповідно до мети, науковими завданнями є:

- висвітлення витоків житлової кризи;
- аналіз процесу забезпеченості населення житловими помешканнями на основі зображення дій влади та місцевого керівництва щодо врегулювання питання у подоланні житлової кризи.

У даній статті до наукового обігу залучені документи Державного архіву Луганської області, а саме фонду Р-617, в яких відображено певні питання, що стосуються досліджуваної проблеми. Використано також джерело – газету «Луганська правда» періоду 20-х років минулого століття.

Окремі аспекти даної проблеми висвітлені у працях науковців, які в рамках дослідження умов життя робітництва, звертаються і до питань забезпечення їх житлом. Це праці А.М. Михненка [16], О. Лукашевича [15], В.Г. Ткаченка [20] та ін. Особливої уваги заслуговує наукова стаття О.М.Мовчан [17], в якій авторка детально досліджує житлову ситуацію періоду 1920-х рр. в Україні, зокрема в Донбасі. Житлова проблема висвітлюється авторкою й у колективній

монографії «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)», в якій відображені проблеми повсякденного життя населення України у період непу [18].

Серед основних витоків житлової кризи на Луганщині – історичні умови, що передували часам непу. Складна економічна ситуація в країні та у світі спричинила масовий потік робітничої сили у промислові міста Донбасу. Як зазначив О.П. Рєєнт, у 1920 р. з різних кінців Росії до Донбасу було направлено понад 60 тис. робітників та членів їх сімей [19, 330]. Підтвердженням також є замітки на шпальтах місцевої газети «Луганська правда», де розміщено лист італійських робітників до луганського керівництва, суть якого полягає у зверненні по допомогу стосовно надання робочих місць у Луганську декільком робітничим родинам, за умов забезпечення їх житлом та коштами для переїзду, з утриманням останніх у подальшому із зарплатні, оскільки «голі кишені» не давали змоги дістатися промислового центру. Звісно, такий стрімкий потік робітництва потребував забезпечення їх житлом. Але в той час вирішення житлової проблеми в Донбасі носило складний характер.

Сучасні дослідники неодноразово висвітлювали проблеми скупченості населення в Донбасі, відсутності у нього «даху над головою», що змушувало радянського громадянина ночувати «під відкритим небом»: на залізничних вокзалах та будь-де. Юрби населення потерпали від погодних та антисанітарних умов. До того ж загальна ситуація в регіоні була спричинена кризовим становищем в економічно-промисловому секторі. Заводи Луганщини працювали з перебоєм, зокрема, завод Жовтневої Революції, тому гальмувалися всі напрямки діяльності. У плачевному становищі знаходилася кам'яновугільна промисловість, скоротився видобуток вугілля [6].

Тому не дивно, що у Донбасі в той час був поширений страйковий рух, представники якого висували здебільшого економічні вимоги: поряд зі своєчасною виплатою зарплатні, підвищення рівня охорони праці й покращення житлово-побутових умов та санітарного стану міст [16, 24]. Такий стан справ наптовхував владу на щонайшвидший пошук альтернативи. Але вирішення соціально-побутових прогалин передбачало значних фінансових витрат.

Першочерговим завданням було покращення рівня життя населення – боротьба з голодом, надання відповідної медичної допомоги, створення належних житлово-побутових умов та, у кінцевому результаті, подолання житлової кризи.

Серед усіх населених пунктів Донбасу особливо гострою житлова криза спостерігалась в Луганську та Лисичанську, де робітники були задоволені житлом лише на 50% [1, 15]. Дещо ослаблювала житлову кризу і порівняно низька квартирна плата. Про це свідчить положення «Про умови надання заводським управлінням квартир робітникам і службовцям гірничозаводських підприємств Донецького басейну» [19, 332]. А всі городяни УСРР на початку 1920-х рр. користувалися житлом безкоштовно. У подальшому, з квітня 1922 р., було введено платність за найом квартир у будинках муніципального фонду [18, 275].

Перші кроки керівництва щодо подолання житлової кризи ще на початку досліджуваного періоду в Донбасі проявилися в підготовці до будівельних робіт у низці копалень регіону. Так, на Кадієвській копальні передбачалося будівництво робітничого міста на 75 будівель. На Новосветловському й Власовському рудниках планувалося звести 200 робітничих будинків [8]. У Луганську в зазначений час робота комісії з покращення побуту робітників обмежувалася пошуками й ремонтом квартир для робітників заводу Жовтневої Революції. У червні 1921 р. житлом було задоволено 30 родин й обладнано 3 гуртожитки [9]. За липень 1921 р. житловою комісією переведено на кращі квартири 7 родин. Для новопріїжджаючих видано 12 нових квартир [5]. Та це були незначні досягнення порівняно з потребами населення в житлі у той період.

З плином часу, розпочалося відродження промисловості. «Луганська правда» писала про Донбас: «Раненный гигант выздоравливает». Але «житлова криза» у містах та селищах міського типу продовжувала загострюватися, незважаючи на відбудову та розширення житлового фонду. Через пріоритетність промислового будівництва, житлове проводилося в обмежених розмірах й не встигало за стрімким зростанням міського населення [17, 230].

На основі нового «Житлового закону», виданого РНК УСРР 1 листопада 1921 р., та з метою врегулювання житлового питання Колегія комунального господарства Луганська постановила, що всі житлові будівлі міста, які надавали права вибору в Цензорну міську раду до 1917 р., оголошувалися націоналізованими та були власністю комунального господарства [2, 1]. Беручи на облік націоналізовані будинки, комгосп встановлював платню за користування квартирами та гуртожитками [3, 16 зв.].

Оскільки більша частина населення Донбасу була робітничою, перед керівництвом гостро стояло питання задоволення житлом саме робітників. Тому стрімко розпочався процес виселення з націоналізованих житлових будинків «нетрудових елементів». Це був один із засобів врегулювання житлового питання. Ще 25 червня 1921 р. Радою Народних Комісарів (РНК) було видано Декрет «Про міри правильного розподілу житла серед трудового населення», згідно якого виселення громадян могло статися лише у випадках особливо гострої суспільної потреби в тому, тобто кожного разу в разі наявності особливо мотивованої постанови місцевого Виконкому. До того ж, у випадку виселення громадян, відповідно вказаного Декрету, останнім слід було забезпечити «здорове житло». А при кожному виселенні необхідно було мати висновок житлово-санітарної інспекції. Для правильного розподілу житлової площі в містах та селищах Декрет передбачав прийняття мір житлово-земельними відділами сумісно із житлово-санітарною інспекцією щодо раціонального та твердо проведеного ущільнення житла й установ, у т.ч. і установ військового відомства, а також щодо звільнення житлових приміщень, зайнятих під нежитлові потреби [4, 19-19 зв.].

Отже націоналізація житлового фонду та ущільнення його орендарів з «нетрудових» верств населення стали провідними аспектами діяльності влади щодо покращення житлових умов робітництва. Тому процес виселення набрав

свого оберту. Згідно постанови Луганського окружного виконкому, всі особи, що займали квартири копалень, але не працювали на копальнях, підлягали виселенню з тих квартир [7]. А у 1922 р. проведено економічну нараду Донецької губернії, яка постановила призупинити «перекидання» червоноармійців до Донбасу через відсутність у них необхідності та однією з головних причин була недостатність житлових приміщень, продовольства та медикаментів [13].

У досліджуваній період поряд з держаним будівництвом міст розгорталося і робітниче житлове будівництво за рахунок власних коштів. З 1922 р. створюються житлобудівні кооперативи при Вукоопспілці [20, 39]. Але в Луганську перші житлові кооперативи розпочали свою діяльність у 1925 р. А до їх появи при Луганському комунальному господарстві житловим відділом у квітні 1922 р. було видано 480 ордерів: з них на кімнати 130, на квартири 300, на приміщення в гуртожитках – 60. За той же період зібрано орендну платню за квартири в націоналізованих будинках – 117 млн. 24 тис. крб. Всього за квітень було зібрано 162 млн. 164 тис. крб. [12].

На пленумі Окрвиконкому 28 лютого 1922 р. наголошено на потребі в націоналізації 850 будинків [14]. І вже на 1 травня 1922 р. загальна кількість націоналізованих будинків у Луганську становила 850 будівель з кількістю кімнат 5300.

Діяльність житлового підвідділу у травні 1922 р. була жвавішою, у результаті чого кількість виданих ордерів зросла у 2 рази: видано 996 ордерів, з яких на квартири 601, на кімнати 330, установами та військовими частинами – 5, проведено 15 обстежень квартир, що знаходилися у зруйнованому стані, зроблено 680 обмірів націоналізованих будинків з метою встановлення кубатури, видано 82 довідки на приватні будинки, що підлягали денационалізації, укладено 600 угод з квартиронаймачами на здачу їх в оренду житлових приміщень [10].

Але політика націоналізації не давала стовідсотково бажаного результату. Як зазначає сучасний дослідник О. Лукашевич, економічна та соціальна політика радянської влади, що проводилась в Україні у 20-х рр. ХХ ст. фактично не сприяла підвищенню якості житла українського населення [15, 273]. До того ж тотальна націоналізація міського житлового фонду, вказує О.М. Мовчан, унеможлиблювала його зруйнованість. Дослідниця наголошує, що через неможливість відбудувати та підтримувати в належному стані зруйнований житлофонд власними коштами, держава почала залучати до цього приватні капітали та поступилася політичними принципами заради економічних інтересів. Тому, задля відбудови та утримання комунального житлового фонду звернулися до його денационалізації, тобто передачу в довгострокову оренду будівель, які потребували капітального ремонту, приватним власникам [18, 280].

І вже на засіданні Президії окружного виконкому від 10 червня 1922 р., було вирішено денационалізувати будівлі, які для Комгоспу не «представляли ніякої цінності», а саме: по 4 будинки по вул. Леніна, Островській, Володимирській та Артемівському провулку; по 10 будинків – по вул.

Троцького та вул. ім. Володарського; 12 – по вул. Шевченко, 7 – по вул. Інтернаціоналу, 5 – по Патронній вул., 9 – по вул. Ворошилова, по 6 будинків – по вул. Садовій, Червоноармійській, Молдаванській та Наталівському провулку; 3 – по лінії залізничної дороги, вулицях Луначарського, Петропавлівській та Почтовій; по 2 будинки на вулицях: Ростовській, Вишневій, Полянівському провулку, Молдаванській. Загальна кількість будинків, що підлягала денационалізації дорівнювала 130 будівлям [11].

Таким чином, перший рік здійснення нової економічної політики в країні ознаменувався гучними заходами в житлово-комунальному господарстві. Гостро постало питання забезпечення житлом робітничого класу, оскільки потреби промислового виробництва повсякчас вимагали масового залучення до роботи робітників, яким необхідно було створити належні умови життя та праці. Робота житлового Комгоспу Луганська набувала певного оберту, але результат не задовольняв попит потребуючих «даху над головою». У цілому ж політика націоналізації, денационалізації та «ущільнення» були основними заходами у справі покращення житлової ситуації в країні та у Донбасі зокрема, сприяла врегулюванню робітничого питання у сенсі забезпечення останнього житлом на Луганщині.

У подальшому дослідженні маємо за мету звернути увагу на житлові проблеми станом на середину 1920-х рр., до початку діяльності перших житлових кооперативів у Луганську.

Література

1. Барабаш Ю.В. Соціальні проблеми робітничого Донбасу у 20-х рр. ХХ ст. // Матеріали Другої Міжнародної наукової конференції «Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки: пошуки, роздуми, знахідки». Луганськ, 29 квітня 2009 р. – Луганськ, 2009.
2. Державний архів Луганської області (далі ДАЛО). – Ф.Р-617. – Оп. 1. – Спр. 14.
3. ДАЛО. – Ф.Р-617. – Оп. 1. – Спр. 14.
4. ДАЛО. – Там само.
5. Луганська правда. – 1921 р. – 14 серпня.
6. Луганська правда. – 1921. – 12 серпня.
7. Луганська правда. – 1921. – 2 листопада.
8. Луганська правда. – 1921. – 8 травня.
9. Луганська правда. – 1921. – 31 липня.
10. Луганська правда. – 1922. – 17 травня.
11. Луганська правда. – 1922. – 18 червня.
12. Луганська правда. – 1922. – 23 квітня.
13. Луганська правда. – 1922. – 27 січня.
14. Луганська правда. – 1922. – 4 березня.
15. Лукашевич О. Житло як один з основних критеріїв якості повсякденного життя українського селянина 20-х рр. ХХ ст. // Проблеми історії України: Факти. Судження. Пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 12.
16. Михненко А.М. Історія Донецького басейну другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: Автореф. дис. ... доктора історичних наук / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2002. – 35 с
17. Мовчан О.М. Житлово-пбутові умови та комунальне обслуговування робітників УСРР 1920-ті рр. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:

http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:2cZS_bA05UIJ:www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/Piufsp/2007_17/16.pdf

18. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. — Ч 1. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — 445 с.

19. Реєнт О.П. Робітники України в 1917-1920 рр. (соціально-політичні та економічні зміни): Дисертація ... доктора історичних наук: 07.00.02; - Захищена 25.11.1994; Затв. 20.04.1995. — К., 1994. — 458 с.

20. Ткаченко В.Г. Міста-сади": перспективи та реальність // Культура народів Причорномор'я. — 2006. — №95. — С. 36-40.

Барабаш Ю.В. К вопросу жилищных проблем на Луганщине в начале реализации новой экономической политики.

В статье проанализировано жилищные проблемы на Луганщине в первый год реализации новой экономической политики. Обращено внимание на истоки проблемы и показаны действия власти относительно преодоления недостатков.

Ключевые слова: жилище, строительство, квартирная плата, национализация, денационализация.

Barabash Yu.V. To the question of housing problems in Lugansk region at the beginning of the realization of new economic policy.

In the article the housing problems in Lugansk region in the first year of realization of new economic policy are analyzed. The attention is payed on the sources of the problem and the actions of power concerning the prevention of failings.

Key words: house, building, flat fare, nationalization, denationalization.

УДК 636.084(091)

Бородай І.С.

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ГОДІВЛЮ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН**

Обґрунтовано вирішальну роль у становленні та розвитку вчення про годівлю сільськогосподарських тварин теоретико-методологічних факторів. Узагальнено основні здобутки зарубіжних та вітчизняних учених з проблем визначення поживної цінності кормів, норм годівлі, розроблення кормових раціонів та ін.

Ключові слова: сільське господарство, зоотехніка, тваринництво, годівля тварин.

Невід'ємною складовою зоотехнічної науки є вчення про годівлю сільськогосподарських тварин, яка на основі раціоналізації норм і раціонів сприяє реалізації їх генетичного потенціалу та отриманню максимальної кількості якісної продукції, вдосконаленню існуючих порід і виведенню нових. Останнім часом дослідниками вітчизняної науки проведено низку розвідок з вивчення окремих аспектів становлення та розвитку наукових основ годівлі сільськогосподарських тварин [1, 5, 6, 8]. Однак, до цього часу не здійснено комплексної оцінки внеску українських учених у розвиток даного напрямку. Попередніми дослідниками також не досить повно розкрито теоретико-методологічні передумови становлення та розвитку вчення про годівлю, які, на думку автора, були вирішальними. З огляду на це, у даному дослідженні вирішувалися зазначені завдання. Основним методом дослідження був науково-історичний аналіз.

За результатами дослідження предтечею становлення та розвитку вчення про годівлю сільськогосподарських тварин є розробки зарубіжних і вітчизняних учених у галузі фізики, хімії, фізіології, біології та інших суміжних наук, що склали його теоретико-методологічну основу. Зокрема, відкриття кисню повітря (Прістлі, Шерл) та з'ясування його значення для життя (Лавуаз'є) дали змогу сформулювати окремі поняття про організм і його життєдіяльність. Значний вплив на становлення наукових основ годівлі здійснив відкритий в 1748 р. М.В. Ломоносовим закон збереження енергії, за яким тварина, що виробляє продукцію, виконує механічну роботу й виділяє при цьому тепло, вуглекислий газ та воду, для забезпечення життя повинна використовувати певну кількість корму, води й кисню. Апарат для вивчення газообміну винайшов Лавуаз'є та обґрунтував, що вуглекислота виділяється тваринами у кількості, еквівалентній спожитому кисню, а кількість утвореного при цьому тепла прирівнюється до його кількості, що виділяється при згоранні вуглецю. У Росії перший респіраційний апарат сконструював І.М. Сеченов, а перші респіраційні калориметри були встановлені в 1852 р. у лабораторії В.В. Пашутіна, що дало змогу сформулювати теоретичні основи вивчення обміну речовин. У 1889 р. М.М. Шатерников сконструював переносний респіраційний апарат і в дослідках з вивчення газообміну вдосконалив способи визначення кількостей отриманого кисню і виділеного вуглекислого газу [7].

Роль білка вперше дослідив Ф. Мажанді, започаткувавши розробку наукових основ білкового живлення тварин. Вивчення фізіологічної ролі і визначення норм потреби в окремих амінокислотах здійснили американські вчені Т.Б. Осборн, Л.Б. Мендель, В.К. Роуз. Потребу тварин у мінеральних речовинах обґрунтував О. Рубець. М.І. Лунін та К. Функ встановили присутність у продуктах речовин, які в наступному були названі вітамінами і виявилися незамінними у годівлі тварин.

Значний внесок у становлення наукових основ годівлі здійснили школи вітчизняних фізіологів і біохіміків. Проблеми фізіології годівлі отримали розвиток дослідженнями І.П. Павлова та його учнів, які з'ясували механізм травлення і найбільш сприятливі умови для протікання цього процесу. Сучасне уявлення про дихання та окисні реакції в клітинах і тканинах організму ґрунтується на теоріях відомих біохіміків О.Н. Баха та В.І. Палладіна. Питання засвоєння продуктів травлення досліджені Є.С. Лондоном, який запропонував метод ангіостомії, та розробками Б.І. Збарського з абсорбційного перенесення амінокислот еритроцитами крові. Функції окремих ділянок шлунково-кишкового тракту, кількісні та якісні перетворення поживних речовин у ньому вивчені О.Д. Синьощоковим. Розроблена ним методика зовнішніх анастомозів створила передумови для вивчення процесів травлення і засмоктування поживних речовин [1].

До основних проблем вчення про годівлю сільськогосподарських тварин відносять: визначення поживної цінності кормів, встановлення норм годівлі, розроблення кормових раціонів, оптимізацію техніки й організації годівлі тощо. На думку більшості дослідників, становлення цього розділу зоотехнії започатковане теорією сінних еквівалентів, сформульованою у першій половині

XIX ст. німецьким ученим А. Теєром. Він першим намагався виразити в єдиних нормах потребу сільськогосподарських тварин у кормах, розробив кормові таблиці, норми годівлі молочних корів і худоби на відгодівлі.

Стрімкий розвиток органічної хімії в XIX ст. відкрив широкі можливості для вивчення хімічного складу рослин і розробки на цій основі методів оцінки поживності кормів. У 1836 р. Ж. Буссенго довів важливе значення азоту корму та запропонував розглядати його вміст, як показник поживної цінності кормової речовини. В середині XIX ст. Ю. Лібих розділив усі речовини кормів на пластичні та респіраційні, обґрунтував роль білків, вуглеводів і жирів у годівлі тварин. У 1866 р. Петтенкофер і Фойт, провівши досліди в умовах азотистої рівноваги, сформулювали поняття про баланс азоту. Г. Грувен визначив норми сухої органічної речовини, протеїну, жиру та вуглеводів для різних видів сільськогосподарських тварин, на цій основі започаткував оцінку кормів за вмістом у них поживних речовин. Згодом В.І. Геннеберг та Ф. Штоманн довели більшу значущість засвоєваної частини корму, ніж поживної. Враховуючи цей факт, Е. Вольф розробив таблиці поживності кормів за вмістом перетравних поживних речовин [7].

В оцінці поживності кормів значної уваги надавали способу, розробленому О. Кельнером на основі балансових дослідів на дорослих волах, який довів, що жири і вуглеводи можуть замінювати одне одного у кормовій дачі із розрахунку, якщо одна частина перетравного жиру рівноцінна у середньому 2,2 частинам перетравних вуглеводів. Учений запропонував оцінювати поживність корму у крохмальних еквівалентах, виходячи з того, що 1 кг крохмалю, згодований дорослому волу, може забезпечити у середньому 0,25 кг відкладених жирових тканин [8].

Схему енергетичного балансу в тваринному організмі розробив Г. Армсбі та запропонував оцінювати загальну поживність корму в одиницях «чистої енергії», названих ним «терми». При цьому 1 терм прирівнювався до 1 Мкал фізіологічно корисної енергії. У 1915 р. Н. Фьорд та Н. Хансон запропонували для оцінки поживності кормів використовувати скандинавську кормову одиницю, за яку брали 1 кг сухого ячменю середньої якості, або 0,72 крохмального еквіваленту [1].

У Російській імперії на той час послуговувалися здебільшого німецькими, частково датськими та американськими кормовими нормами для різних видів тварин. Між тим, вже результати магістерської дисертації П.О. Широких (1906 р.), який уперше у вітчизняній зоотехнії навів дані щодо хімічного складу 139 зразків озимої пшеничної та 45 житньої соломи, засвідчили, що навіть солома злакових культур Росії за хімічним складом помітно відрізняється від кормів Німеччини [2].

Мізерні асигнування та слабка технічна оснащеність перших дослідних інституцій не сприяли розгортанню досліджень у цій галузі. До революції на українських землях окремі досліди (переважно з відгодівлі дрібних тварин, вивчення переваг окремих місцевих кормів, впливу годівлі тварин на їх продуктивність) були проведені Полтавським дослідним полем, а згодом відділами тваринництва Катеринославської та Полтавської

сільськогосподарських дослідних станцій. Та навіть за таких складних умов вітчизняна зоотехнія мала пріоритет у розв'язанні окремих проблем годівлі тварин. Зокрема, виняткове значення для розвитку світової зоотехнії мали розробки М.П. Чирвинського, який ще в 1882 р. довів можливість утворення жиру з вуглеводів, що сприяло подальшому вдосконаленню систем оцінки продуктивної дії корму. Іншим суттєвим здобутком вченого було обґрунтування впливу рівня годівлі на індивідуальний розвиток тварин. Принагідно відмітити, що саме М.П. Чирвинським було вперше підняте питання про необхідність дослідження кормів в Росії на I з'їзді по сільськогосподарській дослідній справі в 1901 р. [3].

У 1903-1908 роках Є.А. Богданов експериментально довів пряму і побічну участь білка корму в утворенні жиру в тілі тварин. Також обґрунтував, що поряд із загальною поживністю корму необхідно враховувати білкову та вітамінну. Розвинув учення про нормовану годівлю, що враховує фізіологічний стан тварин, екологічні й економічні особливості тваринництва різних зон.

Суттєвий внесок до становлення наукових основ годівлі сільськогосподарських тварин здійснив В.П. Устьянцев. В експериментальній частині своєї магістерської роботи він уперше у вітчизняній зоотехнії застосував метод респіраційного дослідження. Цього ж року в Ново-Олександрійському інституті сільського і лісового господарства він започаткував перший в країні курс «Фізіологічні основи годівлі сільськогосподарських тварин» [3].

Визначальна роль годівлі у породотворенні сільськогосподарських тварин доведена працями М.Ф. Іванова, який досконало вивчив особливості годівлі каракульських овець на півдні Росії, порівняв ефективність їх стійлового та пасовищного утримання. Також розробив основи відгодівлі свиней до м'ясних кондицій за різних раціонів та способів утримання. Дослідив вплив вітамінів на ріст і розвиток тварин, хімічний склад і поживність місцевих кормів тощо.

На українських землях до революції окремі дослідження з вивчення поживності та хімічного складу місцевих кормів, їх впливу на формування продуктивності сільськогосподарських тварин у різних природно-господарських зонах також проведені І.О. Широких, І.В. Бельговським, П.О. Пахомовим, А.П. Редькіним, О.П. Бондаренком, О.В. Кривушею та ін. Утім, систематичне вивчення цих питань розпочалося лише з 1919 р., коли за ініціативою академіка Ю.Ф. Лискуна тему «Вивчення складу і поживності місцевих кормів» ВАСГНІЛ встановила, як обов'язкову до виконання у всіх сільськогосподарських установах.

У 1922 р. при Московському відділенні Державного інституту дослідної агрономії за ініціативою А.Є. Богданова була розроблена радянська кормова одиниця, за яку прийнято брати кількість продуктивної енергії, що отримує тварина із 1 кг вівса середньої якості. У 1933 р. після багаторічного дослідного випробування її було затверджено, як обов'язкову для застосування в СРСР [1].

На цьому етапі значний внесок у становлення наукових основ годівлі здійснив І.С. Попов, започаткувавши дослідження з оцінки поживності кормових речовин. За їх результатами в 1933 р. видано першу книгу «Корма

СССР, состав и питательность». Упродовж двох наступних десятиріч послуговувалися нормами годівлі тварин, розробленими вченим, що враховували 4 показники – кормові одиниці, перетравний білок, кальцій та фосфор [7]. Водночас підготовлено зведення щодо мінеральної, вітамінної та амінокислотної цінності кормів Радянського Союзу. В УРСР дослідження з оцінки поживності кормів у регіональному аспекті вперше проведені Н.І. Богоявленським та П.Д. Пшеничним («Хімічний склад і поживність кормів Лісостепової частини правобережжя Київської області», 1936), а в цілому по республіці – І.М. Захарченком та Є.С. Каленичем («Корми УРСР», 1948).

Інший напрям, що був започаткований на українських землях, – морфо-фізико-хімічні дослідження, проведені за різних умов годівлі великої рогатої худоби. Так, досліди з вирощування телят червоної степової породи, в яких окрім господарських показників, вивчено зміну розмірів і форми різних відділів шлунку, а також фізико-хімічні властивості вмісту сичуга у телят різного віку при неоднаковому рівні випоювання молока, проведені в 1923-1929 роках П.А. Плюйком.

На цьому етапі значний внесок у розробку наукових основ годівлі здійснив П.Д. Пшеничний, який започаткував оригінальний напрям розробки принципів і методів спрямованого виховання і стимуляції розвитку функції живлення й обміну речовин у молодняку сільськогосподарських тварин, способів підвищення коефіцієнта корисної дії корму, питань вікової мінливості видових і господарськи корисних ознак у тварин під впливом різного рівня годівлі та формування продуктивності в онтогенезі.

Слід також згадати фундаментальні роботи І.В. Бельговського з раціональної годівлі, сичужного травлення та обміну речовин у жуйних, розвитку комбікормової промисловості, нормування мінеральних речовин у раціонах, питань знешкодження деяких відходів виробництва з метою їх використання як кормів.

До середини ХХ ст. сформувалося поняття про збалансовану годівлю сільськогосподарських тварин. Встановлено вимоги до раціонального складу кормових раціонів для тварин різних видів, віку, господарського використання. Визначено вплив фізичного складу кормів, що дало змогу розробити і запровадити в практику нові їх види та запропонувати найбільш економічно вигідні типи годівлі за зонами. Розроблено основи енергетичної оцінки поживності кормів, встановлено калорійність, що дало змогу нормувати годівлю за її енергетичною цінністю.

У лютому 1951 р. та березні 1963 р. на пленумах секції тваринництва ВАСГНІЛ відбулося обговорення головних питань годівлі тварин і методів оцінки поживності корму. Визнано доцільним загальну поживність корму оцінювати за обмінною енергією, за енергетичну кормову одиницю взято 2,5 Мкал обмінної енергії [8].

На цьому етапі значний розвиток отримали дослідження з вивчення: 1) проблем амінокислотного живлення, насамперед, основ протеїнової годівлі тварин; 2) можливості використання небілкового азоту корму; 3) різних засобів зростання біологічної цінності протеїну; 4) амінокислотного складу білків; 5)

ролі амінокислот у годівлі тварин і способів балансування раціонів за амінокислотним складом кормів; б) мінерального живлення і значення макро- і мікроелементів в тваринництві для різних біогеохімічних зон і провінцій. Цінні розробки у цьому напрямі запропоновані М.І. Дьяковим, І.С. Поповим, О.П. Дмитроченком, М.Ф. Томме, П.Д. Пшеничним, Г.О. Богдановим, М.Ф. Гулим та ін. В УРСР проведено значну кількість дослідів з використання у корм жуйними мінеральних і органічних солей амонію (сульфату, бікарбонату, ацетату, лактату та ін.), сечовини, біурета та ін. Зокрема, досліди зі згодовування бікарбонату натрію (з додаванням мікроелементів), як багатого джерела CO₂, що використовується на органічний синтез у тілі тварин, проведені під керівництвом М.Ф. Гулого.

З 1985 р. згідно з прийнятими Нормами годівлі у нашій країні, як основний показник енергетичної поживності кормів і раціонів, використовують вміст обмінної енергії, вираженої в мегаджоулях, в одиниці натурального корму і сухої речовини корму чи раціону [7].

В останні десятиріччя визначальний внесок у розвиток вчення про годівлю сільськогосподарських тварин здійснили українські вчені: Ю.Н. Батюжевський, Г.О. Богданов, Т.В. Горб, Й.А. Даниленко, І.І. Задерій, І.І. Ібатулін, В.М. Кандиба, В.Ф. Каравашенко, М.М. Карпусь, М.І. Книга, М.М. Лемешева, В.Я. Максаков, О.М. Маменко, М.Т. Ноздрін, Ю.І. Савченко, Д.І. Савчук, А.Т. Цвігун та ін.

У сучасних екстремальних умовах ведення тваринництва в Україні пріоритетними напрямками розробки високоефективної системи раціональної та збалансованої годівлі є: 1) удосконалення і широкомасштабне освоєння в господарствах різних зон України стабільної системи цілорічної однотипної, збалансованої за деталізованими нормами годівлі тварин високоякісними кормами із кормосховищ; 2) розробка і впровадження у виробництво вітчизняних преміксів нового покоління з підвищеною біологічною і продуктивною дією, антистресовими, імуностимулюючими, антирадіонуклідними властивостями; 3) розробка зональних рецептів доступних білково-вітамінно-мінеральних добавок з використанням місцевих рослинних протеїнових кормів, повільно розщеплюваних у рубці протеїну синтетичних джерел, термооброблених зернобобових; 4) вирішення проблеми нормування амінокислотного живлення високопродуктивної молочної і м'ясної худоби з використанням малорозщеплюваних у рубці протеїнів і захищених незамінних амінокислот; 5) розробка альтернативної, екологічно чистої, енерго-, земле- та ресурсозберігаючої, з використанням енергії сонця, вітру і біоферментованого гною, системи стабільної цілорічної, біологічно повноцінної, дієтичної годівлі тварин зеленими кормами, вирощеними без використання землі із зернофуражних культур за біогідропонною технологією та ін. [6].

Таким чином, вчення про годівлю сільськогосподарських тварин на українських землях започатковане на початку ХХ ст. Теоретико-методологічну основу його становлення та розвитку склали фундаментальні розробки зарубіжних та вітчизняних учених з біології, фізіології, хімії, фізики та інших

наук. До основних напрямів розвитку цього розділу зоотехнії в Україні, передусім, відносимо: визначення поживної цінності та хімічного складу місцевих кормів, встановлення норм мінеральної, протеїнової та вітамінної годівлі, розроблення кормових раціонів тощо. Значний внесок у становлення та розвиток наукових основ годівлі здійснили українські вчені: М.П. Чирвинський, В.П. Устьянцев, П.О. Широких, М.Ф. Іванов, І.В. Бельговський, О.П. Бондаренко, П.А. Плюйко, П.Д. Пшеничний, Ю.Н. Батюжевський, Г.О. Богданов, Т.В. Горб, Й.А. Даниленко, І.І. Задерій І.І. Ібатулін, В.М. Кандиба, В.Ф. Каравашенко, М.М. Карпусь, В.Я. Максаков, О.М. Маменко, М.Т. Ноздрін, Ю.І. Савченко, Д.І. Савчук, А.Т. Цвігун та ін.

Література

1. Богданов Г. А. Кормление сельскохозяйственных животных / Г. А. Богданов. – 2-е изд, перераб. и доп. – М.: ВО «Агропромиздат», 1990. – 624 с.
2. Державний архів м. Києва (ДАК), Ф. 18, Оп. 2, Спр. 290, 80 арк.
3. ДАК, Ф. 18, Оп. 2, Спр. 284, 240 арк.
4. Там же, Ф. 16, Оп. 465, Спр. 4820, 16 арк.
5. Калашников А. П. Прошлое, настоящее и будущее науки о кормлении сельскохозяйственных животных / А. П. Калашников // Зоотехния. – №1. – 2008. – С. 16-18.
6. Кандиба В. М. Досягнення вчених інституту тваринництва УААН в розвитку науки про повноцінну нормовану годівлю сільськогосподарських тварин і пріоритетні напрями досліджень у сучасних умовах / В. М. Кандиба // Науково-технічний бюлетень / УААН. Ін-т тваринництва. – Вип. 100. – Х., 2009. – С. 269-277.
7. Томмэ М. Ф. Кормление сельскохозяйственных животных / М. Ф. Томмэ // Большая советская энциклопедия. – 3-е изд. – Т. 13. – М., 1973. – С. 530-533.
8. Чехлатий О. М. Розробка методичних принципів енергетичної оцінки поживності кормів і нормування обмінної енергії для свиней / О. М. Чехлатий // Зб. наук. пр. – Вип. 18. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 232-237.

Бородай И.С. Становление и развитие учения о кормлении сельскохозяйственных животных.

Обоснована решающая роль в становлении и развитии учения о кормлении сельскохозяйственных животных теоретико-методологических факторов. Обобщены основные достижения зарубежных и отечественных ученых по проблемам определения питательной ценности кормов, норм кормления, разработки кормовых рационов и пр.

Ключевые слова: сельское хозяйство, зоотехника, животноводство, кормление животных.

Boroday I.S. Becoming and development of studies about feeding of agricultural zoons.

The decision role in becoming and development of studies about feeding of agricultural animals of theoretical and methodological factors was ground. Basic achievements of foreign and domestic scientists on the problems of determination of nourishing value of forages, norms of feeding, developments of forage rations and other were generalized.

Key words: *agriculture, zootechnics, stock-raising, feeding of zoons.*

УДК [339.137.2:621]:001.8 “19”

Бородін С.В.

**ОГЛЯД МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ
«КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ»
В 90-Х РОКАХ МИНУЛОГО СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ**

Проведено ретроспективний аналіз методологічних підходів до формування поняття «конкурентоспроможність».

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, експорт, оцінка.

Трансформації адміністративно-командної системи господарювання в напряму ринкових перетворень та формування системи ринкових відносин пов'язані з необхідністю пояснення процесів перетворень новими поняттями, які відображають сутність саме перехідних процесів та механізмів ринкового господарювання. Поняття «конкурентоспроможність» в період соціалістичної системи господарювання за часів СРСР почали вживатись на сторінках окремих спеціалізованих московських видань, які займались оцінкою потенціалу СРСР та були спрямовані на зовнішню торгівлю СРСР з розвинутими країнами(здійснення експортних операцій) . Такий підхід дозволяв розглядати та використовувати вказані поняття в основному для пояснення ситуації зі станом розвинутості командної системи господарювання та оцінки окремих товарів з метою їх експорту на ринки капіталістичних країн. За нових умов, коли на зміну державній / загальнонародній власності та адміністративній системі господарювання приходять приватна власність та ринкові відносини, вказані поняття набувають нових змістовно-значущих характеристик, що і потребує нових наукових пошуків. Актуальність досліджень спрямована на пояснення та «вбудовування» ринкових понять в новий механізм відносин на основі приватної власності.

Мета роботи – дослідити та проаналізувати методологічні підходи до формування та використання поняття «конкурентоспроможність» в період переходу до ринкової системи господарювання.

Історичні витоки поняття «конкуренція» пов'язані з іменами видатних економістів минулого А.Сміта, Д.Рікардо, Д.Мілля та ін. Враховуючи результати минулих досліджень, необхідно зауважити, що в цій роботі охоплено період 90-х років минулого століття, який характеризується виходом України зі складу СРСР та проголошенням її як самостійної держави, а також спрямованістю на зміну командно-адміністративної системи господарювання на ринкову. Формування поняття «конкурентоспроможність» в досліджуваній період ґрунтувалось на виконанні завдань , які в першу чергу відносились до розвитку та підвищення ефективності зовнішньоекономічних зв'язків та експортних операцій в СРСР, значне місце серед яких відводилось також галузі машинобудування, що мала в своєму складі підприємства-виробники експортної продукції та організації, які здійснювали експорт виробленої продукції на зовнішні ринки. У відповідності до такої постановки питання , серед основних завдань для виробників на той час були 1) техніко-економічний рівень товарів –аналогів, їх номенклатура; 2) тенденції та зміни попиту на

вироби у перспективі; 3) вплив науково-технічного прогресу на вироблену продукцію; 4) питання виробничої та науково-технічної діяльності закордонних фірм. Для експортерів головними завданнями були 1) співставлення вироблених товарів та їх цін з закордонними аналогами (просування на ринок, ефективність експорту, тощо); 2) вивчення попиту на товари за їх видами, типами, моделями.

Досліджуючи питання методології вивчення кон'юнктури капіталістичного ринку машин та обладнання, П.С.Зав'ялов дає наступне тлумачення поняття конкурентоспроможності товару «конкурентоспроможність товару – складне, синтетичне, багатоаспектне поняття, яке означає відповідність товару умовам ринку не тільки за своїми технічними, економічними та іншими характеристиками, але і за комерційними і іншими умовами його реалізації» [1, 23] та зауважує далі, що, «оскільки за товарами знаходяться їх творці, можна з повним обґрунтуванням говорити про конкурентоспроможність або рівень конкурентоспроможності відповідних наших машинобудівних підприємств, міністерств, зовнішньоторговельних організацій». Серед основних об'єктів дослідження автор називає техніко-економічний рівень товарів-аналогів, тенденції попиту з прогнозом на майбутній період, вплив науково-технічного прогресу на товари, що виробляються та ін.

На думку А.Н. Литвиненка та М.А. Тат'янченко «під конкурентоспроможністю слід розуміти характеристику товару, яка відображає його відмінність від товару-конкурента як за ступенем відповідності конкретному суспільному попиту так і за витратами на її задоволення... Рівнем конкурентоспроможності називається чисельне значення цього показника» [2,39]. Автори зазначають, що «розробка методик повинна стати наступним етапом дослідження проблеми, що розглядається, що забезпечить створення нового ефективного інструменту для вирішення багатьох практичних завдань, спрямованих на вдосконалення діяльності промислових і зовнішньоторговельних організацій» [2,65], а це підкреслює те, що підходи до оцінки конкурентоспроможності в умовах соціалістичного господарювання розглядались через призму орієнтації виробництва товарів на експорт, таким чином закладався підхід у поглядах та формування практичних дій, який призвів до різних методологічних та методичних підходів оцінки ефективності та якості товарів, оскільки при аналізі експортних можливостей на товари експорту закладались ринкові дані країн-імпортерів, а при виробництві товарів для споживання всередині країни враховувались мінімально/життєво необхідні потреби, партійні та директивні вказівки.

Аналізуючи закордонну економічну літературу, сутність міжнародної конкурентоспроможності «визначається в основному як здатність продати товар на світовому ринку» [3,4], при цьому на думку авторів «головним критерієм конкурентоспроможності, від якого залежать конкурентні позиції виробника (постачальника) на ринку відповідного товару (товарної групи, всієї товарної маси) є можливість надавати покупцю переваги за основними параметрами товару, що поставляється на ринок – рівню ціни, якості та умовам

поставки (терміни, гарантії виконання контракту, сервісне обслуговування, тощо)...визначальне значення для конкурентоспроможності мають витрати на виробництво і реалізацію відповідних товарів» [3,5]. Серед основних методів визначення оцінки конкурентоспроможності називаються методи «порівняльної прибутковості», «співставлення індексів цін і витрат», порівняння торгово-економічних результатів зовнішньої торгівлі. Вивчаючи основні тенденції конкурентоспроможності розвинених країн на той час, значна увага приділяється показнику продуктивності суспільної праці, який є базисним при оцінці конкурентних позицій окремих країн, оскільки саме в процесі виробництва закладаються матеріальні основи конкуренції, які проявляються на ринку через порівняльний рівень прибутковості і ринкових цін, а серед факторів впливу важливе місце належить рівню цін на сировину, паливо і матеріали.

Важливість оцінки конкурентоспроможності сировинних товарів підкреслюється в роботі С. Панкіна та В. Статієва, оскільки сировинні товари займають важливе місце в експорті [4,5]. Необхідно звернути увагу на те, що в той час мало найбільший вплив (особливо в дослідницьких закладах 50-х рр. минулого століття) на методологічну основу забезпечення досліджень та їх результати, це – орієнтація державних інституцій та дослідників на програмні документи партії та радянського уряду. Такий підхід не міг дати науково вивірених результат, оскільки вихідні дані та кінцеві результати підпорядковувались адмініструванню та контролю партійних органів. Автори використовують загальні підходи на основі роботи А.Н.Литвиненка та М.А. Тат'янченко, що і є методологічною базою. В дослідженні автори визначають конкурентоспроможність товару як «сукупність його споживчо-вартісних і вартісних (що мають саме грошовий вираз) характеристик, які розглядаються з точки зору ступеню їх відповідності конкретній платоспроможній потребі і взятих у відношенні до аналогічних характеристик інших продуктів, , що пропонуються на ринку для задоволення тієї ж потреби» [4,10]. За їх твердженнями, незалежно від методів, аналіз конкурентоспроможності повинен був здійснюватись на основі двох суттєвих елементів - порівнянні товару, що аналізується, з товарами – конкурентами, і виявлення відповідності його споживчих властивостей суспільній потребі. Дослідження з оцінки конкурентоспроможності мають прикладний характер, тому відносно «розробки конкретних методик оцінки конкурентоспроможності... правомірним представляється спрощений підхід, заснований на розумінні предмету дослідження як наперед заданого стану економічного об'єкта » зазначають автори [4,6]. В роботі формули для розрахунку показника конкурентоспроможності оцінюють параметри товару (класифікаційні, нормативні, технічні, цінові, тощо), частки ринку, сегменти споживання. Значна роль відводиться розрахунку показника економічного ефекту виробничого споживання (ЕЕВС) досліджуваного виду сировини, що дає можливість оцінити конкурентоспроможність як одноманітні партії сировини, так і товарів – субститутів. Особливістю даної роботи є те, що автори часто-густо звертаються до капіталістичного способу виробництва, а наведені формули та

показники оцінки, як вони наголошують, можуть бути виражені через ЕЕВС; важливе значення відводиться співвідношенню «попит-пропозиція». Характеристика суті конкуренції в умовах приватно - капіталістичного промислового виробництва наводиться Ф. Енгельсом «... ведення промисловості окремими особами має своїм необхідним наслідком приватну власність і так як конкуренція є не що інше, як такий спосіб ведення промисловості, коли вона керується окремими приватними власниками, то приватна власність невід'ємна від індивідуального ведення промисловості і від конкуренції» [6,330].

Таким чином, розглянуті методологічні підходи до визначення поняття «конкурентоспроможність» у своїй основі спирались на необхідність аналізу та практичної оцінки експортних операцій радянських підприємств за відсутності власне конкуренції в процесах виробництва товарів на експорт, з одного боку, а з іншого, такі підходи використовували ринкову термінологію та її семантичне наповнення для формування поняття «конкурентоспроможності». В умовах реальної соціалістичної системи господарювання такий підхід призводив до викривленого усвідомлення суті даного поняття, оскільки застосувати його можна було тільки в діючих ринкових умовах. Тому в умовах початку зміни форм власності та системи господарювання, тобто в 90-і роки ХХст., поняття «конкурентоспроможність» відображало прагнення радянської економічної наукової думки оволодіти е методами та термінами оцінки капіталістичного виробництва, які використовувались на ринках капіталістичних країн для оцінки ефективності товарів та окремих виробництв. Істотним недоліком розглянутих підходів було те, що конкурентоспроможність товару можна було розглядати, в тому числі, і як конкурентоспроможність виробництва, міністерства, зовнішньоторговельної організації. Практичне використання поняття «конкурентоспроможність» обмежувалось невеликою кількістю товарів, які вироблялись на експорт, а запровадження такої методології оцінки товарів на соціалістичному ринку призводило до їх негативної оцінки, що суперечило ідеологічним установкам командно-адміністративної системи. Застосування такої системи оціночних показників не відображало реальний стан вітчизняних товарів по відношенню до кращих світових зразків/аналогів з причин обмеженості первинних даних для проведення розрахунків.

На початку минулого століття, коли ще не затвердилась ідеологія соціалістичного господарювання, в Україні лунали думки щодо конкуренції . Так, в доповіді, яка прочитана М. Щербиною 7/V1 1919 на Всеукраїнському Делегатському З'їзді Лісоводів України, автор, розглядаючи значення садівництва та шляхи його розвитку «на півдні колишньої Росії, а тепер України», на основі аналізу наявності чорноземів та відсутності переваг вивозу над ввозом продукції, включаючи продукцію садівництва, робить наступний висновок : «Уряду України необхідно скористуватися тимчасовим припиненням ввозу із за кордону і тимчасовою відсутністю небезпечної закордонної конкуренції для відбудування й піднесення садівництва на відповідну височінь у себе в країні » [5,288]. Наведений висновок виглядає

актуальним і може бути використаним в сучасних умовах господарювання на початку ХХІ ст., коли країна увійшла в СОТ.

Подальший розвиток поглядів на конкуренцію та конкурентоспроможність відображено в роботі [7]. Серед особливостей, характерних для того часу і наведених у дослідженнях зроблено наголос на збільшення експортних можливостей радянської промисловості та подальше сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків СРСР, посилення на «директивні документи» для «покращення конкурентоспроможності... товарів, що поставляються на ринки», ефективність з підвищення конкурентоспроможності можлива лише за умови перевірки на перспективність товару з точки зору експорту. Принципи оцінки конкурентоспроможності включають 1) необхідність відповідності технічних параметрів товару - технічним параметрам потреби, 2) економічних параметрів товару – економічним потребам потреби/попиту, а оцінка проводиться за технічними і економічними параметрами, шляхом порівняння ефектів споживання тощо. Методологічні аспекти побудови інтегрального показника конкурентоспроможності включають, з врахуванням вказаних вище принципів, оцінку та розрахунки одиничних параметричних показників, групових параметричних показників, а інтегральний показник розраховується на основі групових показників за нормативними, технічними та економічними параметрами.

Про особливості машинобудівної галузі та стан її конкурентоспроможності в кінці 90-х років йдеться в роботі [8, 3], а серед загальних особливостей вказується на те, що «конкурентоспроможність машинобудівної продукції є узагальненою характеристикою», «іде процес оптимального пристосування до ринку, який приймає форму спеціалізації виробництва з випуску певного асортименту машинотехнічної продукції», «в межах національного господарства така спеціалізація протікає під впливом ринкових сил і державного регулювання», «на специфіку машинобудівного комплексу і на напрямок його розвитку в значній мірі впливає також промислова політика держави, стратегія транснаціональних корпорацій, регіональна політика економічних угруповань». Наголошується на вагомості впливу на спеціалізацію машинобудування характеру наявних в країні виробничих ресурсів.

Дослідженням та узагальненню зарубіжного досвіду з управління конкурентоспроможністю продукції присвячена робота Коптева С.І. та Тат'янченко М.А., в якій автори за базу дослідження використали роботи видатних закордонних спеціалістів з питань управління виробництвом та якістю продукції - Е. Дьомінга, Дж. Джурана, К. Ісікава, Р. Фостера, М. Портера, Ф. Кросбі та ін. В розумінні авторів, формула конкурентоспроможності товару має вигляд : «конкурентоспроможність = якість + ціна + обслуговування... управляти конкурентоспроможністю – значить забезпечувати оптимальне співвідношення наведених складових , спрямовувати основні зусилля на першочергове вирішення найбільш важливої, з точки зору кінцевого результату, задачі (або завдань): підвищення якості, зниження витрат виробництва, підвищення економічності та оперативності післяпродажного обслуговування» [9, 8]. Сформульовані найважливіші заходи

компаній в питаннях конкурентоспроможності, в тому числі : - створення виробів, що не мають аналогів; - відкриття нових сфер попиту або потреб; - стратегія уникнення конкуренції; - розробка оригінальних модифікацій виробів; - зниження цін за рахунок скорочення витрат виробництва; - контроль за виконанням виробничих процесів; - впровадження системи «канбан» (орієнтація на якісний кінцевий результат через підпорядкованість виробничих процесів та виробничого обладнання задля цього); - скорочення кількості прямих постачальників, встановлення довготермінових зв'язків з ними та інтеграція постачальник =покупець; - вдосконалення технічного сервісу як необхідність в управлінні конкурентоспроможністю; - інфраструктура ринку стає важливим фактором конкурентоспроможності; та ін.

Отже, наведені методологічні підходи до розробки поняття «конкурентоспроможність» не враховували відокремленість соціалістичного способу виробництва від суспільних потреб в широкому розумінні; застосування понять «інфраструктура ринку», «попит та пропозиція», «стратегія уникнення конкуренції», що відносились до характеристик капіталістичної системи виробництва, унеможливило використання поняття «конкурентоспроможність» для оцінки більшості товарів вітчизняного виробництва.

Висновки. Встановлено, що методологічні підходи до формування поняття «конкурентоспроможність» в 90-і роки минулого століття базувались на необхідності пояснення рівня експортних та сировинних товарів з СРСР в порівнянні зі зразками аналогічних товарів закордонного виробництва. Особливість застосування поняття «конкурентоспроможність» на той час в тому, що порівняння проводилось на подібні товари(аналоги з точки зору забезпечення конкретних потреб), але товари вироблялись в різних системах господарювання(капіталістична та соціалістична), а це призводило до помилкових оцінок в цінах споживання, витратах на виробництво, технічних та ін.. параметрів товарів. Доведено, що більш коректне застосування поняття «конкурентоспроможність» та його розрахункових показників оцінки товарів та послуг, коли товари та послуги виробляються в подібних системах господарювання/виробництва; за інших обставин краще користуватись окремими показниками оцінки якості, економічних, технічних та інших параметрів.

Перспективність подальших розвідок повинні бути спрямовані на уточнення особливостей поняття «конкурентоспроможність» та його застосування в наукових дослідженнях та оцінці окремих товарів та вітчизняних підприємств аграрного сектору в умовах формування ринкових відносин в країні.

Література

- 1.Завялов П.С. Вопросы методология изучения конъюнктуры капиталистического рынка машин и оборудования / Бюллетень иностранной коммерческой информации, ВНИКИ МВТ, Приложение 1, М., 1981.- с.23(5 -35)
2. Литвиненко А.Н., Татьянченко М.А. Методологические вопросы оценки экономических аспектов конкурентоспособности машинотехнической продукции / Бюллетень иностранной коммерческой информации, ВНИКИ МВТ, Приложение 1, М., 1981.- с. 36...69.

3. Шамрай Ю.Ф., Габуния Г.В., Епанешников В.К., Орешкин В.А., Панич В.Б. Конкурентоспособность : сущность, показатели и методы определения. БИКИ, Приложение 11, М., 1981.-с.4...18
4. Панкин С.М., Статиев В.В. Методологические аспекты оценки конкурентоспособности сырьевых товаров. БИКИ, Приложение 2, М., 1984.-с.3...32
5. Щербина М. Садівництво плодове та ягідне / Загальнодоступний підручник садівництва. Видання Центрального Українського Сільсько-Господарського Кооперативного Союзу, К.: 1921.- 376с.
6. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. 2-е изд, т.4, - с.330
7. Вопросы изучения экономических аспектов конкурентоспособности товара (на примере машинотехнической продукции) / Бюллетень иностранной коммерческой информации, ВНИКИ МВТ, Приложение 12, М., 1984.- с. 36...69.
8. Конкурентоспособность машиностроения стран Западной Европы. / Бюллетень иностранной коммерческой информации, ВНИКИ МВТ, Приложение 6, М., 1988.- 94с.
9. Коптев С.И. Татьяначенко М.А. Методы деятельности машиностроительных фирм капиталистических стран по обеспечению конкурентоспособности своих изделий / Бюллетень иностранной коммерческой информации, ВНИКИ МВТ, Приложение 8, М., 1988.- с. 3...31.

Бородин С.В. Обзор методологических подходов к формированию понятия «конкурентоспособность» в 90-х годах прошлого столетия в Украине.

Проведен ретроспективний аналіз методологічних підходів до формування поняття «конкурентоспособность».

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, экспорт, оценка.

Borodin S.V. Review of methodological approaches to formation of the “competitiveness” conception at 90-th of the past century in Ukraine.

Taken the retrospective analysis of methodological approaches to formation of the “competitiveness” conception.

Key words: competition, competitiveness, export, assessment.

УДК 930+94

Бочаров С.В.

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗШИРЕННЯ ЄС НА СХІД наприкінці ХХ – початку ХХІ століть

Визначаються і аналізуються провідні напрямки та основні етапи формування стратегії п'ятої хвилі розширення Європейського Союзу.

Ключові слова: Європейський Союз, економіка, інтеграція, стратегія, допомога.

Вступ до Європейського Союзу був і залишається пріоритетним вектором зовнішньої політики України. У цьому контексті вивчення стратегії розширення Євросоюзу на Схід є надзвичайно цінним для нашої держави. Ґрунтовні цієї стратегії можуть стати у нагоді вітчизняним політикам та дипломатам в ході євроінтеграційного поступу Української держави.

В українській історіографії в останні роки зростає увага до проблем пов'язаних з передумовами розширення ЄС на Схід, про що свідчить низка робіт виданих в останні роки [1]. В той же час відчутним є брак ґрунтовних досліджень, безпосередньо присвячених даній проблеми. Таким чином, зазначена проблема, на нашу думку, є актуальною і заслуговує на більшу увагу з боку українських дослідників.

Мета статті полягає у визначенні основних напрямків стратегії розширення ЄС на Схід та їх впливу на хід інтеграції країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) до Європейського Союзу.

Незважаючи на те, що в 1992-1993 роках відбувався процес послаблення ентузіазму країн ЄЕС(ЄС) відносно розширення Спільноти на Схід, саме в ці роки ідея східного розширення утвердилася в якості провідного напрямку зовнішньої політики Унії. Показовою у цьому зв'язку була доповідь Європейської Комісії «На шляху до більш тісного асоційованого співробітництва з країнами Центральної та Східної Європи», оприлюднена на самміті ЄС в Единбурзі у грудні 1992 року, у якій Єврокомісія рекомендувала ЄС прийняти ідею розширення на Схід та запровадити нові шляхи для посилення співробітництва з країнами ЦСЄ. В документі визначалися основні принципи розширення, зокрема, процеси поглиблення та розширення мали відбуватися одночасно. Доповідь Комісії лягла в основу подальших рішень Європейської Ради, які передбачали початок акцесійних переговорів з країнами Центрально-Східної Європи [2].

Принципове рішення про можливість п'ятої хвилі розширення ЄС було прийняте на засіданні Європейської Ради в Копенгагені в червні 1993 року. Рада визнала право кожної європейської країни, яка визнає положення першого пункту шостої статті Угоди про утворення Європейського Союзу, вступати до ЄС після виконання ними вимог за наступними критеріями:

- існування стабільних інститутів, що є гарантими демократії;
- верховенство права, повага до прав людини і меншин та їх захист;
- існування діючої ринкової економіки;
- спроможність впоратись з ринковими силами та тиском конкурентного середовища в межах Європейського Союзу;
- здатність взяти на себе обов'язки, що випливають із членства, у тому числі прихильність цілям політичного, економічного і монетарного союзу [3].

Враховуючи, що так звані «копенгагенські критерії» або критерії вступу, на початку мали загальний характер у подальшому вони були підтверджені та доповнені (зокрема на Мадридському засіданні Європейської Ради у грудні 1995 року та у 1997 році на Люксембурзькому самміті).

Особо треба відзначити, так званий, незалежний критерій – здатність Європейського Союзу прийняти нових членів, зберігаючи при цьому динаміку та рушійні сили європейської інтеграції, тому що він доволі рідко фігурує в політичних та економічних дискусіях присвячених розширенню ЄС [4].

Говорячи про методи досягнення Копенгагенських критеріїв, варто звернути увагу на рішення прийняте на засіданні Європейської Ради в Каннах (Франція) у 1995 році: найефективнішим способом виконання інституційних критеріїв є адаптація національного законодавства до *acquis communautaire*. Виконання інституційних критеріїв є ключовим аспектом підготовки держави-кандидата до вступу в ЄС, оскільки вимагає не лише включення *acquis communautaire* до національного законодавства, а й

забезпечення його дійової імплементації за допомогою відповідних адміністративних та судових структур [5].

Завдяки Копенгагенським критеріям країни ЦСЄ вперше офіційно отримали від Європейської Унії доволі чіткі європейські перспективи і тому ці критерії з ентузіазмом були сприйняті цими країнами. Однак з затвердженням згаданих критеріїв в обох сторін виникло питання: чи буде Унія допомагати країнам-кандидатам на приєднання досягти визначені в Копенгагені стандарти? Європейській Союз відповів на це питання позитивно.

В червні 1994 року на самміті ЄС, якій відбувався на острові Корфу, Європейська Рада доручила Європейській Комісії як вимога швидше розробити та надати їй пропозиції відносно реалізації рішень Копенгагенського самміту. Результатом виконання цього доручення з боку Єврокомісії стала Стратегія підготовки країн Центральної та Східної Європи до членства в ЄС, прийнята на самміті ЄС в Гессені у грудні 1994 року. В Стратегії були визначені основні напрямки підтримки асоційованих членів ЄС з боку Унії в процесі їхньої підготовки до участі в єдиному ринку, а саме:

- створення системи регулярних політичних консультацій між керівництвом країн ЦСЄ та представниками центральних органів влади Європейського Союзу (Єврокомісії, Ради та парламенту ЄС);
- здійснення технічної та правової допомоги в рамках програми PHARE;
- підготовка та оприлюднення Білої Книги – своєрідного дорожнього знаку на шляху пристосування країн-кандидатів до вимог Європейської Унії [6].

Стратегія підготовки країн ЦСЄ до членства в ЄС була гостро розкритикована як в країнах-кандидатах так і у самій Унії за половинчастість прийнятих рішень та відсутність конкретики [7]. На нашу думку, подібна оцінка не була об'єктивною, а стала скоріше елементом морального тиску на ЄС з боку прихильників прискореного розширення Європейського Союзу. Позитивна роль Стратегії полягала в тому, що вона засвідчила бажання Унії здійснити серйозну підтримку країн-кандидатів у процесі їх підготовки до вступу в ЄС.

Логічним наслідком рішень, прийнятих Гессені, було оприлюднення на самміті в Каннах (червень 1995 року) Білої книги з підготовки асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Європейського Союзу. В цьому документі Європейська Унія окреслювала найважливіші напрямки діяльності, які мали здійснити країни-кандидати, в кожному секторі єдиного європейського ринку, а також запропонувала черговість у якій мало відбуватися зближення законодавства. При цьому зближення законодавства розглядалося не як самоціль, а як захід задля підвищення якості життя в країнах-асоційованих членах ЄС. В той же час Біла книга покладала основну відповідальність за пристосування до засад функціонування Єдиного ринку на країни-кандидати, а це означало, що саме ці країни мали визначати власні пріоритети в процесі уніфікації законодавства. Свою роль в цьому процесі Унія вбачала, перш за все, у усуненні перешкод на шляху вільного пересування осіб, товарів, капіталів та послуг. Треба відзначити, що у Білій книзі увага концентрувалася не на усьому правовому

доробку ЄС, а лише на правових засадах функціонування Єдиного ринку, тобто переважно мова йшла про комерційне та управлінське право. В Документі були визначені основні норми європейського права, які країни ЦСЄ мали запровадити в кожен з 23 секторів своєї економіки. Книга містила рекомендації зі створення інституцій, що мали забезпечити уніфікацію законодавства в цих секторах, а також розглядала форми фінансової допомоги країнам-кандидатам [8].

Позитивна роль Білої книги в євроінтеграційному процесі полягала в тому, що вона вказала країнам ЦСЄ шлях до інтеграції в Єдиний економічний ринок. Однак творці документу виходили при цьому з концепції ідеального функціонування цього ринку, але як показали подальші події, Єдиний ринок функціонував далеко не ідеально і тому реалізація вищезгаданих правових норм та принципів нерідко мала шкідливі наслідки для економік країн-кандидатів та членів ЄС. Внаслідок цього далеко не всі ці норми та принципи були запроваджені в правове поле країн Центрально-Східної Європи з днем вступу до Європейського Союзу. З іншого боку, Білій книзі явно бракувало конкретики в питанні визначення кількісних показників економічного розвитку асоційованих країн.

По завершенню самміту в Каннах основна увага інституцій ЄС була зосереджена на формуванні чіткого графіку вступу країн ЦСЄ до Європейського Союзу; цьому сприяли й заяви деяких лідерів країн ЄС (особливо Німеччини), в яких називалися конкретні дати прийому країн-кандидатів до Співтовариства. В той же час навіть в середині 1990-х років серед країн ЄС не було єдиного погляду на стратегію нового розширення, з цього приводу домінували дві точки зору:

- акцесійні переговори мають розпочатися з усіма країнами - кандидатами на вступ одночасно;

- до країн-кандидатів треба підходити диференційовано, розподіляти їх по групам, враховуючи об'єктивні критерії [9].

На Мадридському самміті у грудні 1995 року Європейська Рада визначилася із термінами акцесійних переговорів з країнами ЦСЄ. Переговори присвячені варункам членства країн-кандидатів в ЄС повинні були розпочатися орієнтовно через шість місяців після закінчення Міжурядової Конференції (Intergovernmental Conference, IGG), присвяченої структурним змінам в ЄС. Сама Конференція планувалася на березень наступного року [10]. Крім того Рада Європи зобов'язала Єврокомісію регулярно готувати для неї висновки з приводу економічного та політичного життя асоційованих держав з точки зору їх готовності стати членами ЄС. На самміті в Мадриді також були узгоджені так звані Мадридські критерії, які доповнювали критерії затверджені в Копенгагені. Ці критерії вимагали від країни-претендента на членство в Європейському Союзі створити належні адміністративні структури та судові органи, які мали: забезпечити ефективне функціонування урядових структур, органів місцевого самоврядування і громадянського суспільства, створити умови для запровадження та дотримання законодавства ЄС сприяти економічному зростанню та конкурентоспроможності, відповідати за дотримання прав

людини, забезпечити гідний рівень життя та відповідний рівень державних послуг [11].

Хоча строки початку акцесійних переговорів у подальшому і не були витримані, Мадридській самміт продемонстрував країнам Центрально-Східної Європи готовність Європейської Унії до здійснення процесу розширення на Схід вже найближчим часом.

У квітні 1996 року Європейська Комісія надіслала країнам-кандидатам, зокрема й Польщі, деталізований пакет запитань (запитальник), присвячений проблемі підготовки країн до приєднання до ЄС. Запитальник було побудовано на засадах Копенгагенських критеріїв. Відповіді на ці запитання виявилися доволі об'ємною та клопітною справою для країн-кандидатів, тому відповіді вони надали лише через кілька місяців, наприклад, польська сторона зробила це у липні 1996 року [12].

16 липня 1997 Європейська Комісія представила на розгляд Європейського Парламенту документ під назвою «Порядок денний 2000» («Agenda 2000»). «Порядок денний 2000» являв собою програму дій Європейського Союзу з огляду на розширення, головна мета якої – реформування політик Союзу (головним чином, сільськогосподарської та структурної) і визначення фінансової перспективи на період 2000-2006 рр. Глави держав та урядів ухвалили «Програму 2000» в березні 1999 року на Берлінському самміті [13].

У Документі основна увага акцентувалася на трьох викликах, що стояли перед Європейським Союзом на рубежі століть:

- як модернізувати й підсилити політику Союзу таким чином, щоб вона могла одночасно забезпечити розширення ЄС, стійкий економічний ріст країн-членів, більш високу зайнятість і поліпшення умови життя для громадян Європи;

- як вести переговори про розширення й у той же час допомогти усім країнам-кандидатам досягти відповідності критеріям членства;

- як розвивати внутрішню політику Союзу з урахуванням необхідності фінансувати розширення Європейського Союзу [14].

У Порядку денному робився висновок, що розширення принесе ЄС значні політичні й економічні переваги, але, після розширення, для Унії буде характерним велике розходження у соціально-економічному розвитку між державами-членами; крім того, країни-кандидати будуть мати потребу в значних фінансових внесках в економіку, особливо у транспортну, енергетичну, сільськогосподарську галузі, а також у сферу захисту навколишнього середовища. «Agenda 2000» передбачала виділення на фінансування країн-кандидатів приблизно 45 млрд. євро в 2000-2006 роках через структурні та інтеграційні фонди. Причому сума допомоги для окремих країн не могла перевищувати суми еквівалентної 4% їхнього ПДВ [15]. Крім того цей документ вперше передбачав у перспективі надання сільськогосподарським виробникам з країн-нових членів ЄС безпосередніх доплат з бюджету Унії [16].

«Agenda 2000» містила висновки щодо готовності країн-кандидатів до ведення переговорів про членства в ЄС та рекомендації відносно модернізації

цих країн у контексті їх подальшого євроінтеграційного поступу. Рекомендації базувалися на Копенгагенських критеріях та передбачали активізацію дій з боку асоційованих країн стосовно досягнення відповідності економічним і політичним критеріям членства та здатності виконувати комунітарні зобов'язання [17]. На підставі цих висновків Єврокомісія у порядку денному пропонувала розпочати акцесійні переговори з шістьма країнами: Польщею, Угорщиною, Чеською Республікою, Словенією, Естонією та Кіпром [18].

Вищезгадані висновки та рекомендації базувалися на підготовлених Європейською Комісією та представлених у «Порядку денному 2000» оцінках (avis) стану приготувань асоційованих членів ЄС з Центрально-Східної Європи та Кіпру до членства в Європейському Союзі. В основу методики оцінки готовності країн до членства в Унії були покладені Копенгагенські критерії.

Найбільш позитивні оцінки в «Agenda 2000» отримали Угорщина та Польща. Показовими, у цьому зв'язку, були оцінки стану приготування Речі Посполитої до членства в Європейському Союзі [19]. Європейська Комісія підкреслила в Avis, що ключову роль в процесі євроінтеграції Польщі відіграє здатність країн-кандидатів запроваджувати у своє правове поле *acquis communautaire* [20].

Avis без перебільшення можна назвати документом, який відкривав шлях для акцесійних переговорів між країнами Центрально-Східної Європи та Європейським Союзом.

Таким чином рекомендації Єврокомісії, зафіксовані в «Порядку денному 2000», фактично впроваджували стратегію «вступу хвилями», основану на диференційованому підході. Однак, при цьому, інші країни-кандидати на приєднання не втратили можливості бути залученими до процесу переговорів. Така політика, на думку ЄС, мала стимулювати мала стимулювати реформи в країнах, що не увійшли до «першої хвилі розширення» [21].

Положення закладені в «Agenda 2000», згідно з висновками авторів документу, вимагали швидкої практичної реалізації. Ці положення, значною мірою, були реалізовані в новій стратегії допомоги країнам-кандидатам на членство в ЄС, затвердженій Радою ЄС на засіданні в Люксембурзі у грудні 1997 року. Нова стратегія передбачала замість багатостороннього співробітництва з країнами ЦСЄ запровадити двостороннє «Партнерство заради вступу» (Accession Partnerships). Це Партнерство являлося інструментом передвступної стратегії, який визначав специфічні потреби країни кандидата, а вже з на базі цих потреб надавалася передвступна допомога. Крім того, Стратегія визначала загальні рамки для коротко та середньострокових пріоритетів, завдань та умов, які пропонувалися для кожної країни-кандидата на основі критеріїв членства (Копенгагенських критеріїв) відповідно до висновків Комісії щодо її заявки. Accession Partnerships встановлювалося з кожною країною-кандидатом для надання рекомендацій та стимулів в процесі підготовки до членства в ЄС; з цією метою погоджувалася Національна програма адаптації спільного доробку (National Programme for the Adoption of the Acquis), яка визначала часові рамки реалізації партнерства. Кожна з країн-кандидатів також складала власний план дій щодо зміцнення систем управління

та судочинства. Партнерство заради вступу могло бути переглянуте у випадку виникнення нових обставин, особливо при визначенні нових пріоритетів в процесі вступу [22].

В рамках Партнерства заради вступу Європейський Союз передбачав збільшення фінансування краї-кандидатів. Зокрема на ці цілі в 2000-2006 роках передбачалося виділяти 10% від загальної суми бюджету ЄС. Кошти мали надходити до країн-бенефіціантів здебільшого через нові інструменти допомоги, затверджені в «Порядку денному 2000»: «САПАРД» (англ. Special accession programme for agriculture and rural development, SAPARD), «ІСПА» (англ. Instrument for Structural Policies for Pre-Accession, ISPA) та оновлену програму «ФАРЕ» (англ. Poland and Hungary: Aid for Restructuring of the Economies, PHARE) [23]. В той же час фінансові ресурси, запропоновані Унією, були явно не достатніми для кардинального вирішення проблем, пов'язаних з європейською інтеграцією країн ЦСЄ. Це означало, що як і раніше, основний фінансовий тягар акцесійного процесу на себе мали нести країни-кандидати.

Нова стратегія виявилася доволі ефективною, країни що не увійшли до, так званої, «першої хвилі» прискорили реформи та наблизилися до стандартів, визначених у Копенгагені та Мадриді. Натомість вищезгадана шістка країн-кандидатів прискорила процес імплементації *acquis communautaire* у власне правове поле. Цьому сприяв й щорічний моніторинг реалізації положень Партнерства, якій здійснювала Європейська Комісія по відношенню до всіх країн – його учасників.

На Люксембурзькому засіданні Європейської Ради (грудень 1997 р.), який часто називають саммітом розширення, було оголошено список держав, з якими ЄС мав розпочати акцесійні переговори: Кіпр, Польща, Чехія, Угорщина, Естонія та Словенія. Переговори з цими країнами розпочалися 31 березня 1998 року. Словаччина, Латвія, Литва, Болгарія, Румунія та Мальта потрапила до другої хвилі розширення ЄС (або як ще їх називали: «гельсінська група»). На сесії Європейської Ради в Гельсінкі у грудню 1999 року було вирішено розпочати переговори про вступ до ЄС з країнами «гельсінської групи», Вони офіційно відкрилися 15 лютого 2000 року у Брюсселі [24].

Результати самміту в столиці Фінляндії свідчили про зміни, які відбулися в стратегії розширення ЄС на Схід. Замість стратегії розширення «хвилями», запропонованої в «Agenda 2000» та ухваленої на Люксембурзькому самміті, у Гельсінкі перевага була надана «принципу регати», який створював рівні можливості для переговорів і вступу до ЄС для усіх 12 країн-кандидатів першої і другої «хвилі». Згідно з «правилами регати» строки завершення переговорів відрізнялися для кожного кандидата та залежали лише від його готовності до вступу [25].

Таким чином, на протязі майже п'яти років тривав процес вироблення стратегії розширення ЄС на Схід, на протязі яких відбувалося поступове пом'якшення позиції офіційного Брюсселю відносно умов приєднання нових членів. У результаті в основу євроінтеграційної стратегії була покладена компромісна формула, яка влаштувала усі сторони об'єднавчого процесу, хоча,

в той же час, її реалізація вимагала значних зусиль як від Європейського Союзу так і від країн-кандидатів на вступ.

Література

1. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна: Монографія / В.В.Копійка. – К.: Логос, 2008. – 352 с; Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посіб. для студ. Вузів / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.; Рудік О.М. Політика європейської інтеграції: Конспект лекцій / О.М. Рудік – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2006. – 92 с; Прокопенко Л.Л. Політика європейської інтеграції: Конспект лекцій / Л.Л. Прокопенко, О.М. Рудік. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2008. – 52 с.; Ковальова О. Політико-правові і процедурні питання вступу до Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/25/902>. – Назва з екрану.
2. Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Вказ. праця. – С. 347.
3. Копенгагенські критерії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Копенгагенські_критерії. – Назва з екрану.
4. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция. Учебное пособие / В.Г. Шемятенков. – М.: Международные отношения, 2003.– С. 309.
5. Прокопенко Л.Л. Вказ. праця. – С.42.
6. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна. Вказ. твір. – С. 196-197.
7. Kawecka-Wyrzykowska E. Polska w drodze do Unii Europejskiej. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 1998. – S. 121.
8. Biała Księga Komisji Europejskiej: Przygotowanie krajów stowarzyszonych Europy Środkowej i Wschodniej do integracji z Jednolitym Rynkiem UE z 9 maja 1995 r. // Monitor Integracji Europejskiej. – 1995. – №2. –S.3-10.
9. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна. Вказ.праця.– С. 199-200.
10. 1995. European Year of Road Safety and Young Drivers [Electronic Resource]. – Mode of access : URL : http://europa.eu/abc/history/1990-1999/1995/index_en.htm#top – Title from the screen.
11. Європейська інтеграція: словник дистанційного курсу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://uara-dlc.org.ua/ipkk/eu/dictionary.html#%D0%9C>. – Назва з екрану.
12. Календар інтеграції Польщі до Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.toro.org.ua/download/projects_documents/name/24/kalendarium_ukr.doc. – Назва з екрану.
13. Порядок денний 2000 (Agenda – 2000) та програма дій 2000-2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://7000.kiev.ua/?s=info/vyvody/5126>. – Назва з екрану.
14. Там само.
15. Agenda 2000: for a stronger and wider Union. – Part One. The policies of the Union. – S. 25 [Electronic Resource]. – Mode of access : URL : <http://aei.pitt.edu/3137/01/000033.PDF> – Title from the screen.
16. Ibid. – S. 29.
17. Ibid. – S. 39-47.
18. Ibid. – S. 52, 54.
19. Agenda 2000. Opinia Komisji Europejskiej o wniosku o członkostwo Polski w Unii Europejskiej. – Monitor Integracji Europejskiej. – 1997. – Wydanie specjalnie.– S. 7-12.
20. Ibid.
21. Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посіб. для студ. Вузів / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. Вказ. праця.– С. 357.
22. Загальний словник-довідник термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://euoint.in.ua/content/view/59/lang,uk/> – Назва з екрану.
23. Rozporządzenie Rady (WE) nr 622/98 z 16 marca 1998 r. w sprawie pomocy udzielanej państwom kandydującym w ramach strategii przedczłonkowskiej, a w szczególności w sprawie

ustanowienia Partnerstwa dla Członkostwa. – Monitor Integracji Europejskiej. – 1998. – №17. – S.42-43.

24. Янчук Л. Європейська інтеграція Словацької Республіки (1993–2004 рр.). – С. 4, 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Uiz/2008_11/31.pdf. – Назва з екрану.

25. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна. Вказ. праця. – С. 211-212.

Бочаров С.В. Формирование стратегии расширения ЕС на Восток в конце XX - начале XXI столетий.

Определяются и анализируются ведущие направления и основные этапы формирования стратегии пятой волны расширения Европейского Союза.

Ключевые слова: *Европейский Союз, экономика, интеграция, стратегия, помощь.*

Bocharov Sergey. The EU enlargement strategy to the East at the end of the XXth and the beginning of the XXIst centuries.

The article identifies and analyses the major trends and the main phases of the strategy of the fifth wave of the European Union enlargement.

Keywords: *European Union, economy, integration, strategy, assistance.*

ББК 66.4(0)

Бочарова Е.С.

ЗАРОЖДЕНИЕ ИДЕИ ПОДДЕРЖАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО МИРА

В статье освещается и анализируется процесс становления идеи поддержания международного мира. Особое внимание уделяется анализу проектов мироустройства мыслителей эпохи Средневековья, а именно: П.Дюбуа, И.Подебрада и других. Показаны факторы, которые способствовали зарождению и распространению идеи поддержания мира в Европе.

Ключевые слова: *война, мир, поддержание мира, конфликт, всеобщий мир.*

Искоренение вооруженных конфликтов является важнейшей проблемой современности. В настоящее время как в дипломатической практике, так и в международном праве сложилась система методов, направленных на предотвращение и урегулирование международных кризисов и конфликтов. Современная концепция поддержания мира прошла долгий путь развития. На протяжении столетий поиски путей достижения мира неразрывно связывались с осмыслением войны, ее истоков и сущности.

Целью данной статьи является рассмотрение путей становления и развития идеи поддержания мира в период античности и Средневековья.

На протяжении долгого времени война и мир считались явлениями, присущими мирозданию, которые зависят не от человеческой воли, а от божественного провидения. В античной мифологии с мирным периодом в истории человечества связывался ушедший в прошлое «золотой век», на смену которому приходит время вражды и войн. При этом война начинает рассматриваться как естественное, а мир - как исключительное явление социальной жизни, и то лишь в качестве внутриэллинской проблемы: о мире писали, к миру призывали, но это было требование мира только в рамках Древней Греции [1]. Демокрит утверждал, что «война – отец всего и всего

царь». Он проводил различие между войной внутренней и внешней и считал, что гражданская война является губительной для обеих сторон [2]. Платон так же различал два вида войны – внешнюю и внутреннюю, при этом подлинной войной – «величайшим видом войн» – считал только внешнюю войну [3].

По мере накопления научных представлений о природе государства и устройстве общества, возникает представление о том, что именно поступки людей, а не богов, изменяют историю народов. Одно из первых предложений по искоренению конфликтов, зародившееся в античности, основывалось на представлении, что устранение противоречий между народами возможно только при условии объединения всех людей. После образования империи Александра Македонского появились идеи об установлении справедливого, мирного порядка в пределах всемирного государства, объединяющего все человечество. Создание эллинистических государств позволило выйти за рамки узкого деления всех народов на варварские и неварварские, что способствовало зарождению мысли о необходимости выработки правил и норм, позволяющих мирно уживаться различным народам в границах ойкумены. Идея достижения всеобщего мира и братства среди людей развивали философы-стоики – Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий [4]. Эти представления были отчасти восприняты христианскими мыслителями.

Христианское мировоззрение основывалось на разделении на «мир земной» и «мир небесный», причем считалось, что подлинный мир на земле труднодостижим, поскольку в земной жизни мир – это упорядоченное состояние, его можно обрести, если соблюдать заповеди, поддерживать порядок. При этом считалось, что установление стабильных, бесконфликтных отношений между народами возможно только в пределах христианских государств [5].

В Средние века наряду с теоретическими построениями предпринимаются первые практические меры по поддержанию мира. Католическая церковь, опиравшаяся как на свой авторитет, так и на разветвленную организационную наднациональную структуру, стала инициатором первых практических методов, направленных на поддержание мира. Усилия церкви были направлены в основном на предотвращение и урегулирование вооруженных столкновений между светскими властителями. Так, с конца X в. католическая церковь провозглашала «перемирие господне» с целью прекращения феодальных войн, а также пыталась регулировать вооружение. Вселенские соборы XII-XV вв. рассматривали взаимные жалобы светских князей, принимали решения по способам подготовки и ведения войны. Специальные решения соборов запрещали пользоваться на войне метательными снарядами, объявляли незаконными военную контрабанду. Так, например, решением второго Латеранского собора запрещалось использовать арбалеты в войнах между христианами [6]. Известны случаи, когда церковные иерархи грозили нарушившим решения церкви не только анафемой, но и применением силы. В 1038 в. архиепископ Бургский сформировал из своих сторонников, в том числе и вооруженных крестьян, «Лигу мира Бурга», для того, чтобы поддерживать перемирие, провозглашенное церковью. Таким образом, в Средние века

появляется идея коллективных действий для предотвращения вооруженных конфликтов. Данный подход означал, что мир, как ценность и благо, может и должен защищаться даже с помощью оружия [7].

В эпоху средневековья широкое распространение получила идея установления высшей справедливости и обеспечения всеобщего мира, которая связывалась с образованием вселенского государства под эгидой либо церковной, либо светской власти. Одним из первых авторов, обосновавших взаимосвязь этих двух идей был Данте Алигьери. В 1313 гг. великий итальянский мыслитель написал трактат «Монархия», центральная тема которого – это тема обоснования единства всего мира, воплощенного в мировом государстве, которое в условиях средневековья рассматривалась в пределах Европы. Автор утверждал, что только человечество в целом может обеспечить всеобщий мир, поскольку именно «действие свойственное человечеству в целом ...упорядочивает великое множество людей во всей своей совокупности». Для обеспечения подобного единства всех людей, княжеств и королевств Данте предлагал создать единое государство в форме монархии, которая основывается на идее справедливости: «Всякое согласие зависит от единства, человеческий род в своем наилучшем состоянии есть некое согласие. Следовательно, наилучшее состояние рода человеческого зависит от единства воли... Эта воля не может быть единой, если нет единого правителя. И если это так, то для наилучшего состояния человеческого необходимо, чтобы в мире был монарх, а следовательно, ради благосостояния мира должна существовать монархия». Именно при такой наилучшей организации обществ возможно «наилучшее устройство мира», а справедливость имеет высшую силу. Таким образом, Данте развивал идею мирового государства, главной задачей которого являются нравственные интересы. По мнению мыслителя, так как вселенский монарх уже достиг господства над всеми народами, у него не было больше оснований для ведения захватнических войн, а его главным устремлением является установление высшей справедливости и поддержание всеобщего мира [8].

Этот подход представлен и в ряде проектов, предложенных королевским прокурором Пьером Дюбуа в XIV в., который являлся одним из самых крупных публицистов своего времени. Представитель передовых кругов французского общества начала XIV в., Дюбуа обладал широким политическим кругозором. В своих произведениях он отзывался почти на все события современной ему политической жизни, отстаивая прогрессивные идеи сильной королевской власти и централизации французского государства. В своем трактате «О прекращении войн и споров в королевстве Франции» (1300) П. Дюбуа подчеркивал необходимость установления мира в Европе и призывал прекратить междоусобие французских феодалов. В работе «О возвращении святой земли» (1307) мыслитель сосредоточил свое внимание на проблеме установления прочного мира в Европе с целью организации нового крестового похода. Этот трактат представляет собой наиболее значительное и зрелое произведение П.Дюбуа. В нем мыслитель выступил с широкой внешнеполитической программой и проектом реформ. Королевский прокурор

утверждал, что обеспечение мира среди католических властителей является необходимым условием для успеха похода. С целью установления мира он предлагал созвать европейский собор с участием как светских, так и церковных князей. Собор, в котором ведущая роль отводилась Франции, должен был исполнять функции арбитражного суда и наделялся полномочиями карать нарушителей мира крупным штрафом или конфискацией владений. Значение этого проекта состоит в том, что в нем содержались конкретные методы достижения мира и безопасности. Его появление было обусловлено конкретно-историческими условиями того времени – прежде всего необходимостью обеспечения единства европейских государств в период крестовых походов. В дальнейшем идея поддержания мира путем коллективных действий и создания наднациональных органов управления была развита и дополнена [9].

В эпоху Возрождения проблема мира и его достижения приобрела новое звучание. Гуманисты окончательно порвали со средневековыми представлениями о мире и развенчали взгляд на войну как на доблестное деяние. Возрождение способствовало выработке секуляризованного взгляда на социальные явления и на международные отношения. Конфликты между государствами объяснялись не божьим провидением, а действиями правителей. Считалось, что основная причина войн – в поведении монархов, поэтому, чтобы избежать конфликтов необходимо нравственно совершенствовать природу человека, решить вопросы о границах и не выходить за их пределы.

Один из первых гуманистических трактатов, в котором содержался призыв к прочному миру, - «Жалоба мира» Эразма Роттердамского. Именно с этой работы в истории европейской политической мысли получили распространение идеи вечного мира, начала складываться широкая европейская традиция, основанная на убеждении в возможности его достижения. Война для Эразма – это «первопричина всех бед и зол», из-за нее «все цветущее гнивает, все здоровое гибнет, все прочное рушится, все прекрасное и полезное уничтожается». Автор обращает внимание на непомерные расходы, связанные с войной, которые, по его мнению, необходимо направить на нужды людей. Мыслитель критически оценивал возможности различных союзов для поддержания мира в Европе, к созданию которых, например, призывал Пьер Дюбуа. Для Эразма «совершенный мир зиждется не на лигах и конференциях, из которых часто и рождаются войны», а на нравственно-этических нормах и ценностях. Автор подробно перечислял способы по улучшению человеческой природы, которые могли бы проложить дорогу к миру. Помимо этого Эразм предлагал и конкретные меры по поддержанию мирного порядка. Так, он считал, что между государствами необходимо установить постоянные границы, т.к. их изменения «ведут к смутам, а смуты – к войнам». В трактате также высказывалась идея мирного сосуществования между соседними государствами. В отличие от трактатов своих предшественников гуманист не призвал к захватам чужих территорий, к новым крестовым походам, а лишь подчеркивал необходимость объединения усилий против Османской Турции. Таким образом, трактат Эразма Роттердамского закладывал основы

общегуманистической традиции в подходе к вопросам войны и мира, которая становится «общим местом» в рассуждениях мыслителей Нового времени [10].

Другой интересный средневековый проект принадлежал перу Иржи Подебрада, который в 1458 г. был избран чешским королем. Проект носил название «Соглашение о союзе и федерации между королем Людовиком XI, королем Чехии Иржи и Большим Советом Венеции». Главная идея труда Подебрада заключалась в обосновании необходимости установления «похвального союза любви и братства» всех христианских государств в борьбе против турок. Для этого все государи Европы должны были заключить своеобразный союз и дать обещание не применять друг против друга оружие, а также взаимно защищать друг друга от тех, кто нападет на одного из участников этого союза. В проекте содержалась идея коллективной взаимопомощи [11]. Так, детально прописывались необходимые меры, которые следовало предпринимать для борьбы с агрессией со стороны государства – не члена союза. Например, «если князь, который не входит в союз, будет готовиться к войне против члена союза или эту войну уже начал», то специально созванное союзное собрание должно создать третейский суд, чтобы уладить конфликт. Если подобные действия будут неэффективными, Иржи Подебрад предлагал «прийти на помощь пострадавшему» и предоставить в его распоряжение десятины государств-участников союза.

В проекте также определялась структура союза. В рамках союза создавался наднациональный орган – «общее союзное собрание», действующее в течении пяти лет. Союзное собрание должно было формировать союзный совет, в состав которого должны были входить правители христианских государств. Собрание избирало также президента, канцлера, казначея, штат служащих, герб и библиотеку. Была высказана идея создания общего бюджета союза. Для этого чешский король предлагал все десятины государств – членов союза передавать в общую казну [12].

Подобно проекту Пьера Дюбуа, трактат чешского короля ставил своей целью объединение европейских властителей для организации нового крестового похода против неверных. Но вместе с тем он существенно отличается от предложений французского прокурора. Во-первых, в проекте Иржи Подебрада четко обосновывается необходимость установления прочного мира в Европе, рассматриваются выгоды от мирного сосуществования христианских государств. Во-вторых, идея установления мира в Европе увязывалась с определенным типом объединения европейских народов. Фактически предлагаемый Подебрадом союз представлял собой определенный тип организации жизни в Европе на федеративных началах. При этом чешский король не предполагал установления гегемонии какого-либо государства или нации в Европе.

Хотя труды мыслителей эпохи Средневековья не оказали в тот период времени серьезного воздействия на политику и дипломатию, которые основывались лишь на праве сильного, и государства не спешили отказываться от войн и переходить от двухсторонних отношений к многосторонним, именно в это время впервые были сформулированы идеи установления вечного и

справедливого мира на гуманістических началах, необходимости коллективных действий для его поддержания, а также о создании организации по поддержанию мира, которые нашли отражение в трудах Пьера Дюбуа, Иржи Подебрада, Эразма Роттердамского и получили широкое распространение в европейской политической мысли последующих столетий.

Литература

1. Нерсесянц В.С. Политические учения Древней Греции. – М.,1985. – С.208-340.; Фролов Э.Д. Факел Прометея: очерки античной общественной мысли. – Ленинград, 1991. – 440 с.
2. Лурье С. Я. Демокрит: Тексты, перевод, исследования. — Л.: Наука, 1970. -664 с.
3. Платон. Держава. – К., 2000. – 355 с.
4. Андреева И.С. Проблема мира в западноевропейской философии. - М.,1975. – С.3.
5. Нерсесянц В.С. История политических и правовых учений. – М., 2001. – С.110-113.
6. Грабарь В. Вселенские соборы XII-XV веков как органы международного общения//Вопросы истории. – 1945. - №3-4.
7. Arnold T., Ruland H. The “Prehistory” of Peacekeeping // Soldiers for Peace. Fifty Years of United Nation’s Peacekeeping. - N.Y. 1996. - P. 10.
8. Данте Алигьери. Монархия – Режим доступа: <http://grachev62.narod.ru/dante/contents.htm>
9. Н.А.Денисова. Трактаты легиста Дюбуа об уничтожении Ордена тамплиеров. Из истории политической борьбы во Франции в начале XIV в. //Средние века, вып XX. – Режим доступа: http://monsalvat.globalfolio.net/frglorios/glory.htm?frglorios/ricarstvo1/tampl_duybua.htm
10. Эразм Роттердамский. Жалоба миру//Трактаты о вечном мире. – М., 1975. - С.39-65.
11. Arnold T., Ruland H. The “Prehistory” of Peacekeeping // Soldiers for Peace. Fifty Years of United Nation’s Peacekeeping. - N.Y. 1996. P. 13.
12. Podebrad J. The Universal peace Organisation of King of Bohemia. Translated from the original Latin by members of the Czechoslovak Academy. With a new introd. for the Garland ed. by F. G. Heymann. – N-Y, 1972.

Бочарова О.С. Зародження ідеї підтримки міжнародного миру.

У статті висвітлюється і аналізується процес становлення ідеї підтримки міжнародного миру. Особлива увага аналізу проектів щодо світоустрою мислителів епохи Середньовіччя, а саме: П.Дюбуа, І.Подебрада та інших.

Ключові слова: війна, мир, підтримка миру, конфлікт, всебічний мир.

Bocharova O.S. Prehistory of peacekeeping idea.

The article deals with the process of the peacekeeping idea’ development. The special attention is paid to different peacekeeping projects of the Middle Ages thinkers such as P.Dubois, I.Podebrad and others.

Key words: war, peace, peacekeeping, conflict, universal peace.

УДК 625. 1 (09)

Власов В.І.

АУРЕЛІО ПЕЧЧЕІ – ФІЛОСОФ, ГУМАНІСТ, ГЛОБАЛЬНА ЛЮДИНА

В статті висвітлюється внесок А. Печчеї у створення Римського Клубу та його погляди на глобальні проблеми людства.

Ключові слова: А. Печчеї, Римський Клуб, глобальні проблеми.

Створення ООН у 1945 році і розгортання роботи її численних Комітетів з одного боку принесло позитивні результати для вирівнювання економічного розвитку окремих регіонів планети, а з іншого боку ці установи не встигали усвідомлювати ті глобальні переміни, що відбувалися на Землі під впливом науково-технічного прогресу, глобальні зміни в економіці і соціальному житті людей, формуванню інформаційного простору тощо.

Тому, як пише ак. РАН Д.М. Гвішіані „В этих условиях все острее вставала необходимость научного обоснования практической деятельности человека” [1,с.24] и далее „Проблема глобального управления научно-техническим развитием как одного из важнейших условий обеспечения безопасности была поставлена только в конце 60-х гг. и до сих пор не нашла исчерпывающего решения” [Ibid, с. 25].

Але як завжди на зламі епох (на цей раз перехід від індустріальної до постіндустріальної спільноти) знайшлася людина, чії ідеї об'єднали велику групу видатних учених і політичних діячів у напрямку досліджень на вирішення глобальних проблем людства.

Такою людиною був Ауреліо Печчеї – італійський менеджер і громадський діяч, який був занепокоєний некерованістю у світі глобальних проблем і почав шукати однодумців, які б об'єдналися у групу, що мала б можливості вплинути на світове товариство у напрямку розуміння й спільних дій для подолання глобальних проблем в багатьох сферах життя людства.

Такі однодумці знайшлися і вони створили у 1961 році недержавну організацію під назвою „Римський Клуб”, президентом якого став Ауреліо Печчеї.

До того часу А. Печчеї вже прожив цікаве життя (народився у 1908 р.), захистивши кандидатську дисертацію, що була присвячена ленінській „новій економічній політиці” і не сприймаючи апологетики фашизму Муссоліні в кінці кінців прийшов в ряди антифашистського Опору, майже чудом уцілів після арешту і по закінченні війни відновлював промисловість в Італії, а потім в Аргентині. Розвиваючи економіку в країнах Латинської Америки, за допомогою створеної ним фірми „Італконсульт” А. Печчеї накопичив величезний матеріал щодо розвитку бідних країн і спочатку написав статтю „Развивающиеся страны – серьезная проблема нашего времени”, а через два роки запропонував нові підходи у статті „Решение проблем слаборазвитых стран” [2, с.61-103].

Можна було б багато ще чого описати щодо біографії А. Печчеї, або його бізнесової діяльності у фірмах „Фіат” та „Оліветі”, але, на нашу думку, найбільш за все А. Печчеї розкривається як людина у своїй книзі „Людські якості”, яка вийшла на російській мові у 1980 році.

В передмові до цього видання А. Печчеї написав: „Проблемы демографии, безработица, недоиспользование социальных и экономических возможностей общества, дефицит и нерациональное управление ресурсами, неэффективность, инфляция, отсутствие безопасности и гонка вооружений, загрязнение среды и разрушение биосферы, заметное уже сегодня воздействие человека на климат и многие - многие другие проблемы, сцепившись друг с другом, подобно щупальцам гигантского спрута, опутали всю планету. Опасность столь велика и реальна, что отвести ее и как-то выправить сложившееся положение можно только за счет совместных, координированных усилий всех стран и народов” [3, с.7].

Головна ідея книги в тому, що вирішення всіх проблем повинно виходити, насамперед, із зміни самої людини, її внутрішньої сутності. Тобто людським якостям і шляхам їх удосконалення.

Присвятивши першу главу історії свого життя, А. Печчеї спочатку виклав погляди на змінене положення людини у світі, де зазначив, що „Разгадав множество тайн и научившись подчинять себе ход событий, он (человек – В.В.) оказался теперь наделен невиданной, огромной ответственностью и обречен на то, чтобы играть совершенно новую роль арбитра, регулирующего жизнь на планете – включая и свою собственную жизнь” і далі ”Проблема в самом человеке, а не вне его, поэтому и возможное решение ее связано с ним” ...”наиболее важным от чего зависит судьба человечества, являются человеческие качества – и не качества отдельных элементарных групп, а именно «среднее» качество миллиардов жителей планеты” [Ibid, с.44-45].

Розглядаючи проблеми гонки різного роду озброєнь, А. Печчеї сформулював жакхливий висновок: „Наконец-то появилась возможность осуществить тщательно запланированный и основанный на использовании научных методов геноцид в самом полном и окончательном смысле этого слова, - геноцид, имеющий целью уничтожения всего человечества как вида” [Ibid, с. 46]. Якби підводячи підсумки своїх роздумів щодо зміни положення людини у світі, А. Печчеї пише:...”положение сейчас чрезвычайно серьезное и время работает не на нас, но у нас есть хорошие шансы взять судьбу в свои руки – при условии, что мы сконцентрируем всю свою энергию, все лучшее, что есть у нас, на решение этой в высшей степени важной и неотложной задачи. Если мы сможем сделать это поистине критическое усилие, то я уверен, что ”с известными ограничениями будущее человечества может стать таким, каким мы все, коллективно, хотим его видеть” [Ibid, с.59-60].

В наступних розділах А. Печчеї виклав інформацію щодо створеної ним компанії „АДЕЛА”, яка відрізнялася від інших компаній тим, що мала корпоративну структуру, статус колективного підприємства і громадську спрямованість щодо використання прибутку на благодійні цілі; метаморфози багатонаціональних компаній у ненаціональні; Міжнародного інституту прикладного системного аналізу (МІПСА), короткий виклад змісту своєї першої монографії. „Перед бездною” (1969); описав історію створення „Римського клубу”; першу доповідь „Римському клубу”, що була підготовлена учнями відомого американського спеціаліста із системного аналізу J. Forrester`а

під назвою „Пределы роста”, квітесенція якої в тому, що матеріальне зростання не може продовжуватися до нескінченності, а також нові стратегії розвитку людства. При цьому, торкаючись проблеми голоду, А. Печчеї висловився таким чином...”чтобы навеки изгнать с планеты голод, необходимы качественно новые формы взаимоотношений между всеми людьми, основанные на принципах солидарности и сотрудничества” [Ibid, с.165-166].

Далі А. Печчеї піднімає питання щодо необхідності трансформації людини, „человеческой революции” з новим гуманізмом: ”чувство глобальности, любовь к справедливости и нетерпимость к насилию” [Ibid, с.183], і, розвиваючи концепцію справедливості він вважає, що „некий гарантированный минимальный уровень жизни должен стать неотъемлемым правом любого родившегося на свет гражданина ” [Ibid, с.187], складовими якого повинні бути потреби у продовольстві, житлі, медичному обслуговуванні, освіті, інформації, комунікаціях, засобах переміщення тощо.

Якби підводячи підсумки ціни роздумам А. Печчеї написав: „Истинная причина, по которой переживаемые человечеством затруднения приобрели сейчас такие огромные, поистине устрашающие масштабы, как раз в том и заключается, что никто из нас еще до конца не приспособился ни психологически, ни функционально к изменившемуся миру и новому положению в нем человека” [Ibid, с.204].

Водночас А. Печчеї поставив завдання проводити дослідження під назвою „Цілі для людства”, в яких окреслив на той час шість цілей, пов’язаних: з „внешними пределами” планети, внутрешними пределами самого человека, полученным им культурным наследием, которое он обязан передать тем, кто придет после него, мировым сообществом, которое он должен строить, средой человеческого обитания, которую он должен защитить любой ценой, и, наконец, сложной и комплексной производственной системы к реорганизации которой ему пора приступить” [Ibid, с.262].

Зауважимо, що ці ідеї підхопила ООН і почала з 1990 року щорічну публікацію „Доповідей щодо розвитку людини”, в яких надається аналіз розвитку людини і стану вирішення проблем, пов’язаних з ним.

Таким чином, короткий аналіз біографії А. Печчеї, його діяльності як засновника і першого президента недержавної громадської організації „Римський Клуб”, діяльність якої мала дійсно глобальні масштаби і глобальний вплив на зміну думок світової спільноти щодо стану і долі людства показує, що нашим сучасником була надто обдарована людина, філософ, гуманіст, генератор ідей щодо того, як розвиватися людству надалі, щоб і спільнота в цілому і кожна людина в ній мала можливості для гідного життя, умови для свого фізіологічного й неекологічного формування.

Література

1. Гвишиани Д.М. Римский клуб – история создания и развития : Римский клуб / [Д.М.Гвишиани, А.И. Колчин, Е.В. Нетесова, А.А. Сейтов]. – М: УРСС, 1997. – С.23-61.
2. Гвишиани Д.М. Аурелио Печчеи – основатель и первый президент Римского клуба : Римский клуб / [Гвишиани, А.И. Колчин, Е.В. Нетесова, А.А. Сейтов]. – М: УРСС, 1997. – С.61 – 103.

3. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. М.: Прогресс, 1980. – 302 с.

Власов В.И. Аурелио Печчеи – философ, гуманист, глобальный человек.

Освещается вклад А. Печчеи в создание Римского Клуба и его взгляды на глобальные проблемы человечества.

Ключевые слова: А. Печчеи, Римский Клуб, глобальные проблемы.

Vlasov V.I. Aurelio Peccei – philosopher, humanist, global man.

Lights up the deposit of Aurelio Peccei to establishment the Club of Rome and his views on global problems of the humanity.

Key words: Aurelio Peccei, Club of Rome, global problems..

УДК 658.286:001:62:929

Возненко А.Д.

МІСЦЕ І РОЛЬ М.П. ПЕТРОВА У РОЗВИТКУ НАУКИ ПРО ОПІР МАТЕРІАЛІВ

Стаття присвячена висвітленню місця і ролі М.П. Петрова в розвитку науки про опір матеріалів.

Ключові слова: залізничний транспорт, опір матеріалів, М.П. Петров.

Видатний російський учений і державний діяч Микола Павлович Петров (1836-1920) був не просто видатною особистістю. Це був інженер-генерал-поручик, професор, почесний член Петербурзької Академії наук (1894), видатний фахівець в галузі залізничного транспорту, автор численних праць з механіки, гідродинаміки, залізничної техніки, економіки тощо [1]. Дуже значною була його державна і освітня діяльність на межі XIX - XX століть. Він автор класичних праць по розрахунках залізничної колії, методах тягових розрахунків поїздів, дослідженні тиску колеса на рейки і їх міцність, напругу в колісних парах, дослідник процесів в гальмівних системах поїздів і ін. На основі дослідження тертя в підшипниках вагонів він створив гідродинамічну теорію змащування і сформулював закон тертя при змащуванні, за що в 1884 р. був удостоєний премії Ломоносова Академії наук. Ініціатор створення багатьох залізниць в Росії, він брав активну участь в будівництві Транссибірської магістралі, а пізніше розробив основоположні принципи і технічні умови її реконструкції (будівництво других шляхів, розвиток станцій і так далі).

У 1888-1892 рр. М.П. Петров очолював Управління казенних доріг Росії. З 1892 р. був головою інженерної ради Міністерства шляхів сполучення, а з 1893 р. протягом декількох років товаришем (заступником) Міністра шляхів сполучення. За його ініціативою в 1896 р. було створене Московське інженерне училище (пізніше перетворене в МІІТ). З 1896 по 1905 р. М.П. Петров був беззмінним головою Російського технічного товариства. Будучи з 1906 р. членом Державної ради Росії, виконував обов'язки голови II Департаменту Державного радника з промисловості, науки і техніки [2].

Багато робіт М.П.Петрова мають прогностичний характер. В них яскраво відбитий його дар наукового передбачення. І сьогодні ми знов звертаємося до його багатой науково-публіцистичної спадщини, яка в даний час в основному є,

на жаль, архівним матеріалом. В зв'язку з цим має сенс пригадати деякі невинувато забуті праці ученого, які до цього дня не втратили своєї значущості і актуальності, особливо в області освітньої і економічної діяльності. Понад 100 років тому М.П. Петров висловив цілком сучасні і зободенні думки про роль залізниць для економіки Росії. Порушені ним питання формування і підготовки фахівців настільки важливі і актуальні сьогодні, що деколи створюється враження, ніби викладені вони в наші дні, так ретельно і майстерно вони подані.

Вітчизняна наука почалася з організації Петербурзької Академії наук у Санкт-Петербурзі. Імператор Петро Великий займався реорганізацією армії, починав будувати військово-морський флот і розвивати промисловість тодішньої Росії. Для усіх цих нововведень він мав нагальну потребу в освічених людях, і звідти виникла необхідність розвивати в країні систему освіти. Петро I почав з розробки планів розбудови Петербурзької Академії наук і з цією метою увійшов у контакт з математиком Г. Лейбніцом. «Положення про Академію» було готове у 1724 р, а її діяльність розпочалася тільки у 1727 р., після смерті Петра I.

Перша група вчених прибула із Західної Європи. У цій групі були два брати Микола і Данило Бернуллі, сини відомого базельського математика Джона Бернуллі. За братами Бернуллі невдовзі приїхав до Петербурга їхній товариш Леонард Ейлер (1707-1783), який відразу став членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук. Його діяльність мала великий вплив на розвиток науки не тільки в Росії, але й усьому світі. Для Л. Ейлера основний інтерес представляла чиста математика, але, перебуваючи на службі в уряді Росії, він іноді повинен був займатися також питаннями техніки: балістикою, водяними турбінами, теорією кораблів і т.п. Разом з Данилом Бернуллі він почав досліджувати коливання стержнів і дав повне вирішення завдання для випадку призматичного стержня з різними граничними умовами. У зв'язку з розвитком нової галузі математики – варіаційного обчислення – Л. Ейлер почав цікавитися кривими прогинів тонких пружних смуг і згодом наводить повне вирішення цього завдання. Шляхом інтегрування запропонованого рівняння Л. Ейлер вирахував частоти вільних коливань стержнів для різних випадків граничних умов. Робота в галузі науки про опір матеріалів, розпочата Л. Ейлером, була продовжена його учнями. Однак, останні не створили нічого видатного, і невдовзі інтерес до цієї науки в Росії зник.

Відродження інтересу в Росії до теорії пружності почалося з організації в Санкт-Петербурзі в 1809 р. нової інженерної школи Інституту інженерів шляхів сполучення. Попереду усіх інших країн з розвитку інженерної освіти в цей час була Франція. При організації знаменитої Політехнічної школи в Парижі в процесі підготовки інженерів були введені деякі нові особливості. Вони полягали у дуже об'ємній попередній підготовці інженерів студентів за такими фундаментальними дисциплінами, як математика, механіка, фізика і хімія. Крім того, запроваджувалася система читання лекцій, лабораторні роботи і періодичні вправи для вирішення задач. Ці нововведення в інженерній освіті мали великий успіх, і інші країни наслідували цей приклад Франції. Для

організації Інституту інженерів шляхів сполучення були запрошені французькі інженери, і протягом перших двадцяти років існування школи заняття в класах велися французькою мовою.

У 1820 р. два молодих інженери Г. Ламе (1795-1870) і Б.П. Е. Клайперон (1709-1864) закінчивши Політехнічну школу і Французьку школу гірських інженерів, прибули до Санкт-Петербурга, щоб викладати в новій російській інженерній школі. Діяльність цих двох людей мала великий вплив на розвиток науки про опір матеріалів не тільки в Росії, але і за кордоном. Вони були не тільки викладачами інституту, але і інженерами-консультантами на різних будівництвах, які здійснювалися урядом. У зв'язку із спорудженням Ісакієвського собору вони розвивали новий метод дослідження стійкості арок [3]. Під час роботи над конструкцією підвісних мостів вони стали цікавитися міцністю російського заліза. Росія в той час була однією з найбільш передових країн з виробництва заліза, і було вирішено провести дослідження механічних властивостей цього заліза [4]. Г.Ламе спроектував і побудував у 1824 р. спеціальну дослідну машину, яка була схожа з машиною Ланкрхельма із Стокгольма [5]. Результати цих випробувань були використані при проектуванні залізних конструкцій в Росії, і вони згадувалися у книгах із опору матеріалів [6].

Під час своєї служби у Санкт-Петербурзі ці два інженери написали свою працю «Про внутрішню рівновагу твердих тіл із однорідних матеріалів» [5]. Вона містила не тільки виведення рівнянь рівноваги теорії пружності, які були вже відомі на той час з робіт Л. Нав'є і О. Коші, але також і деякі застосування цих загальних рівнянь до вирішення завдань, що представляють практичний інтерес. Вони розглядали, наприклад, задачі про порожнинний циліндр і сферичну оболонку, навантаженим рівномірним внутрішнім або зовнішнім тиском, і вивели формули для вираховування напруг. Пізніше ця праця була використана Г. Ламе при підготовці його знаменитої книги «Лекції з математичної теорії пружності суцільних середовищ», перше видання якої з'явилося понад сто п'ятдесят років тому (1852) [7]. Після французької революції 1830 року відношення між Росією і Францією розладналися, тому французькі інженери покинули Росію. Росіяни повинні були замінити французьких інженерів в Інституті, але, на щастя, останні вже встигли підготувати для цієї роботи достатньо вітчизняних інженерів.

Серед осіб, які зробили найбільший внесок у подальший розвиток інженерної науки в Росії, слід назвати М.В. Остроградського (1801-1861) і О.Т. Купфера (1799-1866). М.В. Остроградський народився в селі під Полтавою. Після закінчення університету в Харкові він відправився до Парижу, де став учнем О. Коші, С. Пуассона і Ж. Фур'є. Він відомий в основному своїми працями з варіаційного обчислення [8]. Але він так зробив великий внесок в теорію пружності і опублікував дві праці стосовно поширення хвиль у пружному середовищі [9]. Він читав курс математичного аналізу в Інституті інженерів шляхів сполучення і таким чином зробив великий вплив на математичну підготовку молодих російських інженерів.

О.Т. Купфер багато вніс в експериментальне вивчення пружних властивостей конструкційних матеріалів. У 1849 р. в Росії була заснована центральна палата ваг і мір і О.Т. Купфер був призначений директором цього закладу. Він цікавився фізичними властивостями металів, оскільки вони могли впливати на еталони вимірювання. Результати цих робіт були опубліковані в річних звітах Центральної фізичної обсерваторії за 1850-1861 рр. Відносно цих робіт І.Тодхантер і К.Пірсон відзначають, що, вірогідно, немає більш корисних і вичерпних експериментів, ніж ті, які були проведені О.Т. Купфером стосовно визначення пружних постійних при коливаннях і згідно впливу температури» (на пружні властивості матеріалу). За роботу щодо визначення впливу температури на модуль упругості металів О.Т. Купфер отримав у 1855 р. премію, затверджену Геттінгенським Королівським Товариством. У 1860 р. О.Т. Купфер опублікував книгу, в якій були зібрані усі його численні експериментальні дослідження [10]. У передмові він звертає увагу на велике значення, яке повинен отримати загальнодержавний інститут при вивченні пружних властивостей і міцності будівельних матеріалів. Він стверджував, що «публікацією відомостей, які торкаються корисних властивостей металів, будуть забезпечуватися інженери-конструктори. Ця діяльність могла також благотворно вплинути на покращення якості матеріалів, оскільки компанії будуть прагнути покращити свою продукцію з метою розширення ринку збуту».

Із учнів М.В. Остроградського, які зробили значний внесок у розвиток науки про опір матеріалів в Росії, згадаємо тут Д.І. Журавського (1821-1891) і М.П. Петрова (1836-1920), діяльність яких протікала у другій половині ХІХ століття.

М.П. Петров відомий, головним чином, своєю гідродинамічною теорією, яка була першою роботою в цій галузі, але, крім того, ним було зроблено багато і в галузі міцності матеріалів. Його основна робота була присвячена дослідженню міцності залізничних рейок [11]. З метою економії в Росії застосувалися в залізничних коліях дуже легкі рейки. Ось чому надзвичайно важливим було питання про напруження в рейках, які викликалися колесами локомотива. Статичні завдання про напруження в рейковій колії вже були вирішені Вінклером. М.П. Петров займався дослідженням динамічних напруг, які викликалися плоскими ділянками ободів коліс. Розглядаючи рейку як суцільну балку напружних опор, М.П. Петров отримав неорбхідне диференціальне рівняння, аналогічне до того, яке було отримане Віллісом для балки зі вільно опертими кінцями, і інтегрував чисельно, знаходячи переміщення рейки за допомогою вираховувань за кроками. Таким способом було враховано максимальну динамічну напругу, викликану плоскою ділянкою деякого прийнятого розміру, і була показана можливість збереження ідеальної форми поверхні колеса.

Після М.П. Петрова дослідженнями напруг в рейковій колії цікавилися інші вітчизняні інженери і ними були розвинуті методи вираховування напруг, які пізніше використовувалися у Західній Європі і в США.

В час діяльності М.В. Петрова активно працював інший наш вітчизняний дослідник напруг Х.С. Головін. Він виконав важливу роботу з математичної теорії пружності. Вчений у 1882 р. опублікував своє дослідження про згин кривих стержнів постійного прямокутного поперечного перетину [12]. Трактуючи питання як двомірне завдання, Х.С. Головін зміг отримати рішення для випадку чистого згину кривого стержня і для випадку згину при дії сили, прикладеній на кінці. Він показав, що розподіл напруг не залежить від значень пружних констант і для звичайно прийнятних пропорцій арок він приблизно лінійно такий, як і у випадку прямих балок.

Коли з ініціативи І Баушінгера було організоване Міжнародне товариство із випробувань матеріалів, Росія приєдналася до цього Товариства і брала активну участь у його конгресах, особливо під керівництвом добре відомого вітчизняного інженера-мостобудівника М.А. Белелюбського (1845-1922). М.А. Белелюбський був директором Лабораторії випробування матеріалів Інституту інженерів шляхів сполучення, вірогідно, найбільш значущої лабораторії в цій галузі в Російській імперії.

В кінці ХІХ і початку ХХ ст. Росія вже мала ряд інженерів, які працювали в галузі опору матеріалів і теорії пружності і які зробили значний внесок в розвиток цих наук, особливо в галузі теорії пружної стійкості і теорії платівок. Ми згадаємо тут лише ім'я Ф.С. Ясинського (1856-1899), книга якого зі стійкості пружних систем представляла на той час найбільш повне дослідження цього важливого предмету [13]. Студентів захоплювала ясність і логічність його викладання, а також його огляди проблем, що було зв'язано з його великою діяльністю як інженера-будівельника.

Внесок в удосконалення досліджень напруг в теорії корабельних конструкцій було зроблено іншими вітчизняними інженерами А.М. Криловим і І.Г. Бубновим. А.М. Крилов (1863-1945) займався розвитком практичних методів дослідження коливань кораблів і методами дослідження напруг у килі, який розглядався як балка на пружній основі. І.Г. Бубнов (1872-1919) займався теорією згину прямокутних платівок, в яких приймалися до уваги не тільки поперечні, але також сили, які діють в серединній площині платівки. Він також досліджував згин прямокутних платівок, зацемлених з обох країв, і підготував першу задовільну таблицю згинаючих моментів і прогинань для цього складного випадку. Завдяки працям цих двох видатних інженерів в Росії були опубліковані найбільш сучасні монографії з теорії конструкції корабля.

З цього короткого нариса розвитку опору матеріалів в Росії можна зробити висновок, що публікації з цього питання, які мали місце в Росії до початку ХХ сторіччя, були на високому рівні. І роль та місце досліджень М.П. Петрова у цьому списку дуже значні. Вивчення більш пізніх досліджень засвідчує, що в Російській імперії продовжувала розвиватися значна дослідницька робота в галузі вивчення напруг в металлах.

Література

1. Возненко А.Д. М.П. Петров (1836-1920) – визначний вчений та інженер-залізничник / А.Д. Возненко // Історія української науки на межі тисячоліть. – 2007. – Вип.32. – С.34-40.

2. Возненко А.Д. Инженер-залізничник М.П. Петров про значення технічних наук для економічного розвитку Російської імперії // Там само. – 2008. – Вип. 37. – С. 37-45.
3. Ламэ и Клайперон. Об устойчивости сводов / Ламэ и Клайперон // Журнал путей сообщения. – 1826. – Кн.2. – С.15-28; Кн.3. – С.39-54.
4. Ганри. Об употреблении железа при сооружении висячих мостов / Ганри // Журнал путей сообщения. – 1826. – Кн.5. – С.22-46.
5. Ламэ. О висячих мостах / Ламэ // Журнал путей сообщения. – 1826. – Кн.3. – С. 55-81.
6. Навье. Механика конструкций машин / Навье // Журнал путей сообщения. – 1833. – Кн.6. – С.27-31.
7. Ламэ и Клайперон. К интерьеру корпуса мостов / Ламэ и Клайперон // Журнал путей сообщения. – 1833. – Кн.4. – С.463-562.
8. Дивись резюме статті М.В. Остроградського у французькому журналі *Memoire sur le calcul variatiions ges integrales multiples* – 1834 / М.В. Остроградський // Записки Академии наук в Санкт-Петербурге: Серия 6 - математическая и физическая. – 1838. – Т.1. – З. 35-58.
9. Остроградский М.В. Мемуар об интегрировании уравнений в частных производных, относящихся к малым колебаниям упругих тел. Полное собрание трудов. Т.1. – К.: Изд-во АН УРСР, 1959. – С. 86-115.
10. Купфер А.Т. Опытное исследование упругости металлов, произведенное в Русской центральной физической обсерватории директором ее и членом С.-Петербургской Академии наук А. Купфером и напечатанное по распоряжению Горного управления. – С.-Петербург: Тип. А. Якобсона, 1860. – 422 с.
11. Возненко А.Д. Дослідження М.П. Петровим напруг в рейках, що виникають при русі поїзда / А.Д. Возненко // Історія української науки на межі тисячоліть. – 2008. – Вип. 36. – С. 66-73.
12. Головин Х. Одна из задач статики упругого тела / Х. Головин // Известия С.-Петербургского технологического института. – 1882. – Т.3. - С.373-410.
13. Ясинский Ф.С. Опыт развития теории продольного изгиба – С.-Петербург: Тип. Ю.И.Эрлиха, 1893. – 270 с.

Возненко А.Д. Место и роль Н.П. Петрова в развитие науки о сопротивлении материалов.

Статья посвящена освещению места и роли М.П. Петрова в развитии науки о сопротивлении материалов.

Ключевые слова: *железнодорожный транспорт, Н.П. Петров, сопротивление материалов.*

Voznenko A.D. The place and the role of M.P. Petrov in the development of the science about resistance of materials.

The article is devoted to the elucidation of the place and role of M.P. Petrova in the development of science about resistance of materials.

Key words: *railway transport, Petrov, resistance of materials.*

**«ЇЖА» МАТЕРІАЛЬНА ТА ДУХОВНА: ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ
НАСЕЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Стаття присвячена проблемі задоволення матеріальних та духовних потреб населення України, як одного з суттєвих чинників духовної безпеки держави напередодні та протягом Великої Вітчизняної війни.

Ключові слова: Друга Світова війна, матеріальні потреби, духовні потреби, духовна безпека.

Будь-який соціальний проект намагається задовольнити і матеріальними, і духовними потребами усі категорії та прошарки суспільства. Без забезпечення суспільству належного рівня «хліба та видовищ» не може йти мова про його нормальне існування. Але головні дефекти будь-якого соціального проекту заключаються в тому, що він не в змозі задовольнити рівною мірою усі прошарки населення. Тому, «автори», а точніше «втілювачі» проекту, обирають самі, які потреби вважати фундаментальними і якою мірою забезпечувати ними тих чи інших людей. Дослідження історичного досвіду задоволення потреб населення України більшовицькою владою напередодні війни допоможе зрозуміти їх взаємовідносини, з'ясувати рівень довіри та духовної безпеки напередодні Великої Вітчизняної війни в суспільстві та пояснити її трагічні та героїчні події.

У сучасній вітчизняній історіографії дослідження проблеми задоволення матеріальних та духовних потреб українського населення не стали предметом спеціального дослідження, а як правило, є складовими розробок, присвячених соціально-економічному становищу України [1], суспільно-політичним настроям населення напередодні війни [2]. Серед російських істориків ця проблема ґрунтовно досліджується О.О.Осокіною [3], але, переважно на матеріалах Росії.

Дана стаття не претендує на охоплення усього фактографічного матеріалу та докладний кількісний аналіз, а ставить за мету окреслити основні проблеми задоволення населення УРСР матеріальними та духовними потребами, які формували ті чи інші настрої, впливали на загальну атмосферу в суспільстві.

Потреби, які задовольняють рівень життя людини визначаються далеко не тільки (і навіть не стільки) матеріальними речами. У радянській дійсності усі об'єктивні явища нібито не існували «просто так», у «чистому вигляді», у своїй онтологічній даності, а були нерозривно зрощені з їх соціалістично-комуністичною інтерпретацією. Тому проблеми задоволення матеріальних і духовних потреб не можна розглядати окремо, вони тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені. Так, наприклад, суто матеріальні речі – домівка, їжа, взуття, одяг – перетворюються на абстрактні «знаки» - показники добробуту, рівня життя, а звідси - впевненості у своєму та своїх рідних майбутньому, лояльності до соціально-економічної політики влади. При цьому рівень життя – поняття не тільки складне, але й динамічне. Його реальний зміст залежить не тільки від

того, що є сьогодні, але й від того, що було учора і буде завтра. Важливо, «як ведуть» себе прибутки, ціни на товари та послуги. Чи можна бути впевненими у майбутньому або слід готуватися до «чорних днів»? Усе це є взаємозалежними складовими не тільки матеріального, але й великою мірою духовного добробуту людини, а отже – і духовної безпеки держави в цілому. Так, початок Другої світової війни та проголошена у вересні 1939 р. часткова мобілізація викликали нездоровий купівельний ажіотаж. 17 вересня В.М.Молотов ще читав на радіо про те, що «країна забезпечена усім необхідним і може обійтися без карткової системи у постачанні», а люди кинулися до магазинів. Сіль, сірники, крупи та інші «стратегічні» продукти були зметені з полиць [3, с.207].

Як відомо, УРСР, як і увесь Радянський Союз за виробництвом продовольчих та непродовольчих товарів у розрахунку на душу населення значно відставали від розвинутих капіталістичних країн. І хоч у 1935 р. було скасовано карткову систему, що існувала протягом п'яти років, але у містах за продуктами вишукувались черги. Товарний дефіцит не було подолано: норми продажу товарів зберігались і у другій половині 1930-х р. Так, у 1936-1939 р. у відкритій торгівлі хліб продавався по два кілограми на одну людину, а з жовтня 1940 – один кілограм; м'ясо, ковбасні вироби - відповідно два та півкіло; тваринна олія відповідно 0,5 та 0,2 кг; цукор – два та 0,5 кг. З 1936 р. нормовано продавались картопля, овочі, мило, гас [4].

У той час як полиці магазинів залишались напівпустими, фонди грошових прибутків населення до 1939 р. досягли розмірів, передбачених планом на 1942 р. Низька пропозиція товарів та послуг призводили до того, що касовий план Держбанку не виконувався, виплачені населенню гроші не повертались через торгівлю до держбюджету. Дефіцит бюджету покривався грошовою емісією. Загальна кількість грошей в обігу до кінці 1940 р. зросла порівняно початку 1938 року майже вдвічі, тоді як фізичний обсяг товарообігу знизився і в розрахунку на душу населення впав до рівня кінця другої п'ятирічки [5].

У плановій економіці товарний дефіцит поглиблювався також вибірковістю радянської торгівлі – фактично, централізованого розподілення, яке перерозподіляло товарні ресурси на користь великих індустріальних міст. Беззмінним лідером у цьому плані була Москва. У столиці мешкало ледве більше двох відсотків населення країни, але у 1939-1940 рр. вона отримувала близько 40% м'яса та яєць, більше чверті усіх ринкових фондів жирів, сиру, шерстяних тканин, взуття, трикотажу. Ленінград також входив до числа елітних міст. У 1939-1940 роках він отримував п'яту частину ринкових фондів м'яса, жирів, яєць. По цим товарам два міста – Москва і Ленінград – «з'їдали» більше половини усього ринкового фонду країни [5].

Не дивно, що товарні десанти у великі міста представляли один з найбільш розповсюджених способів самопостачання населення у плановій економіці. До осені 1939 р. «товарний десант» у великі міста не мав продовольчого характеру. Жителі сіл та невеличких містечок їздили по країні у пошуках мануфактури, взуття, одягу. Наприкінці 1939 р. громадянин Києва Ковальов у листі то Голови РНК СРСР В.М.Молотова писав: «Питання одягу у нас у Києві надзвичайно важке. Ганебні справи кояться. Багатотисячні черги до магазинів збираються за

мануфактурою і готовим одягом ще з вечора... Серце стискає від таких «порядків». Скільки незадоволення і проклять. Чесна робоча людина, якщо вона навіть вкрай нуждається, не може купити собі білизни, штанів та решти найнеобхіднішого, якщо тільки у спекулянтів за подвійну ціну...» [6].

З осені 1939 р. з'явилися і стали зростати черги і за продуктами, а радянська влада стала отримувати чисельні листи з місць про перебої з хлібом і черги. «Ми маємо до радянської влади великий рахунок, - писали у січні 1941 р. робітники з Бердичева. – Усі люди рівні. Це основа основ. Хіба тільки московські або київські робочі воювали за радянську владу? Інші міста також боролись проти буржуазії. Чому ж тепер вони мають страждати через відсутність хліба?.. Як раніше не пригнічували робочого чи селянина, але хліб він мав. Тепер у молодій радянській країні, яка багата на хліб, щоб люди помирили з голоду? У Бердичеві ні за які гроші не можна купити хліба. Люди стоять у черзі усю ніч, і то багато з них нічого не отримує... Дійсно, час тепер воєнний. Країна нам усім достатньо дорога. Потрібно себе відмовляти багато у чому. Нехай немає цукру, соленого. Але щоб не було хліба?» [7].

Напружену ситуацію з хлібопостачанням в Україні відзначала і влада. За повідомленням НКВС УРСР у травні 1940 р. перебої у постачанні населенню хліба мали місце у містах та районних центрах Харківської, Дніпропетровської, Полтавської, Вінницької, Чернігівської, Одеської та Кам'янець-Подільської областей. Хліб реалізовували нормовано за списками через буфети та їдальні, у містах через систему закритих магазинів, у Харківській області норма продажу хлібу в одні руки була встановлена від 450 до 500 грамів, по Полтавській – від 0,4 до двох кілограмів. Фіксувались черги біля магазинів у 3000 осіб, а у м. Ново-Московську (Дніпропетровська обл.) були навіть поодинокі випадки захворювань від недоїдання [6, с.167].

Зрозуміло, що така ситуація вкрай збентежувала населення країни, тим більш що офіційна пропаганда змальовувала зовсім іншу картину. «Тези до з'їзду [мається на увазі XVIII з'їзд ВКП(б) – *І.Г.*] дуже красиві, але, як завжди у нас буває – це тільки красиві слова, - обурювався мешканець Києва Абрамович, працівник Торгпосередконтори. – У нас не можна дістати конверта для листа; щоб отримати півкіло масла, треба о шостій годині ранку становитися у чергу; промтоварів без знайомства або спекуляції дістати не можна, а на мові більшовиків це називається побудували соціалізм...» [8, с. 954].

Однією з найважливіших складових матеріального і духовного добробуту людини є наявність власної домівки. Як тут не згадати афористичні слова з роману М.Булгакова «Мастер и Маргарита»: «...обычные люди... в общем напоминают прежних... квартирный вопрос только испортил их...». Житлова політика більшовиків, окрім яскраво вираженої проблеми житлового дефіциту, визначалась низкою інших, в тому числі ідеологічних чинників. Хоч історія комуналки і походить своїми коріннями у дореволюційне минуле, прогресуючий розпад домівки як символу розпочався після 1917 р., коли поняття житлової площі набуло інший сенс. Якщо раніше поява перегородок в кімнатах і квартирах пояснювалася небажанням вступати у контакт зі сторонніми людьми, то у радянській дійсності спільне проживання було

визнано новою моделлю людських взаємостосунків, пов'язаною з переорієнтацією побуту від родинного до громадського [9, с.103]. І навіть коли з другої половини 1930-х років намітився деякий відхід від ідеї комунального буття у бік зміцнення інституту сім'ї і, відповідно, будівництва індивідуального житла, концепція старої площі, як квадратних метрів, так і не витіснилась поняттям кімнати чи квартири. Навпаки. Якщо у 1930 р. у Москві середня норма житлової площі складала 5,5 квадратних метрів на людину, то к 1940 р. вона знизилась майже до чотирьох [10, с.59]. На місцях стан з житлом був ще гіршим, особливо в індустріальних регіонах. Так, у Донбасі в середині 1930-х років 40% робочих мали менше двох квадратів житлової площі на людину [3, с.125]. Часто це пояснювалось правом міських житловідділів підселяти нових помешканців в уже зайняті квартири. Можна уявити себе почуття родини, яка вмить опинялась перед фактом комунального проживання. Якість житла і комунальних послуг також залишалась далекою від нормальних і прямо пропорційно погіршувалась по мірі віддалення від столиці. Навіть у Москві наприкінці 1930-х років більшість населення жило у домах без ванних і милося раз на тиждень у громадських лазнях. «...Тяжкіше за все відчувається житлова нужда, - зазначав Л.Фейхтвангер. – Значна частина населення живе скупчено, у крихітних убогих кімнатках, які важко провітрюються взимку. Приходиться становитися у чергу до туалету і до водопроводу. Відомі політичні діячі, письменники, вчені з високими окладами живуть примітивніше за деяких дрібних буржуа на Заході» [11]. Що вже казати про робочі поселення промислових регіонів України: біля Дніпропетровську вода в них нормувалася і продавалася в бараках по карбованцю за відро [10, с.64]. Узагалі характерною прикметою житлової ситуації у промислових містах було те, що житло і комунальні послуги надавались не місцевими радами, а підприємствами. Такі «відомчі містечка» склалися з бараків та гуртожитків і стали невід'ємною частиною життя радянських робочих сімей.

З одного боку, пріоритети комунального образу життя були спровоковані гострим дефіцитом житла. Ріст населення міст став відчуватися з 1923 р., до 1926 р. міське населення майже наздогнало рівень 1913 р., а в 1926-1939 р. у зв'язку з індустріалізацією зросло більше ніж у два рази [12, с.42]. Але, з іншого боку, загострення житлової кризи у 1930-ті роки було прямим наслідком зміни настанов господарсько-політичної стратегії у зв'язку з поворотом до форсованої індустріалізації. Якщо у директивах XV з'їзду партії підкреслювалось, що житловому будівництву слід приділяти надзвичайну увагу, то вже з трибуни XVI з'їзду І.В.Сталін недвозначно дав зрозуміти, що житлова проблема є одним з «другорядних питань» [13].

Саме комунальне житло (бараки, гуртожитки, комунальні квартири) перетворилось на певний соціокультурний феномен, коли, по-перше, воно стали переважачим типом житла у великих містах (на кожні 100 осель наприкінці 1930-х років приходилось більше 150 сімей) і, по-друге, перестало сприйматися як тимчасове буття. Величезний потік пересельців з села призвів до того, що близько половини міських сімей (а у великих містах ще більше) не мали ізольованих помешкань і вимушені були жити без елементарної побутової

ізоляції. При цьому дефіцит житла і багаторічні черги на нього примушували миритися з комунальним образом життя. Погані житлові умови почасти компенсувалися його дешевизною: квартплатня визначалась не тільки у відповідності з кількістю квадратних метрів, але й зарплатнею квартирозйомника. Відповідно до бюджету індустріальних робочих у 1933-1939 роках на житло уходило усього 4-5% усіх витрат родини [3, с.125].

Відомо, що в Україні переважало сільське населення. Сільські жителі в основному мали власне житло, однак їхні житлово-побутові умови, незважаючи на кількісні та якісні зрушення у роки передвоєнних п'ятирічок, залишались на низькому рівні. Нові селянські оселі, побудовані у 1930-ті роки складали незначну частку наявного житлового фонду. Житло пересічного селянина було невеликим за площею, глинобитним, із солом'яною покрівлею, земляною або глиняною долівкою, з мінімальним набором саморобних меблів, освітлювалось, як правило, за допомогою каганця. Так, проведені у 1940 р. вибіркові обстеження 506 колгоспних сімей в Одеській області не виявили жодної електрифікованої оселі. Із 620 сімей селян Запорізької області електричне освітлення було у 12, з 540 сімей у селах Київської області – у шести [14, с.59]. Але, сам факт наявності власного житла – домівки–символу - суттєво відрізняв свідомість селянина від городянина.

Однак, яким би не було «жалюгідним» матеріальне буття, прагнення задоволення духовних потреб не можна витиснути з людини. Це наочно доводять приклади життя радянських людей в умовах війни, нацистської окупації, коли, здавалось би, єдиним природнім інстинктом було фізичне виживання. Радянська влада це добре розуміла: пропагуючи матеріалістичну теорію, докладало усі зусилля, щоб перетворити важке буденне життя радянської людини на примару, виправдати труднощі об'єктивними причинами, переконати у їх тимчасовості, пообіцяти прекрасне найближче майбутнє.

Духовні потреби (у пізнанні світу, знаннях, інформації, розвагах, естетичні та ін.) також переважно визначались державою. Самі люди іноді навіть не знали, як чітко сформулювати, чого ж саме вони хочуть. Коли в одному із заможних колгоспів перед селянами постало питання, як використати високі прибутки, люди запропонували: «Треба вигадати що-небудь цікаве, щоб веселіше стало жити» [15, с.427].

Основним і найбільш ефективним засобом реалізації потреби у загальних і спеціальних знаннях було навчання. Молоді люди, які вступали у життя в 30-ті роки, у своїй масі мали гарантований мінімум освіти в обсязі чотирьох класів початкової школи, тобто вміли читати і писати, володіли чотирма арифметичними діями і отримували деякі елементарні наукові знання. Але й такий рівень освіченості часто-густо був недостатнім і з точки зору великого промислового виробництва, і з точки зору самої особистості. За таких умов брак шкільної освіти компенсувався розвитком системи позашкільної освіти – шкіл дорослих, курсів, гуртків і т.п. Ця система гуртків у 30-ті роки охоплювала мільйони людей. Однак проблема залучення людей до культури і знань у формі систематичної освіти була достатньо гострою. У 1936 р. 46,6% молодих

робочих навчалися без відриву від виробництва. Але навчатися за такою системою було досить важко: систематично займатися, виконувати домашні завдання та ін. У 1938-1939 навчальному році 60% дорослих, що кинули школу, у якості головної причини назвали «важкість витримати протягом декількох років такий режим навчання, як чотири дні занять на тиждень з 5-6 навчальними годинами на день [16, с.239-240].

Набагато доступнішими і не вимагавшими від людини зосереджених і цілеспрямованих занять засобом залучення до культури і задоволення потреб у знаннях були пропозиції у сфері дозвілля. Тут велику роль відігравали засоби масової інформації.

У звітній доповіді XIV з'їзду КП(б)У перший секретар ЦК КП(б)У М.С.Хрущова 13 червня 1938 р. зазначав: «... ми маємо великі успіхи в галузі будівництва шкіл, розвитку шкільної мережі, охоплення населення нашими усілякими культурними закладами... ми маємо разом республіканських, обласних, районних, міських і багатотиражних газет 1215. Разовий тираж – 5386650 газет. ... П'ять мільйонів газет на 30 млн. жителів. Таким чином, кожна шоста людина має газету... Українських газет у нас 885, російських – 304, молдавських – 8, єврейських – 7 і низка інших. Періодичних журналів у нас також величезна кількість усього їх 251...» [17, с. 41, 44].

У 1940 р. в УРСР налічувалось 22,3 тисячі масових бібліотек з 36,7 млн. в них книг та журналів. З 1938 по 1940 р. річний наклад газет збільшився з 5,4 до 6,9 млн. примірників. Річний наклад журналів та інших періодичних видань складав 12,3 млн. примірників, книг – 51,4 млн. примірників [18, с.27].

Слід відзначити, що радянська людина по особливому ставилась до літератури. Л.Фейхтвангер із дивуванням констатував: «Радянські читачі проявляють до книги більш глибокий інтерес, ніж читачі інших країн... персонажі книг живуть для них реальним життям. Герої прочитаного роману стають в Радянському Союзі такими ж живими істотами, як будь-яка особа, котра бере участь у громадському житті» [11, с.204]. Дійсно, вплив літератури був, як правило, персоніфікованим: читачі оцінювали не стільки твори, скільки їх героїв: «Дуже допомогла і зараз допомагає книга М.Островського «Как закалялась сталь», - розповідав робочий Харківського тракторного заводу В.Радкевич, - Мені приходится багато працювати, і, тільки згадуючи образ Павла Корчагіна, я нахожу у себе сили подолати втому і іноді, не відриваючись цілими добами, сидіти за книгою» [19, с.157].

Швидким темпами йшов процес кінофікації країни – у 1940 р. на одного мешканця СРСР приходилось у середньому чотири-п'ять відвідувань кіно [16, с.241]. У травні 1936 р. «Правда» опублікувала дані про найбільш відвідувані кінофільми. На першому місці був «Чапаєв», його дивились 62,4% опитуваних, на другому – «Путевка в жизнь» (52,8%) [16, с.243]. Аналізуючи художній (ігровий) радянський фільм не можна не зупинитися на значенні кінематографа у житті народу, адже це дає ключ до розуміння його місці у зовнішній, створеній державою духовній складовій буття. Н.М.Зоркая, відомий російський кінознавець, цілком справедливо відзначає, що «на тлі комунального побуту і убогого існування кіноекран давав образ достатку, щастя, свободи. Екран

реалізував «Велику утопію», навіював народу ілюзію, що саме таке його життя – хай не в його селі, але в іншому, в тому, яке показано у кіно» [20, с.378]. Люди використовували у повсякденному житті вислови улюблених героїв, наприклад: «Чапаєв ніколи не відступав» або «Чапай думати буде». У Чапаєва грали хлопці, з Чапаєва брали приклад. «Мене на заводі кличуть «Чапаєвим», - розповідав відомий металург І.Г.Коробов, - цим ім'ям я пишаюсь. Адже кожний радянський громадянин буде мати за щастя хоч чимось бути схожим на героя Чапаєва» [21, с.10].

Ще одним проявом задоволення духовних потреб були свята, які стали своєрідною домінуючою формою спілкування радянських людей [22, с.8]. Більшовики використовували будь-який привід щоб продемонструвати усім новий радянський порядок речей: нове літочислення, нових героїв, нові святкові дати. На нові державно-політичні свята не шкодували ані грошей, ані організаторських зусиль. Зазвичай свята супроводжувались масовими народними гуляннями і військовими парадами, відкриттям нових будівель, пам'ятників тощо. Масовість була однією з обов'язкових умов радянських свят. Так, у 1939 р. під час святкування Дня міжнародної солідарності трудящих Першого травня у демонстрації у столиці РСР взяли участь 500 тис. осіб, у Харкові – 600 тис., в Одесі – 400 тис., у Сталіно – 130 тис. [2, с.226].

Межі однієї статті, на жаль, не дають можливість висвітлити усі сюжети запропонованої проблеми, наприклад, її регіональний та соціальний вимір. Але, наведені факти дають можливість робити деякі висновки та узагальнення. У радянській реальності, особливо напередодні та на початку війни, із задоволенням матеріальних потреб населення радянська влада мала великі проблеми, що створювало атмосферу незадоволення, розчарування, невпевненості у майбутньому, підривало довіру та лояльність до влади, що посилювалось намаганнями більшовиків створити «декорацію» матеріального добробуту. Забезпечення духовних потреб було також спрямовано на те, щоб продемонструвати переваги радянського способу життя, зайняти дозвілля громадян усілякими заходами, відволікаючи від нагальних проблем. Можна сказати, що тут влада досягла певних успіхів, але усе ж таки не змогла повністю витіснити, наприклад, такі духовні потреби, як релігійні.

Література

1. Гриневич В.А., Даниленко В.М., Кульчицький С.В., Лисенко О.Є. Радянський проект для України. – К., 2004; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К., 1999 та ін.
2. Гриневич В.А. суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). – К., 2007.
3. Осокина Е.А. За фасадом «сталинского изобилия»: распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации, 1927-1941. – М., 2008.
4. Осокина Е.А. Цена «большого скачка». Кризисы снабжения и потребление в годы первых пятилеток. // Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. - М., 1997. - Т.1. - С.205-243.
5. Осокина Е. Прощальная ода советской очереди // Неприкосновенный запас. - 2005. - №5(43). - [Цит. 2010, 25 мая]. – Доступно с: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/43/oso10.html>

6. Советская повседневность и массовое сознание. 1939-1945. Документы / Сост. А.Я.Лившин, И.Б.Орлов. – М., 2003. – С.159.
7. Осокина Е. Кризис снабжения 1939-1941 гг. в письмах советских людей // Вопросы истории. – 1996. - № 1. – С.20.
8. Радянські органи державної безпеки у 1939-червні 1941 р. Документи ГДА СБ України / Упоряд. В.Даниленко, С.Кокін. – К., 2009.
9. Коткин С. Жилище и субъективный характер его распределения в сталинскую эпоху // Жилище в России: век XX. Архитектура и социальная история. Монографический сборник. - М., 2001.
10. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. – М., 2001.
11. Фейхтвангер Л. М. Москва, 1937 // Октябрь. – 1937. - № 11.
12. Народное хозяйство СССР за 60 лет. – М., 1977.
13. Орлов И.Б. Жилищная политика советской власти в первое послереволюционное двадцатилетие. - [Цит. 2010, 25 мая]. – Доступно с: <http://ukrhistor.at.ua/publ/23-1-0-518>
14. Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921-1991 рр.). - Кам'янець-Подільський, 2000.
15. Десятый съезд ВЛКСМ. Стенографический отчет. - М., 1936. – Т.1.
16. Козлов В.А., Хлевнюк О.В. Начинается с человека. Человеческий фактор в социалистическом строительстве: итоги и уроки 30-х годов. – М., 1988.
17. Политическое руководство Украины. 1938-1989. Документы. – М., 2006.
18. Народное хозяйство Украинской ССР. Юбилейный статистический ежегодник. – К., 1977.
19. Книга и пролетарская революция. – 1937. - № 11. – С.157.
20. Зоркая Н.М. Визуальные образы войны // Неприкосновенный запас. – 2005. - № 2-3(40-41).
21. Семья Коробовых. – М., 1937.
22. Рольф М. Советские массовые праздники. – М., 2009.

Гридина И.Н. «Еда» материальная и духовная: удовлетворение потребностей населения Советской Украины накануне и в начале Второй Мировой войны

Статья посвящена проблеме удовлетворения материальных и духовных потребностей населения Украины, как одного из существенных факторов духовной безопасности государства накануне и во время Великой Отечественной войны.

Ключевые слова: Вторая Мировая война, материальные потребности, духовные потребности, духовная безопасность.

Gridina I.N. «Meal» material and spiritual: satisfaction of necessities of population of Soviet Ukraine the day before and at the beginning of Second World war

Article is devoted to the problem of satisfaction of material and spiritual needs of the population of Ukraine, as one of the main factors of spiritual safety of the state at the day before and during the Great Patriotic War.

Key words: Second World war, financial necessities, spiritual necessities, spiritual safety.

**ІНФОРМАТИЗАЦІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ: ДОСВІД,
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ВИЗНАЧАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ**

Визначено та обґрунтовано основні періоди інформатизації архівних установ України; охарактеризовано склад та зміст архівних інформаційних ресурсів нового типу, визначена їхня роль у формуванні Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів та їхнє значення.

***Ключові слова:** архівна галузь, архівні установи, документообіг, електронний архів, електронний документ, інноваційні технології, інформатизація, інформаційний ресурс, інформаційно-пошукова система.*

Сучасна діяльність світової спільноти, рівноправним членом якої є Україна, характеризується виробництвом, генеруванням, обробкою, передаванням та використанням колосальних масивів документної інформації, розміщеної на різних носіях. Її акумулювання в інформаційно-пошукових мережах, орієнтація на всебічне використання як інформаційного ресурсу є характерною рисою сучасного суспільства, яке все більш набуває характеру інформаційного.

Інформатизація суспільства тісно пов'язана з його комп'ютеризацією, але якщо друга дефініція характеризується тільки впровадженням сучасної техніки та накопиченням на її базі інформаційного ресурсу, то забезпечення зацікавлених користувачів різноманітними, вичерпними, достовірними знаннями в режимі on-line і є головною рисою інформаційного суспільства.

Характерною ознакою глобалізації інформаційних та телекомунікаційних секторів є створення глобальної інформаційної інфраструктури, діяльність якої спрямовується на інтеграцію інформаційного та інтелектуального ресурсу людства, формування світової бази знань і системи відкритого інформаційного обміну між зацікавленими суб'єктами.

В умовах інноваційних запроваджень усі історично задокументовані масиви архівної інформації є потужною продуктивною ланкою суспільної діяльності, важливість якої підкреслюється стратегією держави щодо входження України до глобального інформаційного середовища. Пріоритети незалежної України в умовах інформатизації суспільства чітко визначені в Законах України "Про інформацію", "Про Національну програму інформатизації", "Про Національний архівний фонд і архівні установи", "Про телекомунікації", "Про електронний документ та електронний документообіг" та ін.

Як зазначали Г.В.Боряк та Г.В.Папакін [1], на сьогодні інформаційний потенціал архівної галузі складає близько 200 тис. фондів, до яких входить понад 50 млн одиниць зберігання, що орієнтовано відповідає 0,5-1 млрд документів. Раціоналізація використання цих величезних масивів інформації вимагає інтенсифікації їх аналітичного опрацювання та формування інтелектуальних продуктів із залученням комп'ютерних технологій. Під впливом цих процесів відбувається трансформація архівних установ як соціальних інституцій, які з пасивних зберігачів документальних масивів

перетворюються в установи, що спрямовують свою діяльність на активізацію доступу до інформаційних ресурсів історико-культурної спадщини. В умовах стратегії країни на деідеологізацію та прозорість у розкритті історичного минулого держави, мінімізація розриву між збільшенням масивів архівної інформації та можливостями їхнього оперативного використання вимагає від установ галузі впровадження телекомунікаційних технологій з метою репрезентації документних ресурсів у загальнодержавній та глобальній інформаційній мережі.

Удосконалення системи документаційних комунікацій потребувало вирішення комплексу наукомістких завдань щодо інформатизації традиційних технологічних процесів, у тому числі й модернізації довідкового апарату (далі ДА) шляхом створення нових типів документів вторинного рівня у вигляді баз та банків даних, Web-порталів та сайтів. Це сприяло поглибленню інтеграції сучасного архівознавства як наукової дисципліни з іншими документно-інформаційними та інформаційно-комунікаційними дисциплінами, такими як археографія, документознавство, кодикологія та інформатика. Що, у свою чергу, передбачало кооперацію таких споріднених установ, як Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського, комплекс установ архівної галузі тощо.

Результатом їх науково-методичної та науково-практичної взаємодії є розробка та реалізація спільних програм, участь у міжнародних проектах, спрямованих на формування інтелектуальних продуктів, які збільшують можливості репрезентації архівних фондів та закладають основу для створення галузевого ринку інформаційних продуктів та послуг. Технологічні можливості комп'ютерної техніки, у свою чергу, визначили нагальну потребу в науковому обґрунтуванні комплексу питань, пов'язаних з удосконаленням організаційно-функціональних процесів у галузі та формуванням електронного ДА, що надало можливість науковцям споріднених інституцій концептуально окреслити головні чинники інформатизації галузі, оптимізації та уніфікації діяльності щодо залучення інноваційних технологій.

Зазначимо, що Г.В.Боряк уперше запропонував періодизацію процесу інноваційних запроваджень в архівну справу [2]. Він виокремив такі періоди:

- Перший (1989-1996 рр.) починається з рішення колегії Головархіву України щодо створення на базі ЦФК інформаційної системи. Характерним для цього періоду є розробка першої державної програми “НАІС. Архівна та рукописна Україніка” (1991-1996 рр.), визначенням її вихідних дефініцій, участь у міжнародних проектах. Уперше було узагальнено світовий та вітчизняний досвід щодо моделі опису архівних та рукописних матеріалів для інформаційних систем. Була підтверджена необхідність наукового обґрунтування процесів інформатизації, їх уніфікації та стандартизації. Цей етап закінчився після розробки та оприлюднення концептуальних засад Археографічного реєстру національної архівної спадщини України (АРУ) (1996

р.)[4] та Основних положень концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні (1996-1998) [3];

- Другий етап (1996-1998 рр.) характеризується відходом від ейфорії перших років застосування інформаційних технологій та початком науково-методичного обґрунтування багатьох складових, пов'язаних з інформатизацією галузі у новоствореному галузевому Інституті. Це, перш за все, концептуальні засади впровадження інноваційних технологій; наукове опрацювання міжнародного стандарту описування, розробка “Пропозицій з автоматизації архівної справи” та видання методично-інструктивних матеріалів з електронного діловодства. Другий етап, на думку Г.В.Боряка, закінчився оприлюдненням “Основних положень концепції комп'ютеризації архівної справи” [5].

- Третій етап розпочався з кінця 90-х років. За висновком Г.В.Боряка, він характеризується “стихийним” процесом автоматизації, що було пов'язано, перш за все, з відсутністю програми інформатизації галузі.

- Четвертий етап розпочався зі створення Центру інформаційних технологій ДКАУ та репрезентації 24 грудня 2000 р. офіційного сайту галузі. Він пов'язаний з публікацією Указів та Розпоряджень Президента України, спрямованих на подальший розвиток архівної справи, покращення системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, розвитку національної інформаційної мережі Інтернет. Основний зміст сучасного етапу полягає, насамперед, у створенні на базі ЦФК інформаційної галузевої мережі шляхом залучення до неї інформаційних ресурсів окремих архівних установ [6].

Інформатизація архівних установ ще раз підтвердила необхідність міждисциплінарної інтеграції архівознавства з іншими галузями історичної науки, які складаються з комплексу взаємопов'язаних знань та сприяють розробці науково-методичного підґрунтя інноваційної діяльності архівів. Як зазначав В.М.Автократов, зміни технологічних пріоритетів поглибили наукові зв'язки архівознавства з документознавством, археографією, джерелознавством, інформацією та інформатикою [7]. Спорідненість інтересів установ гуманітарного спрямування впливає із самого визначення предмету архівознавства. Я.С.Калакура розглядає його як систему наукових знань, яка вивчає історію, теорію і практику архівної справи, правові та економічні засади, архівний менеджмент та інформаційні системи, принципи формування і використання архівного фонду, технології зберігання та реставрації документів[8].

Л.А.Дубровіна звернула увагу на те, що “за період практичного використання автоматизованих систем архівісти дійшли висновку про необхідність створення уніфікованих методик опису, форматів, архівних стандартів на описування та облік архівних фондів та документів” [9]. Її пропозиції підтримував і Г.В.Боряк.

На сьогодні, в умовах упровадження електронного документообігу, організація електронних документних масивів є однією з головних проблем галузі, вирішення якої спирається на широкомасштабне використання інноваційних технологій на різних рівнях управління.

Так, шляхи впровадження систем комп'ютерного діловодства, створення електронного ресурсу управлінської документації та репрезентація його в сучасних документно-комунікаційних системах розглядається у монографії С.Г.Кулешова. Автор доводить, що серед проблем, які постають з впровадженням систем електронного діловодства, пріоритетними є уніфікація, стандартизація та регламентація процесів електронного документообігу (реєстрація, обіг, збереження); організація автоматизованих систем документообігу, дотримання правових чинників у роботі з електронними документами; їх захист.

У зв'язку з цим, особливої актуальності набувають наукові розробки, присвячені впровадженню технологій сучасного документообігу, включаючи внутрішньовідомчий облік документів та організацію їхнього збереження з використанням інформаційно-пошукових систем, програмно-апаратне забезпечення комп'ютерного діловодства, створення програмних продуктів для його застосування, поетапне впровадження електронного діловодства, створення програмних продуктів організації захисту в системах комп'ютерного діловодства тощо.

Отже, ґрунтовне дослідження розвитку інформатизації архівної галузі, аналіз його концептуальних засад, історії впровадження комп'ютерних технологій, еволюції опису архівних ресурсів, становлення інформаційної мережі галузі, входження до глобального інформаційного простору є актуальною проблемою. Необхідним стає аналіз закономірностей залучення інноваційних технологій у сферу формування архівного інформаційного ресурсу як сегменту загальнодержавного банку даних та включення його до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів.

Література

1. Боряк Г.В., Папакін Г.В. Архіви України і виклики сучасного суспільства: штрихи до колективного портрету користувача архівної інформації // Архіви України. – 2003. – №1-3. – С.48-52.
2. Боряк Г. Десять років інформатизації архівної справи в Україні: проблеми, здобутки, перспективи // Архівознавство, Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий збір. наук. праць. Вип.5. Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – 2002. – С. 9-18.
3. Боряк Г.В. Національна архівна спадщина України та Державний реєстр ... – К., 1995. – 346 с.
4. Боряк Г. Десять років інформатизації архівної справи в Україні – С.12.
5. Дубровіна Л.А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи // Студії з арх. справи та документознавства – К., 1998. – Т. 3. – С. 6-17.
6. Про вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади і Президента: Указ Президента України від 14.04.2000 р. №887/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – №29. – Ст.1201; Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи: Розпорядження Президента України від 2.09.2000 р. №273/2000-рп // Урядовий кур'єр. – 2000. – №161. – С.2 та ін.
7. Автократов В.Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М., 2001. – С.91-99.
8. Калакура Я.С. Архівознавство: наука чи система наукових знань? // Студії з арх. справи та документознавства. – К., 1996. – Т.1. – С.43-49.

9. Дубровіна Л.А. Рівні організації та опису інформації для Національної архівної інформаційної системи України: до питання дескриптивних методик // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні. Доп. та повідомл. наук. конфер. 15-16 березня 1995 р. – К., 1996. – С.43-48;

10. Матяш И.Б., Кулешов С.Г. Архивная наука и документоведение Украины на современном этапе // Отечественные архивы. – 2002. – №6. – С.46-55.

Довжук И.В., Омельченко А.Н. Информатизация архивного дела Украины: опыт, современные проблемы и определяющие тенденции

Определены и обоснованы основные периоды информатизации архивных учреждений; охарактеризован состав и содержание архивных информационных ресурсов нового типа, определена их роль в формировании Национального реестра электронных информационных ресурсов.

Ключевые слова: архивная отрасль, архивные учреждения, документооборот, электронный архив, электронный документ, инновационные технологии, информатизация, информационный ресурс, информационно-поисковая система.

Dovzhuk I.V., Omelchenko A.N. Informatization of archival business of Ukraine: experience, modern problems and defining tendencies

Concerning information history the main periods of information of archival institutions are defined and proved; tendencies of the further development of archival business, the precondition and a consequence of activity of related establishments in this direction are covered.

Key words: archival branch, archival institutions, document circulation, electronic archive, the electronic document, innovative technologies, information, an information resource, an information retrieval system.

УДК 94(477)“1939 – 1945”

Д'яконіхін А.В.

ПЛАНІ КЕРІВНИКІВ РЕЙХУ ЩОДО МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНИ

Досліджено погляди окремих керівників Рейху щодо політики на східних територіях. Проаналізовані провідні вектори меморандуму Альфреда Розенберга.

Ключові слова: Рейх, політична організація, Друга світова війна, окупація, план «Барбаросса».

Друга світова війна стала однією з найбільш трагічних і визначальних подій ХХ століття. Для її ведення були мобілізовані небачені до того матеріальні і людські ресурси. Під загрозою опинилися морально-етичні, культурні, правові підвалини цивілізації. Об'єктом знищення стали не тільки армії, військові цілі тощо, а й цивільне населення, економічна, транспортна інфраструктура, і, навіть, цілі народи. Цінність людського життя була зведена нанівець. Тому не дивно, що події тієї війни стали предметом досліджень істориків усього світу. Проте, попри появу тисяч томів, воєнна проблематика не втрачає своєї актуальності. Останнє стосується і воєнної історії України.

Одним з найважливіших напрямів досліджень Другої світової війни для України є ті плани щодо політики на східних територіях, що намагались відтворити на теренах нашої країни керівники III Рейху. Проте, навіть у них не було єдності в цих складних питаннях.

Мета статті полягає в аналізі деяких поглядів керівників Рейху на

майбутнє східних земель, а саме території України.

М.Коваль та В.Коваль в своїх працях цього періоду висвітлюють широкий спектр проблем Другої світової війни, які стосуються і військової зони. Серед іншого, проаналізовані директиви командування вермахту і рейхсміністерства Розенберга, а також засоби їх реалізації на практиці [1]. Помітний внесок у розробку означеної тематики зробили М.Загорулько і А.Юденков [2].

Ще одним блоком проблем періоду війни, дослідження яких привертає увагу українських істориків, є духовне та культурне життя населення в роки окупації. Особливе місце тут займають питання релігійного життя. Їх висвітленню присвячено роботи Ю.Волошина, В.Гордієнка, О.Лисенка, І.Грідіної[3]. Публікації В.Ленської та О.Потильчака спрямовані на аналіз засад політики окупаційної адміністрації у сфері освіти [4].

Україні завжди надавалась виключно важливе значення в майбутній системі німецьких володінь. Навіть пруські володарі, зокрема Фрідріх II писав, що Україна була найбагатшою частиною Російської імперії. Тієї ж точки зору був і філософ Е. Гартман, який в своїй експансіоністській теорії багато уваги приділяв майбутній війні з Росією де для України відводилася роль «Київського королівства» під господарюванням пруських юнкерів – німецьких промисловців [5].

Не дивно, що головною метою зовнішньої політики Німеччини з приходом нацистів до влади стало проголошене в «Майн кампф» здобуття нового життєвого простору для німців як народу вищої раси. Гітлер наголошував, що для Німеччини єдина можливість проведення здорової територіальної політики полягає тільки у здобутті нової землі в самій Європі. Він ясно розумів, що ця мета може бути досягнутою тільки шляхом війни. Новими землями в Європі для Гітлера були, насамперед, Росія та підвладні їй прикордонні держави [6]. Під останніми нацистський фюрер розумів західні республіки СРСР, в тому числі й Україну. У промові на велетенському щорічному партійному зібранні нацистів у Нюрнберзі у вересні 1936 р., він вигукував: «Якби ми мали в нашому розпорядженні незліченні сировинні багатства Уралу, ліси Сибіру, і якби безкраї родючі рівнини України були в межах Німеччини — ми б мали все» [7].

21 липня 1940 р., вперше повідомляючи військово командування про свій намір якнайшвидше напасти на СРСР, Гітлер побіжно кинув: «Політичні цілі: Українська держава, Федерація Прибалтійських держав, Білорусія...» Через десять днів перед тією ж аудиторією він казав зовсім інше: «Остаточо: Україна, Білорусія, Балтійські держави — нам» [8]. Перше висловлювання повторювало поширену тезу німецьких геополітиків, які вважали, що для послаблення Росії від неї треба відірвати Україну, яка стане самостійною державою, орієнтованою на Німеччину, і завжди служитиме протиположною Росії. Друге — відображало концепцію здобуття «життєвого простору» на Сході.

На думку Гітлера, питання адміністрування в окупованих східних областях мало вирішуватися по-іншому, ніж в окупованих західних областях. Коли в останніх військову адміністрацію розміщували, то цим керував генеральний комендант з поселення, що був підпорядкований головному командуванню армії; на Сході армію потрібно було розвантажити від адміністрування.

Враховуючи величезні території на Сході, тут слід було створити цивільну адміністрацію.

Головна мета такої адміністрації – зробити господарство окупованих областей придатними для задоволення німецьких потреб. Воно повинне було забезпечувати продуктами місцевого походження не лише численні німецькі військові корпуси і весь особовий склад, а й відправляти значну їх частину у Німеччину для потреб німецького цивільного населення. Ці плани збережено в так званій «Зеленій папці» і під час виконання чотирирічного плану в травні 1941 р. вони були передані найближчим службам як «таємні справи рейху» [9].

Ще задовго до окупації України в 1940 р. почалась розробка воєнного плану нападу Німеччини на СРСР, за дорученням Гітлера Альфред Розенберг очолив спеціальний штаб, замаскований під «Дослідницький інститут континентально-європейської політики» [10]. Саме він першим висунув тезу щодо поділу території Радянського Союзу. Вона базувалася на ідеології націонал-соціалізму і була покликана забезпечити довговічне німецьке панування. 20 квітня 1941 р. Гітлер доручив Розенбергу «політичну організацію Росії» [11]. Він також повідомив Розенберга, що як тільки буде окуповано великі території на Сході, його призначать рейхсміністром з питань окупованих східних областей. Після цього Розенберг розробив структуру східної адміністрації за допомогою відомства у справах закордонної політики партії.

Погляди Розенберга істотно відрізнялися від позиції фюрера, і це була одна з найбільших розбіжностей у німецькій політиці щодо Сходу. Крім того, Олександр Даллін вважає, що Альфред Розенберг не був «гіршим» націонал-соціалістом, ніж Гітлер. Проте, на протипагу грубого заперечення націй СРСР, яке обстоював Гітлер, Розенберг був прихильником інтелігентної та політично осмисленої концепції. Хоча щодо передумови обоє були одностайними, що відродження Великої Русі у старому значенні не можна уявити. Однак Гітлер та його однодумці вважали весь Схід однаково однорідним, «як маса у плавильному тиглі». Розенберг був іншої точки зору [12].

Розенберг і Гітлер відхилили національне самовизначення так одностайно, як і політичний пропагандистський похід проти населення СРСР. Відмінність у їхніх планах стосувалася не лише контролю Сходу, а й майбутнього політичного устрою цієї території. Гітлер вбачав у різних націях Радянського Союзу більш або менш однакові неповноцінні елементи. На його думку, створення адміністрації на національній основі було способом пом'якшення німецького контролю. Гітлер вважав доцільним сприяти новим національним рухам на Сході і поділяти кожен національну область на менші території. Розенберг, навпаки, бачив якісну відмінність між націями Сходу. Він звинувачував великоросів у всіх гріхах і на основі цієї концепції розробив план підтримки неросіян на протипагу росіянам [13]. Крім того, Розенберг вважав, що у політичному плані СРСР тримався на силі каральних органів, і в регіонах, приєднаних напередодні війни, відчувалося бродіння.

20 червня 1941 р. Альфред Розенберг виступав з промовою перед вузьким колом німецьких керівників, у якій намагався пропагувати свої ідеї. Саме там він зазначив, що по всій території України царює російське панування, а тому

перед Німеччиною постає завдання – забезпечити свободу українському народові. Це завдання, на думку доповідача, мало розглядатись як програмова вимога. Проте Розенберг відмічав, що говорити в яких формах і в якому обсязі буде відтворена українська держава на той час не було сенсу [14]. Далі промовець вказував на необхідності підняти українське самопочуття. Підсумовуючи вище сказане, Альфред Розенберг промовляв, що краще мати через кілька років сорок мільйонів осіб, які будуть добровільно з Німеччиною співпрацювати, чи Рейх буде змушений ставити за кожним селянином солдата [15].

Деякі інші точки зору був Генріх Гімmlер. Ще 28 травня 1940 р. він подав Гітлерові свої міркування щодо поводження з місцевим населенням східних областей, яка дістала схвалення. В деяких питаннях його точка зору збігалась з планами Розенберга, а саме обоє наполягали на необхідності дезінтеграції Радянського Союзу. Проте, у питанні його окремих народів, то тут він наполягав на неприпустимості їхнього єднання, тим більше піднесення національної свідомості й культури. Тому – непотрібність вищої освіти, а достатність лише чотирирічних шкіл [16].

Можемо припустити, що на період 1940 – початку 1941р. фюрер ще не визначився щодо політики на східних територіях через зайнятість західним політичним вектором, тому приймав від підлеглих різні пропозиції. З початку ідеї Розенберга не відкидались. Про це свідчить той факт, що в процесі розробки плану «Барбаросса» Гітлер дав керівні інструкції щодо східних областей. До речі він вважав, що всю територію Росії слід поділити на ряд держав з власними урядами, які готові укласти з німцями мирні угоди.

Фюрер говорив про складність цього завдання, необхідність знищення єврейсько-більшовицької інтелігенції, відмови від використання старої буржуазно-аристократичної інтелігенції з емігрантів, уникнення заміни більшовицької Росії націоналістичною державою, а головне – швидку організацію «соціалістичних» держав, залежних від Німеччини. Військова адміністрація з цим завданням, на думку Гітлера, не впоралась би. Саме тому до проекту директиви були внесені зміни про те, що необхідно використати імперських комісарів, політичне завдання яких мало полягати у швидкому формуванні нових державних утворень, а оперативний тил сухопутних військ обмежувався [17]. Вищенаведені меморандуми Розенберга були розроблені саме в цьому ж ключі [18].

Але кампанія на Заході завершилася блискавичною перемогою. Початок війни з СРСР також був вражаючим. На тлі цих подій політична «інтелігентність» Розенберга видавалася непереконливою й зайвою.

Отже, у проектах Розенберга Україна розглядалась як союзник Німеччини і протипага Росії. Їй відводилося першорядне місце у планах ведення війни проти СРСР. Але вже на підготовчому етапі вирішальною була позиція Гітлера, який не поділяв поглядів Розенберга. Тому останній мав урахувати позицію фюрера щодо України при розробці проекту адміністративного управління територією СРСР. Й без сумніву можна казати, що ніякої, навіть культурної, незалежності або автономії для України в плани Німеччини не входило.

Література

1. Коваль В.С. Міжнародний імперіалізм і Україна 1941 – 1945 / АН УРСР, Ін-т історії. – К.: Наукова думка, 1966. – 264 с.; Коваль В.С. Подвиг народний. Україна у Великій Вітчизняній війні. – К.: Політвидав України, 1970. – 135 с.
2. Загорулько М.М., Юденков А.Ю. Крах плану “Ольденбург”. – М., 1974. – 376 с.
3. Волошин Ю.В. Православна церква в Україні періоду нацистської окупації (червень 1941 – жовтень 1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Полтавський державний педаг. ун-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 1997. – 151 с.; Гордієнко В.В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії на Україні // УІЖ. – 1998. – № 3. – С. 107 – 112.; Гордієнко В.В. Православні конфесії в Україні періоду другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Київський ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1999. – 189 с.; Лисенко О.Є. Релігійне життя на Україні в 1943 – 1946 рр. – К., 1997. – 496 с.; Грідіна І.М. Православна церква в Україні під час другої світової війни 1939 –1945 рр.: Людський вимір: Автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2001. – 20 с.
4. Ленська В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України // УІЖ. – 1990. – № 10. – С. 81 – 86.; Потильчак О.В. Мовне питання в політиці нацистської окупаційної влади в Україні // Історія в школі. – 1998. – № 12. – С. 10 – 13.; Потильчак О.В. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941 – 1944): політика і практика агресора. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 36 с.
5. Лисенко О. Окупаційний режим на Україні у 1941-1943 рр.: адміністративний аспект / О. Лисенко, В. Нестеренко // Архіви окупації. 1941-1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 762.
6. Hitler A. Mein Kampf. München, 1939. S. 147, 152-155, 741-742, 766-767.
7. Vulkischer Beobachter.—1936.—15 September.
8. Гальдер Ф. Военный дневник: В 3-х т.— М., 1969.—Т.2.—С.60.
9. Bräutigam O. Überblick über die besetzten Ostgebiete während des zweiten Weltkrieges. Studie des Instituts für Besatzungsfragen. – Tübingen, 1954. – S. 2.
10. Заболотна Т. Структура цивільних органів окупаційної влади в Києві / Т. Заболотна // Архіви окупації. 1941-1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 770.
11. Dallin A. Deutsche Herrschaft in Rußland 1941-1945. Eine Studie über Besatzungspolitik. – Düsseldorf, 1958. – S. 36.
12. Rosenberg A. Der Zukunftsweg einer deutschen Außenpolitik. – München, 1927. – S. 89-90.
13. Dallin A. Deutsche Herrschaft in Rußland 1941-1945. Eine Studie über Besatzungspolitik. – Düsseldorf, 1958. – S. 56.
14. ЦДАВО України. – КМФ-8, оп. 1., спр. 171., арк. 108-121.
15. Там само. – арк. 114.; Лисенко О. Окупаційний режим на Україні у 1941-1943 рр.: адміністративний аспект / О. Лисенко, В. Нестеренко // Архіви окупації. 1941-1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 764.
16. Дашичев В.И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки: Документы и материалы. – М., 1973. – Т.1. – С. 59-60.
17. Дашичев В.И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки: Документы и материалы. – М., 1973. – Т.2. – С. 22.
18. Лисенко О. Окупаційний режим на Україні у 1941-1943 рр.: адміністративний аспект / О. Лисенко, В. Нестеренко // Архіви окупації. 1941-1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 765.

Дьяконихин А.В. Планы руководителей Рейха относительно будущего Украины.

Исследованы взгляды отдельных руководителей Рейха относительно политики на восточных территориях. Проанализированы основные векторы меморандума Альфреда Розенберга.

Ключевые слова: *Рейх, политическая организация, Вторая мировая война, оккупация, план «Барбаросса».*

D'yakonikhin A.V. Plans of Reich leaders relatively future Ukraine.

The looks of separate leaders of Reich are investigational in relation to a policy on east territories. The basic vectors of memorandum of Alfred Rozenberg are analyses.

Key words: *Reich, political organization, Second World War, occupation, plan of «Barbarossa».*

УДК 82-92:821.161.1 Даль

Євдокимов М.О.

З ІСТОРІЇ СПІВПРАЦІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ З ПЕРІОДИЧНИМИ ВИДАННЯМИ XIX СТОЛІТТЯ ПРОТИЛЕЖНИХ НАПРЯМІВ І СВІТОГЛЯДІВ

В статті пояснюються причини успішної співпраці Володимира Даля із періодичними видавництвами XIX ст. різних ідеологічних напрямків і світосприйняттів.

Ключові слова: *газета, журнал, редактор, «реакційні» видавництва, демократична преса.*

Дана тема залишається поки що мало вивченою. Зокрема викликає зацікавлення постановка питання про стосунки Даля з видавцями газет і журналів XIX ст., про належність його до якоїсь течії в журналістиці того часу. Відомо, наприклад, що після придушення повстання декабристів політична реакція стала причиною відчутного послаблення демократичної преси [1, 5]. Постає питання, чому цей поважний письменник і вчений, чия наукова обґрунтованість і чіткість не може викликати жодних сумнівів, друкував свої публіцистичні твори в газетах і журналах протилежних політичних та ідеологічних поглядів їхніх засновників і головних редакторів? Вичерпної, науково обґрунтованої відповіді на це та інші запитання, пов'язані з принципами журналістської діяльності й індивідуальними поглядами Даля в історієзнавстві немає.

Час плине, і далеко не все, що цінувалося в журналістиці XIX ст. в радянський час, актуальне й справедливе для сьогодення. Звідси нове запитання, як склалися, наприклад, стосунки В. Даля з так званими "реакційними" видавцями тієї епохи: Булгаріним, Гречем, Сенковським та іншими. Наприклад, Микола Іванович Греч (1787—1867) був визначним російським журналістом, письменником, філологом. Він був членом-кореспондентом Петербурзької АН (1827 р.). У 1812-1839 рр. видавав (з 1825 р. разом з Ф. В. Булгаріним) журнал "Сын отечества", в 1831-1859 рр. удвох із ним-таки — газету "Северная пчела". В "Советском энциклопедическом словаре" [2, 340] зазначено, що Греч був прихильником теорії офіційної народності, до чого у певні роки тяжів і Володимир Даль. Звідси починаються джерела творчих зв'язків з періодичними виданнями "Сын отечества" та "Северная пчела".

Дружба з М. І. Гречем та співробітництво з ним продовжувались у В. Даля довгі роки і збереглись до глибокої старості у обох. Їх погляди співпадали в багатьох питаннях і, в тому числі, на граматику російської мови, в питаннях якої Н. І. Греч був великим спеціалістом, який написав у свій час підручник «Граматику русского языка». В «Напутном слове» к первому тому «Толкового словаря живого великорусского языка» Володимир Іванович на століття залишив нащадкам сердечний відгук про Миколу Івановича Греча, в якому міститься і висока оцінка його вченості, творчих здібностей та благодійність в допомозі Далю в випуску унікального словника: «Въ семь отношеніи нельзя не помянуть мене, однако, двух дружески ко мне расположенныхъ людей, в которыхъ я находилъ умное и дельное сочувствіе къ своему труду: А. Н. Дьякова, уже покойника, бывшего инспектора корпуса въ Оренбурге, и П. И. Мельникова, въ Нижнемъ. Но когда я, - усиливает отзыв В. Даль, - первый правочный лист словаря выслал Н. И. Гречу, чтобы он сообщал со мною порадовался началу успеха з а в е т н о г о т р у д а (разрядка наша. - М. О. Є.), то этот 75-ти летній делатель, не смотря на вражду мою с грамматикой, настоял на высылке къ нему по почте каждого правочного листа, возвращая его съ поправками и заметками своими ко мне, въ Москву; а когда я отговаривался, совесться затруднять его такимъ нескончаемымъ трудом, то онъ отвечал: «Дайте мне умереть за этой работой!» Заметки этого з а с л у ж е н н а г о у с т а в щ и к а грамоты (разрядка наша. - М. О. Є.) были мне крайне полезны, охранивъ меня отъ многихъ промахов...» [3, т. 1, XXVII].

Єдність поглядів В. Даля та Н. Греча стала підґрунтям тісного їх співробітництва в періодичних виданнях «Сын отечества» та «Северная пчела».

Досвідченим видавцем і публіцистом був Фа-дей Венедиктович Булгарін (1789-1859). Однак, за радянською історіографією, писав політичні доноси на російських літераторів [2, 176]. Цей факт вимагає значно пильнішого дослідження, ніж це було зроблено раніше. Першу спробу в цьому напрямі зробив Олександр Янов, який опублікував у 1995р. науковий соціально-історичний нарис "Загадка Фадея Булгаріна" [4].

Обмеженість статті не дозволяє подати повний аналіз цієї унікальної у наш час праці. Зупинимось лише на деяких справедливих, на наш погляд, висновках Олександра Янова. По-перше, "...сорок років його (Ф. Булгаріна. — М. О. Є.) бурхливої літературної діяльності та понад століття вже минуло після її завершення - і жодної спеціальної роботи присвячено йому не було. Автори поважних консилиумів з історії російської літератури кидають на його адресу декілька знущальних слів про нього, говорячи про Пушкіна чи Гоголя. Із цих слів видно, що власне до літератури людина мала відношення суто негативне, як її наклепник і недоброзичливець" [4, 98]. Далі О. Янов зауважує: "Цікаво, однак, що говориться це про письменника, мало не най-популярнішого в сучасній йому Росії, про автора першого російського "народного роману" [4, 99]. Як відомо, таким твором став роман Булгаріна "Иван Выжигин".

По-друге, "...жив у цій людині соціальний мислитель високого рангу, що під неவிбагливою особистістю Фігляріна (названого так О. С. Пушкіним. -

Прим. наше. - М. О. Є.) приховувався розум державного масштабу" [4, 125]. Навряд чи подібні судження якимось чином можуть кинути тінь на публіцистичні зв'язки Володимира Даля з Ф. В. Булгаріним.

Те саме можна сказати і про стосунки В. Даля з Сенковським Осипом (Юліаном) Івановичем (1800-1858) - російським письменником, журналістом, сходознавцем, членом-кореспондентом Петербурзької АН (1828). Він редагував і видавав журнал "Библиотека для чтения", в якому під псевдонімом "Барон Брамбеус" друкував "східні", світські, побутові, науково-філософські повісті, фейлетони. У критичних статтях дотримувався консервативних поглядів. Слід зауважити, що він був одним із зачинателів російського сходознавства [2, 195].

Під заголовком "Издания "триумвирата" (Греч, Булгарін, Сенковський) в "Истории рус-ской журналистики XIX века", написаній Б. І. Єсіним у радянські часи, читаємо: "Після подій 14 грудня 1825 р. уряд не тільки перейшов до політики придушення російської передової журналістики, але й постарався за допомогою консервативної преси закріпити свій вплив на суспільну свідомість. Тут справжнім помічником самодержавства став журнал "Сын отечества". Він жорстоко боровся з передовою літературою і журналістикою, що, звичайно, не додавало йому популярності" [5, 37]. Тут виникає таке питання: чому В. І. Даль опинився серед авторів і видавців такого "непопулярного" журналу? Тільки за один 1833 р. опублікував у часописі "Сын отечества" декілька матеріалів і поміж них широковідому нині статтю про гомеопата Самуїла Ганемана [6, 138, 139].

Щоб повніше та обґрунтованіше відповісти на це запитання, звернемося до XXXII тому "Энциклопедического словаря" Ф. Брокгауза та І. Ефрона, виданого в Санкт-Петербурзі 1901 р., і подивимось, як про цей журнал висловлювалися відомі всьому вченому світові енциклопедисти дорадянського періоду. "Сын Отечества" повідомляють вони, - історичний і політичний журнал, видавався у СПб з 1812 по 1855 рр. під різноманітними редакціями, зі змінними заголовками. Виник з думки куратора СПб навчального округу А. А. Уварова, І. О. Тимковського і О. М. Оленіна, з 1812 до 1813 р. редагувався М. І. Гречем; виходив щотижневе; у перші роки свого існування подавав цінний матеріал для історії вітчизняної війни. З 1814 р. програму розширено й замінено підзаголовком "Сын отечества. Исторический, политический й литературный журнал". Під такою назвою журнал виходив до 1824 р.; редакторами були М. І. Греч (до 1820 р.), М. І. Греч і О. О. Воєйков (1821 р.), знову тільки М. І. Греч. У журналі почали друкуватися статті наукового змісту, здебільшого перекладені, уривки з іноземних письменників, оригінальна белетристика і вірші; з 1815 р. вводиться огляд журналів, спочатку зовсім безбарвний, потім, здобувши полемічний напрям (полеміка з "Руск. Инв.", "Дамск. журналом", "Моск. телеграф" і "Вестн. Европы" Каченовського), посилений під час співпраці з Ф. В. Булгаріним. З 1813 р. до половини 1818 р. при журналі випускалися "Листки політичного змісту" (від 1 до 3 разів на тиждень), а в 1821-1824 рр. - "Литературные прибавления" (по 26 номерів за рік). У 1825-1828 рр. "Сын

отечества" виходив двічі на місяць за рекомендацією М. І. Греча і О. В. Булгаріна під заголовком "Сын отечества". Журнал літератури, політики й сучасної історії ; з 1829 по 1835. рр. - знову щотижневе, з приєднанням "Сев. Архива" (в 1837р. двічі на місяць). У 1838 р. "Син отечества" перейшов до книгопродавця О. П. Смірдіна і почав виходити щомісячно за тих самих редакторів і разом із "Северным архивом"); система відділів була прийнята нова, за прикладом "Библиотеки для чтения" [7, 208].

З цієї довідки зрозуміло, що засновники журналу та його майже постійний редактор М. І. Греч прагнули до модернізації свого видання, до виживання серед різноманітності нових видань. Згадуваний "Энциклопедический словарь" пояснює, що в 1833 р. професор-східознавець О. І. Сенковський спільно з крупним книготорговцем А. Ф. Смірдіним заходилися коло організації великого енциклопедичного щомісячного журналу "Библиотека для чтения" (1834-1865). Ім'я Смірдіна було гарантом грошової спроможності, а О. І. Сенковського - вченої важливості [7, 125]. Слід зазначити, що вперше в російській публіцистиці виникла ідея відкриття великого енциклопедичного щомісячного часопису.

Прикметно, що офіційними редакторами не звичайного журналу були названі Сенковський і той же Греч. "Заохочування у перший час Греча забезпечувало політичну надійність журналу. За співробітника тут був і Булгарін" [1, 40]. Навіть радянські дослідники публіцистики ХІХ ст. визнавали актуальність і суспільну значущість появи такого видання. "Спочатку здавалося, - пише Б. І. Єнін, - що журнал об'єднав усю російську літературу. У ньому було обіцяно участь близько 60 визначних письменників, у тому числі Пушкіна, Жуковського, Д. Давидова. Водночас в основу його видання було покладено відверто комерційні принципи" [5, 40].

Мабуть, сьогодні не слід засуджувати видавців за ці принципи, бо повчитися в них є чому. "Це, - веде далі Б. І. Єнін, - позначалося на організації роботи редакції та на взаєминах між співробітниками. Керував журналом сам Сенковський, енергійна людина, здібний літератор і невтомний працівник. Він за згодою Смірдіна призначив собі річну платню, яка обчислювалася поважною сумою. Було введено також постійні гонорари авторам: 200 рублів за друкований аркуш оригінального твору і 85 руб. за переклади. Відомі письменники отримували ще більше. Але Сенковський вважав себе повним господарем рукопису, який був ним оплачений" [1, 40]. Проти такого ставлення Сенковського до авторських матеріалів одного разу виступив також і В. Даль. Він написав статтю «Во всеуслышанье» і відіслав її О. С. Пушкіну для публікації в «демократичному» «Современнике». В ній В. Даль повністю підтримав зусилля редакції «Современника», спрямовані тори торгашних стосунків в журналістиці «Библиотеки для чтения» і за «скверную манеру» Сенковського переписувати на свій розсуд твори атворів, особливо молодих.

Однак ця стаття не була вчасно опублікована в «Современнике» и збереглась в архіві Пушкіна. Вона побачила світ вже після смерті В. Даля в журналі «Русский архив» в 1880 р. [8]. На нашу думку, це сталося тому, що,

очевидно, Олександр Сергійович вважав публікувати статтю Даля після свого і М. В. Гоголя віступів в «Современнике» на одну й ту ж тему недоцільним. Таким чином, Сенковському не були відомі погляди Даля на «творення» його пера і він охотно публікував твори Володимира Івановича в своєму журналі.

Як бачимо, зародження нових капіталістичних відносин у пресі в часи В. Даля сьогодні не викликає здивування у наших сучасників. У нинішній Росії та Україні, які прямують до капіталістичного "раю", більшість газет і журналів виходить із безглуздим, на пер ший погляд, попередженням: "...рукописи не рецензуються і авторам не повертаються..." І, звісно ж, не оплачуються. І що характерно, сьогодні роботу журналіста, письменника надзвичайно знецінено. Мабуть, і в наш час необхідні такі редактори, як Сенковський, які обстоювали б нагальні інтереси сучасних публіцистів-учених.

Але повертаємося до "Библиотеки для чтения". Журнал вирізнявся великим обсягом, акуратністю оформлення, добрим папером, оправою та іншими позитивними якостями. Тираж його швидко досяг 7000 примірників, а це на той час було справою визначною. Цей факт нівелює твердження радянського теоретика Б. І. Єсіна про те, що «реакційні» журнали «Сын отечества» и «Библиотека для чтения». Напаки, вони були вкрай популярними і передавались з родини в родину для читання їх матеріалів. Чи міг публіцист Володимир Даль ігнорувати цей факт, міркуючи, де видавати свої твори?! До цього слід додати, що В. І. Дально постійно бракувало засобів на друкування своєї основної праці - "Толкового словаря живого великорусского языка". Слід не забувати, що такий талановитий публіцист і критик ХІХ ст., як В. Г. Белінський з табору «демократів», хоч і характеризував часопис "Библиотека..." як провінційний, але намалював повчальну для сучасних видавців і журналістів картину з життя поміщицької родини: "Усі члени родини знаходять щось цікаве для себе: батько читає статті із землеробства, мати — господарчі поради, донька — комічні фантастичні повісті барона Брамбеуса (Сенковського), а для всіх приготовлено суміш, літературний літопис, де можна здобувати безапеляційні новини іноземни літератур [9, т. 2, 19]. А хіба до цього не прагнуть сучасні видавці газет і журналів?

Щоправда, поміщиків немає, але є родини "нових росіян". Далі читаємо у Б. І. Єсіна: "Час, витрачений на читання журналу, дорівнювався часу виходу чергового номера" [5, 40]. На нашу думку, це дуже важливий фактор, який не береться до уваги сьогодні. "Популярним виявився журнал і серед провінційного чиновництва. Конкурувати з ним було доволі складно", - підсумовує Б. І. Єсін [5, 40].

Усе це дає підстави для висновку, що, мабуть, Володимир Іванович Даль надсилав рукописи своїх статей до часопису "Библиотека для чтения" та інших, так званих "реакційних" журналів і газет, тому що конкурувати з ними було доволі складно. В цьому не раз переконувались і Пушкін, і Дельвіг - основоположники «Литературной газеты» і журналу «Современник», а також критик Белінський - постійний співробітник цих періодичних видань, постійний оглядач літературних процесів як в Росії, так

і в Україні. Природно, не враховувати цього факту В. Даль не міг і він продовжував співробітництво з «реакційною» «Библиотекой для чтения».

"У різний час, - повідомляє бібліограф А. А. Ражевський, - Даль працював у виданнях, кожне з яких репрезентувало цілу епоху в історії російської журналістики: в часописах "Современник", "Отечественные записки", "Библиотека для чтения", "Москвитянин", газеті "Северная пчела" [6, 39]. Він товаришував з Пушкіним, Гоголем, Белінським, Гречем, Булгаріним, Сенковським та іншими видавцями, письменниками і публіцистами. Усі вони охоче надавали сторінки своїх журналів і газет для художніх творів, статей, нарисів і листів Володимира Івановича. Чимало публіцистів училися в нього майстерно вживати суто народні слова і вислови, російські приказки та прислів'я. А тим часом його твори постійно друкувалися на сторінках менш відомих видань: "Грамотей", "Семейные вечера", "Чтения для юношества", "Чтения для солдат", "Час досуга" і т. д. [6, 40]. З одного боку, це пояснюється попитом на твори В. Даля, його популярністю як літератора, вченого й публіциста. З другого, на нашу думку, - його ідейними та моральними пошуками. Це можна підтвердити на прикладі публікацій Володимира Івановича про гомеопатію в різних за ідейним спрямуванням журналах, таких як "Сын отечества" і "Современник".

Тематично публіцистика Даля дуже розмаїта. Його цікавили питання розвитку медичної науки, стан письменності та виховання в тодішній Росії, скасування кріпацтва, судочинства, чиновницького свавілля, забобонів російського народу. Його перу належить, за нашими підрахунками, понад 150 різножанрових публіцистичних творів. Тут і відкриті листи "Слово медика к больным и здоровым" (Северная пчела. - 1832. - № 127, 128), "Письмо к Гречу из Уральска, 25 сентября 1833 г." (Северная пчела. - № 230, 231), "Письмо к Зейдлицу о гомеопатии" (Северная пчела. - 1834. - № 124), "Письмо к издателю из Оренбурга" (Северная пчела. - 1834. - № 6), нариси "Скачка в Уральске" (Северная пчела. - 1834. - № 255, 256), "Замечания о башкирцах" (Журнал Министерства внутренних дел. - 1834. - Ч. 13. - С. 293-313); статті "О козьем пухе" (Библиотека для чтения. - 1835. - Т. 9. - С. 17-28 (отд. IV), "О бухарском хане" (Северная пчела. - 1835. - МП' 5), рецензії "О песнях русских Й. П. Рупини" (Северная пчела. - 1833. - № 66), "Рецензия на книгу: Малороссийские повести, рассказываемы Грицьком Основьяненком: кн. первая" (М.: Рип. Лазаревих, 1834) (Северная пчела. - 1835. - № 17), "Объявление о 3-й книжке "Былей и небылиц": Во всеуслышанье" (Северная пчела. - 1836. - № 140), "Рецензия на кн.: Сватанье: Малорос, опера в 3-х действиях. Соч. Г. Основьяненко" (Лит. прибавление к "Русскому инвалиду". - 1837. - № 30), кореспонденції "Новейшие известия о Хиве" (Сын Отечества. - 1838. - С. 11-18), наукові статті "Об иностранных словах, вошедших в русский язык" (Санкт-Петербургские ведомости. - 1839. - № 136. - С. 597-598), "О карте зауральских степей, изданной в Берлине" (Отечественные записки. - 1841. - № 12. - С. 33-48), "Полтора слова о нынешнем русском языке" (Москвитянин. - 1842. - Ч. 1. - № 2. - С. 554-556), "Словесная речь человека" (Лит. газета. - 1844.

- № 12), "О поверьях, суевериях и предрассудках русского народа" (Иллюстрация. - 1845. - № 3 та ін.), "Картины из русского быта" (Современник. - 1848.- № 3. - С. 47-64), "Мысли по поводу статьи "О воспитании" (Морской сборник. - 1856. - № 7) та багато інших.

Він публікує свої численні кореспонденції, статті, нариси й листи в різних за ідейною спрямованістю газетах, журналах і альманахах ще і тому, що головною метою його життя було ознайомити читацьку публіку Російської імперії з багатим й неповторним своєю первозданною красою, наприклад, Оренбурзьким краєм, його строкатим самобутнім населенням. Для нього важливо було правдиво розповісти читачеві й про свої погляди про ночівлі в селянських хатах, юртах, а то й просто біля багаття. Діяльний В. Даль чудово виступив у ролі власного кореспондента найвідоміших в ХІХ ст. періодичних видань Пітера й Москви.

Висловлене твердження надає можливість автору і надалі продовжити вивчення історії співпраці видатного вченого - публіциста Володимира Даля з газетами і журналами ХІХ століття.

Література

1. Ватейшвили Д. Л. Русская общественная мысль и печать на Кавказе в первой трети XIX века / Д. Л. Ватейшвили. - М. : Наука, 1973.
2. Советский энциклопедический словарь : [ок. 80000 слов] / гл. ред. А. М. Прохоров. - [4-е изд.]. - М., Сов. энцикл. 1987. - 1599 с., [5] л. карт ил., карт.
3. Даль В. И. (Казак Луганский) Полное собрание сочинений : в 8 т. / В. И. Даль ; подгот. текстов, сост., предисл. В. Я. Дерягина, З. С. Дерягиной ; крит.-биограф. очерк А. Мельникова-Печерского. - М. : Столица, 1995.
4. Янов А. Загадка Фадея Булгарина : социально-исторический очерк / А. Янов // Вопросы литературы. - 1995. - Выш. 9-10. - С. 98-125.
5. Есин Б. И. История русской журналистики XIX в. : учеб. для студ. вузов по спец. «Журналистика» / Б. И. Есин. - М. : Высш. школа, 1989. - 246 с.
6. Зражевский А. А. Знаем ли мы Даля? / А. А. Зражевский // Современная библиография. - 1999. - № 3. - С. 136-142.
7. Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, Й. А. Ефрон. - СПб., 1901. - Т. 32.
8. Даль В. И. Во всеуслышание / В. И. Даль. // Рус. архив. - 1880. - Кн. 3. - С. 1-16.
9. Белинский В. Г. Собрание сочинений : в 9 т. / В. Г. Белинский ; вступ. ст. Н. К. Гея. - М. : Худож. лит., 1976-1982.

Евдокимов Н.А. Из истории сотрудничества Владимира Даля с периодическими изданиями XIX века противоположных направлений и мировоззрений.

В статье объясняются причины успешного сотрудничества Владимира Даля с периодическими изданиями XIX в. в разных идеологических направлений и мировоззрений.

Ключевые слова: газета, журнал, редактор, «реакционные» издатели, демократическая пресса.

Evdokimov N.A. From history of collaboration of Vladimir Dahl with the magazines of XIX century of opposite directions and worldviews.

In the article, reasons of successful collaboration of Vladimir Dahl are explained with the magazines of XIX in different ideological directions and worldviews.

Key words: newspaper, magazine, editor, «reactionary» publishers, democratic press.

**БІЛОРУСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ НА БАЗІ
МІЖРЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ (1959 – 1965 рр.)**

У статті розглядається організація білорусько-українського співробітництва на базі міжреспубліканського поділу праці в СРСР наприкінці 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. Показано статистичну картину взаємопостачань між БРСР і УРСР, в умовах реформування радянської економічної системи. Розглядаються загальні напрямки білорусько-українських відносин у різних сферах економічної співпраці.

Ключові слова: співробітництво, економіка, постачання, СРСР, БРСР, промисловість, сільське господарство.

Питання білорусько-українського співробітництва в повоєнну добу недостатньо описано та вивчено в сучасній історичній науці. Цей період був досить важливим для формування тісного економічного співробітництва між двома братніми народами, що заклало основи для майбутнього економічного розвитку обох, тепер незалежних, держав. Сучасний стан економічного співробітництва Білорусі та України може бути суттєво поліпшений. Слід відмітити, що зазначена проблема висвітлювалася в працях радянських істориків переважно крізь призму курсу КПРС та ідеологічних шаблонів того часу. Серед таких робіт у першу чергу потрібно згадати монографію колективу авторів Ю.Ю. Кондуфора, П.Т. Петрикова, С.В. Кульчицького та ін. «Нерушимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма» [1].

Щодо проблеми радянських міжнаціональних відносин написано велику кількість наукових праць. Певною мірою питання взаємозв'язків народів СРСР відображено в «Історії Комуністичної партії Радянського Союзу», у нарисах з історії Компартій Білорусії, України, а також у монографіях з історії СРСР, БРСР, УРСР.

Питання економічного й культурного співробітництва Радянської Білорусії й Радянської України розглядаються в роботах В.Н. Антонишина, Г.Ясницького [2].

Починаючи з 50-х років, особливо після ХХ з'їзду КПРС, збільшується кількість досліджень, присвячених даній проблемі. Цінні дослідження з цієї проблеми Н.І. Ткач, М.А. Биндера [3]. Автори простежують побудову взаємного співробітництва народів Білорусі та України, аналізують економічні (в основному продовольчі) зв'язки між республіками (у тому числі між УРСР і БРСР) в 1959-1961 рр.

Проблему особливостей білорусько-українських взаємин періоду реформування радянської економічної системи наприкінці 50-х – початку 60-х рр. учені почали розробляти з другої половини 60-х років минулого століття. Деякі дані щодо зазначеної проблеми, зустрічаються в дослідженнях питань державних взаємовідносин, братнього співробітництва та характеру зв'язків народів радянських республік [4]. Трохи пізніше в роботах, написаних на багатому фактичному матеріалі, аналізувалися питання організації та співробітництва Радянської багатонаціональної соціалістичної держави на

різних етапах історії радянського суспільства в конкретно історичному, державно-правовому й філософському аспектах [5].

До кінця 50-х рр. минулого сторіччя спеціалізація союзних республік СРСР у виробництві того або іншого виду продукції здійснювалася згідно з партійними вказівками про раціональне розміщення промислових підприємств із погляду близькості до них сировини й можливості найменшої втрати праці й визначалася такими факторами:

- природно-географічними
- енергетико-паливними умовами
- транспортними умовами
- історичними умовами

Економічна ефективність спеціалізації полягала в тому, що вона, забезпечуючи випуск однорідної продукції дозволяє, на думку правлячої партії й радянського керівництва, організувати комплексний механізований процес на базі новітньої техніки й передових технологій [6]. У зв'язку з цим вважалось, що союзним республікам немає необхідності розвивати в себе всі галузі народного господарства, вони можуть спеціалізуватися тільки на тих видах продукції, виробництво яких економічно найбільш вигідно в даних умовах, одержуючи відсутню продукцію з інших сусідніх республік. Зокрема, Білоруська РСР у розглянутий період в галузі промисловості спеціалізувалася на виробництві металорізальних верстатів, автоматичних ліній, радіоелектронної апаратури й обладнань електротехнічного встаткування, приладів і засобів автоматизації, автомобілів і тракторів. До 1959 р. у республіці вироблялось: 14,3% загальносоюзного випуску тракторів, 4,9% автомобілів, 18,4% мотоциклів, 18,7% підшипників, 10,8% металорізальних верстатів [7]. Зрозуміло, для успішного виконання виробничих планів на 1959-1965 рр. підприємства республіки потребували своєчасного постачання палива й, у першу чергу, кам'яного вугілля, видобуток якого в Білорусії не провадився. Як свідчать дані про щорічне постачання твердого палива галузям білоруської промисловості, основна маса їх припадала на частку Донецького й Львів-Волинського вугільних басейнів. Вони були монопольними постачальниками вугілля підприємствам управління машинобудування й верстатобудування, хімічної, торф'яної, харчової промисловості [8]. Саме донецьке вугілля було економічно найбільш вигідне білоруським підприємствам, на відміну від калінінградського або смоленського бурого вугілля, яке також поставлялося на підприємства республіки, однак керівництво цих підприємств було вкрай невдоволено таким становищем, і постійно вимагало постачань донецького вугілля, більш дешевого за собівартістю, що й має кращі паливні якості й більш високу механічну міцність [9]. Посиленню залежності промисловості Білоруської РСР від її зв'язків з Україною сприяло також і те, що починаючи з 1960 р. багато підприємств республіки поступово стали переходити на більш дешевий вид палива – природний газ, постачальником якого стала Україна. Таким чином, своєчасне постачання сировини відіграло неабияку роль в успішній роботі білоруських підприємств, причому одне з найважливіших місць у ній займало постачання продукції підприємств чорної металургії.

Власна металургійна база республіки давала тільки 0,3% усієї валової продукції, чого було явно недостатньо, тому що тільки машинобудівна й металообробна галузі робили більше 24% валової промислової продукції республіки. Великий відсоток поставань з УРСР до Білорусії припадало на чавунне лиття.

Постачальниками чавунних відливок деталей для Мінського верстатобудівного заводу були Новокраматорський машинобудівний завод і Одеський завод пресів. Відливання деталей для електродвигунів постачав Могилівському заводу «Електродвигун» Новокаховський електромашинобудівний завод, а завод ім. Артема в Дніпропетровську виготовляв для Могилівського заводу «Строммашина» чавунні опорні вали [10]. Серед постачальників сталевого лиття Мінському тракторному заводу важливу роль відіграли Бердянський механічний завод і Київський завод «Червоний екскаватор». Останній був також постачальником сталевого лиття Гомельському заводу «Двигун революції» і Могилівській «Строммашині». Від поставань чавунного й сталевого лиття з України залежала успішна робота цілої низки провідних підприємств Білоруської РСР.

У свою чергу, низка білоруських заводів спеціалізувався на випуску продукції, що не вироблялась в Україні. Зокрема, постачальником виливків з ковкого чавуну Кременчуцькому заводу, а також Львівському автобусному заводу й заводу автонавантажувачів у 1959-1965 рр. був Мінський автомобільний завод, а починаючи з 1964 р., після утворення на Мінському тракторному заводі чавуноливарного цеху, Мелітопольський агрегатний завод став одержувати, виготовлені там, чавунні відливки деталей гідропідсилювачів ручного керування для зчпного трактора МТЗ-50[11]. Серед споживачів готових вузлів і деталей, що проводилися на Мінському автомобільному заводі можна назвати Луцький машинобудівний завод, Одеський автоскладальний завод, Херсонський комбайновий завод. Мінський мотовелозавод поставляв Київському велосипедному заводу: спиці для коліс, мотоободи, ніпеля, а Мінський завод лічильних машин виготовляв для Житомирського заводу «Електровимірювач» камертонні стабілізатори, електромеханічні фільтри й механізми введення з перфострічки [12].

Серед поставань готової продукції, що виготовлялася на підприємствах України, особливо можна виділити поставання різного встаткування для великих новобудов у БРСР. У період 1959-1965 рр. у республіці розгорнулося будівництво таких гігантів великої хімії як Гродненський азотно-туковий завод, Світлогорський завод штучного волокна, Перший і Другий Солигорські калійні комбінати, Гомельський суперфосфатний завод та ін. Так, наприклад, для Гродненського азотно-тукового комбінату різне встаткування й машини поставляли 28 українських підприємств. У тому числі можна назвати Горлівський машинобудівний завод, що поставляв комбінату комбайни для очисних робіт і вугільний комбайн, Ясинуватський машинобудівний завод – дифракційні колони, Слов'янський машинобудівний завод «Коксохіммаш» – живильні насоси й апарати, Новокраматорський машинобудівний завод – стрижневі млини й ціла низка інших підприємств [13]. Слід зазначити, що в

розглянутий період обмін продукцією верстатобудівної промисловості між Білоруссю й Україною значно підсилювався. Якщо в 1959 р. Україна поставила Білорусії тільки 325 різних верстатів, то в 1965 р. кількість верстатів, виготовлених в Україні для підприємств Білорусії зросло до 587. Щодо поставок білоруських верстатів підприємствам України, то вони до 1965 р. досягли 2573 шт. [14]. Широко була відома в Україні продукція Мінського радіозаводу, Мінського електротехнічного заводу. Тільки в 1965 р. Білоруська РСР поставила УРСР 29139 різних електродвигунів, 54 тисячі радіоприймачів і радіол і 34500 телевізорів [15]. Відома була в ці роки в Україні й продукція підприємств легкої промисловості Білорусії. Серед цих підприємств, у першу чергу, слід назвати Бобруйську швацьку фабрику, яка постачала формений одяг для міністерства шляхів сполучення. Регулярним постачальником тканин для Дарницького шовкоткацького комбінату була Вітебська шовкоткацька фабрика. Всього УРСР одержувала близько 10% вовняних і лляних тканин, що вироблялися на підприємствах Білорусії [16]. Робота підприємств легкої промисловості багато в чому була обумовлена постачаннями сировини з України, на частку якої доводилося 4,9% сировини швацьким підприємствам, 30% – взуттєвим, 21,6% – шкіряним, 9,2% – трикотажним, 38,2% – камвольним і 0,2% – льняним підприємствам БРСР [17].

Таким чином, аналіз зв'язків, що склалися між Білоруссю й Україною в період 1959-1964 рр. у результаті міжреспубліканського поділу праці, що існувала в Радянському Союзі, дає підставу зробити наступні висновки:

- у ході спільного будівництва матеріально-технічної бази були встановлені міцні економічні зв'язки;
- ці зв'язки існували у всіх галузях народного господарства обох республік;
- до кінця 60-х рр. економічні зв'язки стали настільки міцними, що розвиток економіки як білоруської, так і української неможливо розглядати без їх урахування;
- подальші перспективи розвитку цих зв'язків у сучасних умовах вимагає їхнього зміцнення на міждержавному рівні, з урахуванням національних інтересів обох країн.

Література

1. Кондуфор Ю.Ю., Петриков П.Т., Кульчицкий С.В. Нерушимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма. – К.: Наукова думка, 1978. – 263 с.
2. Антонишин В.Н. Торжество ленинской национальной политики. – М.: Знание. 1969 – 134 с.; Ясницкий Г. Дружба народов СССР – источник процветания Советской Украины. К.: Вид-во Київського ун-ту, 1954.–256 с.
3. Ткач Н.І. У праці зміцнюється дружба. – К.:Наукова думка, 1966.– 104 с.; Биндер М.А. Государственно-правовые проблемы взаимопомощи советских народов. Алма-Ата.: Знание, 1967. – 85 с.
4. Молочко А. Великое братство. Мн.: Беларусь, 1967. – 163 с.; Коробов Г.Ю. Межреспубликанские и внутривреспубликанские кооперированные связи предприятий БССР. Мн.: Беларусь, 1968.– 126 с.; Малинин С.Н. Экономика Белорусской ССР и перспективы ее развития. Мн.: Полюмя, 1960 – 257 с.
5. Шевченко Ф. Історичне значення віковичної дружби українського та російського народів. К., Т-во поширення політ. і наук. знань УРСР, 1962. – 44 с.; Кірюшин К.А.

Випуск 27. Частина 1

Співробітництво українського та білоруського народів. (1959-1965 рр.). УІЖ, 1968, №8.; Ахрыменка П.П. Фальклорна-літаратурныя сувязі українскага і беларускага народу. Мн.: Мастацкая літаратура, 1973.– 303 с.

6. Тункин, Г. И. XXII съезд КПСС и задачи советской науки международного права /Г.И. Тункин. //Советское государство и право. -1962. - № 5. - С. 3 .

7. Лукошко В.С. Сближение социалистических наций в период развернутого строительства коммунизма. М.: Знание, 1963.– с.24.

8. Національний архів Республіки Беларусь (далі НАРБ), Ф.1131. оп.1, д. 1573, лл. 20, 26.

9. Там само, Ф.1131, оп.1, спр. 596, арк. 322.

10. Там само, Ф.1132, оп.4, спр.261, арк. 214, 215.

11. Там само, Ф.1132, оп.4, спр. 262, арк.6.

12. Там само, Ф.1132, оп. 4, спр. 261, арк. 95, 109-126.

13. Там само, Ф.1131, оп.1, спр.1685, арк. 22-26.

14. Панібудьласка В.Ф. Дружба і співробітництво українського народу з братніми народами СРСР. К.: Наукова думка, 1967. – с.44, 47.

15. Там само, с.44.

16. Дзмітрыенка М. Украинская ССР. Мн.: Польша, 1970. – с.90.

17. Влияние условий и факторов на эффективность размещения производства. Мн.: Изд-во Академии наук БССР, 1968. – с.98.

Жерносекова Д.Д. Белорусско-украинские отношения на базе межреспубликанского разделения труда (1959 - 1965 гг.).

В статье рассматривается организация белорусско-украинского сотрудничества на базе межреспубликанского разделения труда в СССР в конце 50-х – начале 60-х гг. XX ст. Показана статистическая картина взаимных поставок между БССР и УССР в условиях реформирования советской экономической системы. Рассмотрены общие направления белорусско-украинских отношений в различных сферах экономической взаимопомощи.

Ключевые слова: сотрудничество, экономика, поставки, СССР, БССР, промышленность, сельское хозяйство.

Zhernosekova D.D. Belarusian-Ukrainian relations on the basis of inter-republican division of labor (1959-1965).

In the article the organization of the Belarusian-Ukrainian cooperation on the basis of inter-republican division of labor in the USSR in the late 50's - early 60's of XX century is considered. The statistics shows the picture of the economic cooperation between BSSR and USSR, in the reforming of the Soviet economic system. The general directions of the Belarusian-Ukrainian relations in various spheres of the economic cooperation are considered.

Key words: recovery, the national economy, BSSR, USSR, the international situation, industry, agriculture.

**СПІВРОБІТНИЦТВО ЛАТВІЇ, ЛИТВИ ТА ЕСТОНІЇ В РЕГІОНІ
БАЛТІЙСЬКОГО МОРЯ (1991-2004 рр.)**

Стаття присвячена вивченню балтійської системи регіонального співробітництва та участі в ній Латвії, Литви та Естонії.

Ключові слова: країни Балтії, співробітництво, Європейський Союз, Рада держав Балтійського моря, Північна Рада, Балтійська ассамблея.

Одразу після відновлення незалежності країн Балтії, починається новий етап розвитку співробітництва у регіоні Балтійського моря. На початку 90-х років ХХ століття Латвія, Литва та Естонія почали виступати як самостійні держави, проводячи власну зовнішню політику, орієнтовану на налагодження тісних зв'язків з сусідніми державами та співпрацю з міжнародними організаціями.

Дослідження участі країн Балтії у організаціях регіонального співробітництва представлені роботами як українських авторів, так і зарубіжних. Серед українських дослідників варто відзначити Божко С. О., який досліджував систему безпеки та співробітництва в регіоні Балтійського моря. У його роботах розглядається співробітництво Латвії, Литви та Естонії з іншими країнами Балтійського моря через участь у міждержавних організаціях [1]. Зазначимо, що цей дослідник більше уваги приділив співробітництву у галузі безпеки та відносинам держав Балтії з НАТО. На сьогодні це єдине дослідження у Україні, яке, хоча і не у значній мірі, присвячено Латвії, Литві та Естонії, де торкаються питання європейської інтеграції.

Проблему співробітництва між державами Балтійського моря активно досліджували вчені країн Північної Європи. Зокрема нами були використані роботи таких дослідників як Бенгтссон Р. [2], Гензле С. [3], Йонніємі П. [4]. У працях цих дослідників аналізується вся складна мережа регіональних та субрегіональних організацій у регіоні, подається оцінка ролі і функцій кожної з них. Але вищезазначені дослідники не вважають, що участь країн Балтії у такого роду стала важливою передумовою вступу до ЄС. Серед доробку вчених з країн Балтії в галузі аналізу безпеки і співробітництва в регіоні Балтійського моря варто відзначити колективну монографію "Балтійські країни на історичних перехрестях" [5], підготовлену Балтійським центром стратегічних досліджень Латвійської АН під керівництвом його директора Юндзиса Т. Крім проблем безпеки, в монографії також розглядаються політичні, економічні і культурні аспекти процесу державотворення в цих країнах.

Метою представленої статті є вивчення системи балтійського регіонального співробітництва й ролі Латвії, Литви та Естонії. Така взаємодія стала одним з найважливіших факторів євроінтеграції зазначених держав.

В першу чергу необхідно відзначити співпрацю між Латвією, Литвою, Естонією. Ці три країни мають спільні інтереси у зовнішній політиці, вони підтримують активний політичний діалог на рівні президентів, голів парламентів, керівників урядів, голів парламентів, міністрів іноземних справ.

Значний внесок у координацію зовнішньої політики та співробітництва трьох республік роблять Балтійська Асамблея та Балтійська Рада Міністрів. Балтійська Асамблея (БА) – це інститут співпраці парламентів Латвії, Литви та Естонії, вона була створена 8 листопада 1991 року, до її складу входять 12– 20 депутатів від кожної Балтійської республіки. Асамблея є координуючим та консультативним інститутом. Сесії БА проводяться двічі на рік, її рішення висловлюються у формі резолюцій, рішень, декларацій та рекомендацій національним парламентам, урядам та Балтійській Раді Міністрів, а іншим міжнародним та регіональним організаціям у формі пропозицій та звернень. В Балтійській Асамблеї працює п'ять постійних комітетів: Комітет з економіки, комунікацій та інформатики, Комітет з освіти, науки та культури, Комітет з охорони навколишнього середовища, Комітет з питань права та безпеки та Комітет з соціальних справ.

Балтійська Рада Міністрів (БРМ) складається з голів урядів Латвії, Литви та Естонії, ця інституція була створена 13 червня 1994 року. Сесії БРМ проводяться раз на рік, вони забезпечують постійне співробітництво держав на рівні виконавчої влади. БРМ приймає рішення з виконання рекомендацій Балтійської Асамблеї та має право приймати рішення лише за присутності представників усіх трьох держав. Її діяльність, в основному, зосереджена на питаннях співпраці трьох балтійських республік. Балтійська Асамблея та Балтійська Рада Міністрів у 2003 році домовились про більш плідну співпрацю, результатом домовленості стало створення Балтійської Ради (щорічна зустріч БА та БРМ) та Ради з співробітництва (зустрічі міністрів іноземних справ Латвії, Литви та Естонії).

На початку 1990-х років Балтійська Асамблея відіграла важливу роль у відносинах країн Балтії з Європейським союзом. Вона виступала свого роду виразником спільних інтересів та євроінтеграційних намагань Латвії, Литви та Естонії. Майже кожна сесія БА ухвалювала пропозиції та звернення до Європейського Союзу, при цьому постійно наголошувалося про незмінність зовнішньополітичного курсу країн, спрямованого на вступ до ЄС. Важливі політичні заяви, які робила Балтійська Асамблея, вироблялися перед кожним з саммітів ЄС. Наприклад, перед саммітом ЄС у Люксембурзі, на якому були прийняті принципові рішення щодо розширення на Схід та включення країн Балтії. Балтійська Асамблея під час сесії у місті Пярну 27 квітня 1997 року ухвалила звернення до Європейської Комісії, де йшлося про повну готовність країн Балтії розпочати переговори про вступ до ЄС. Хоча, рішення цього органу не мають юридичної сили, все ж таки його можна вважати важливим інструментом співробітництва трьох Балтійських держав.

5 березня 1992 року була створена Рада держав Балтійського моря (РДБМ), членами цієї організації стали: Латвія, Литва, Естонія, Польща, Німеччина, Швеція, Данія, Фінляндія, Росія, Норвегія, Ісландія, також була представлена і Європейська комісія. Основним завданням Ради є сприяння тісному співробітництву між державами-членами задля сталого економічного розвитку та зміцнення демократії. У РДБМ представлені міністри закордонних справ, які збираються раз на рік, існує так звана Група старших посадових осіб, зустрічі

якої відбуваються десять разів на рік. У 1996 році в м. Кальмарі (Швеція) відбулася зустріч міністрів закордонних справ країн-учасниць, тут була ухвалена Програму дій РДБМ, згідно з нею головними напрямками роботи є: забезпечення безпеки суспільства, сприяння контактів на рівні окремих громадян, економічна інтеграція та координація, розвиток спільних зусиль, спрямованих на охорону навколишнього середовища. До компетенції РДБМ входить широке коло питань: розробка та реалізація програм спрямованих на боротьбу з хабарництвом та корупцією, забезпечення енергетичної безпеки регіону, розвиток морського та наземного транспорту, охорона навколишнього середовища, захист прав людини та забезпечення верховенства права. Комітет старших посадових осіб РДБМ керує та координує діяльність трьох робочих груп: з демократичних інститутів, економічного співробітництва, ядерної та радіаційної безпеки. Також під егідою РДБМ діє близько 60 різних структур, серед яких найбільш важливими є Парламентська конференція Балтійського моря, Конференція із субрегіонального співробітництва, Асоціація торгових палат, Союз Балтійських міст. За всі роки свого існування РДБМ була інструментом співробітництва, метою якого було надання допомоги у економічному та демократичному розвитку постсоціалістичних країн Балтійського моря. Для країн Балтії Рада виступила свого роду “демонстраційним майданчиком”, на якому можна обговорювати свої та спільні для всіх країн-учасниць проблеми, представляти внутрішні можливості та демонструвати зовнішні пріоритети. Участь у цій організації допомогла Латвії, Литві та Естонії заявити про себе як самостійних та повноправних гравців на міжнародній арені. На самміті РДБМ у Вісбі, який проходив 3-4 травня 1996 було прийнято рішення про “всебічну підтримку підготовки Латвії, Литви та Естонії до вступу до ЄС”. Варто також відзначити деякі недоліки РДБМ, по-перше, це відсутність системи санкцій, зобов’язання, які беруть на себе країни є політичними, а не юридичними, по-друге, на наш погляд, не існує системи чіткої системи впровадження рішень у життя.

Співпраця країн Балтії з Північною радою (утворена у 1951 році) та Радою міністрів Північних країн (1971 р.) почалася ще у 1990 році. Ці дві потужні міжнародні організації мають найбільший досвід співробітництва, їх діяльність охоплює всі сфери державного управління та на відміну від РДБМ вони мають власний бюджет й розгалужену систему інституцій. До складу Північної ради входять 87 депутатів з країн учасниць: Ісландії, Швеції, Фінляндії, Норвегії, Данії. Ця організація є дорадчим органом, її рішення носять лише рекомендаційний характер. Рада міністрів Північних країн являє собою міжурядовий орган, до якого входять прем’єр-міністри, міністри з питань співробітництва, закордонних справ та інші галузеві міністри Ісландії, Швеції, Фінляндії, Норвегії, Данії. Секретаріат складається з 80 осіб та знаходиться у Копенгагені. На початку 90-х років ХХ століття Північна рада і Рада міністрів Північних країн визначили напрямки своєї діяльності: внутрішньо скандинавський, сусідні території та Європа. До сусідніх територій належали Білорусь, Естонія, Латвія, Литва, Росія та Польща. Одразу ж після відновлення незалежності Латвії, Литви та Естонії, Рада міністрів почала надавати всебічну

допомогу цим країнам, особлива увага приділялася освіті та розвитку культурних зв'язків між скандинавськими країнами та новими незалежними державами Балтії. У 1991 році у Ризі, Вільнюсі, Талліні були відкриті скандинавські інформаційні центри та незабаром у Копенгагені розпочав свою діяльність Балтійський центр, який представляв три країни Балтії. У тому є році представники прибалтійських країн взяли участь у сесії Ради міністрів в якості спеціальних гостей. На наш погляд, Північна рада та Рада міністрів Північних країн у 1990-х роках відігравали роль зв'язуючої ланки між колишніми Прибалтійськими республіками Радянського союзу та Європейським союзом та створили передумови вступу цих країн до ЄС у майбутньому.

Участь країн Балтії у організаціях регіонального та міжнародного співробітництва виступила важливою передумовою європейської інтеграції. Співробітництво на регіональному та міжнародному рівнях дозволило Латвії, Литві та Естонії заявити про себе як самостійних гравців на міжнародній арені, сприяло координації спільної зовнішньої політики, залучило до інтеграційних процесів, які відбувалися у Європі.

Література

1. Божко С.О. Система безпеки і співробітництва в регіоні Балтійського моря в 1990-х роках ХХ століття – на початку ХХІ століття: Дис...канд. Політ. наук: 23.00.04. – К.: 2005. – 204 с.
2. Bengtsson R. Towards a Stable Peace in the Baltic Sea Region? // Cooperation and Conflict. – 2000. – Vol. 35, № 4. – P. 355-388.
3. Gänzle S. The Soft Security Agenda at the Sub-Regional level: Policy Responses of the Council of the Baltic States // European Soft Security Policies: The Northern Dimension / Moroff H. (ed.) – Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs, 2002. – P. 251-280.
4. Joenniemi P. Regionalization in the Baltic Sea Area: Actors and Policies // Co-operation in the Baltic Sea Region / edited by Joenniemi P. - Washington: Taylor & Francis, 1993. – 180p.
5. The Baltic States at Historical Crossroads: Political, Economic and Legal Problems in the Context of International Cooperation on the Doorstep of the 21st Century. A Collection of Scholarly Articles / Ed. by Jundis T. – Riga: Academy of Sciences of Latvia, 1998. – 787p.

Завадский В.Н. Сотрудничество Латвии, Литвы и Эстонии в регионе Балтийского моря (1991-2004 гг.).

Статья посвящена изучению балтийской системы регионального сотрудничества и участию в ней Латвии, Литвы и Эстонии.

Ключевые слова: страны Балтии, сотрудничество, Европейский Союз, Совет государств Балтийского моря, Северный Совет, Балтийская ассамблея.

Zqwadskiy V.N. Cooperation of the Latvia, Lithuania and Estonia in the Baltic sea region (1991-2004).

The system of the cooperation in the Baltic sea region and the role of Latvia, Lithuania and Estonia are analyzed in the article.

Key words: Baltic states, cooperation, European Union, Baltic sea states Council, Nordic Council, Baltic Assembly.

АЗОВСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО – ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ ФОРМУВАНЬ (1832-1865 рр.)

У статті розглянуто військово-історичні аспекти розвитку військово-морських формувань в Азовському козацькому війську впродовж 30-60 рр. ХІХ ст. Виявлено, що становлення цих формувань залежало від попереднього досвіду запорожців, водночас враховувались вимоги тогочасного військово-технічного прогресу, а також вплив Російської імперії (уніфікація військової структури, забезпечення стандартними плавзасобами тощо).

Ключові слова: *Азовське козацьке військо, козаки, військова структура, військово-морські формування, флотилія, човен, морська піхота.*

В історії Українського Війська визначальну роль відіграли козацькі формування, які кілька століть уособлювали не лише військовий потенціал українського народу, але й його державотворчі прагнення. За таких обставин у козацькому середовищі поступово виникали та розвивались основні роди війська, у тому числі й військово-морські формування (тривалий час діяли тимчасові морські угруповання запорожців, що здійснювали гучні походи в акваторії Чорного моря).

Зазначені процеси набули завершеного характеру лише в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст., чого вимагали нові обставини збройного протистояння (за умови повної підконтрольності козацьких військ царату) та реалії військово-технічного прогресу. Саме тоді й завершився внутрішній поділ козацьких військових утворень на основні сухопутні роди війська (кавалерія, піхота, артилерія).

Подібні процеси спричинили й виокремлення козацьких військово-морських формувань у складі Азовського козацького війська, яке намагалось зберегти власну військову специфіку та відповідний бойовий досвід під тиском імперських військових стандартів упродовж 30-60 рр. ХІХ ст. На жаль, згадані зрушення в українських козацьких утвореннях не отримали належної уваги в українській історіографії, що збіднює зміст історії як Українського Козацтва, так і Українського Війська.

Серед вітчизняних дослідників історії Українського козацтва виділимо доробок М. Грушевського [1] та Д.Яворницького [2], які заклали підвалини вивчення історії українських козацьких формувань, але лише до кінця ХVІІІ ст. Значну цікавість викликають праці І.Попка [3] (генерал Чорноморського козацького війська, учасник Кавказької війни) та П.Короленка [4] й Ф.Щербини [5] (провідні наукові та політичні діячі Кубані ХІХ – початку ХХ ст.), в яких приділено увагу участі українських козацьких формувань у бойових діях на Кавказі. Зазначений статус авторів обумовив доречність використання окремих положень їх робіт в якості своєрідного джерела.

За радянських часів зазначена нами проблематика належної уваги не отримала. Одним із виключень стали дослідження О.Апанович військових дій та специфічної військової системи Запорізького козацтва [6].

Сучасна українська історіографія успішно розробляє питання козацького військового мистецтва ХV-ХVІІІ ст. та досліджує історію козацьких формувань

[7; 8; 9]. Окремо виділимо монографію Л.Маленко «Азовське козацьке військо (1828-1866)», в якій розкрито головні аспекти історії цього козацького утворення, проте, основні причини виокремлення і трансформації військово-морських формувань у згаданому війську та їх значення для його боєздатності не розглядались [10]. Особливо цінною для нас стала значна кількість архівних матеріалів, опублікованих в окремій частині згаданої роботи [11].

Автор здійснює послідовне дослідження основ військового життя українських козацьких формувань упродовж ХІХ – ХХ ст., але досі не здійснив комплексного огляду історії становлення військово-морських формувань в Азовському козацькому війську [12; 13; 14].

Досить цікавим є й доробок польських істориків З.Вуйціка [15], В.Серчіка [16], З.Карпуся [17] та М.Франза [18] які досліджують військово-козацьку тематику, але під час історичних подій ХVІ – ХVІІІ ст. та на початку ХХ ст.

Отже, зарубіжна та вітчизняна історіографія досі не приділила належної уваги історії становлення та розвитку військово-морських формувань у складі Азовського козацького війська впродовж 1832-1865 рр., що і обумовило наше звернення до цієї проблеми.

Таким чином, метою цієї статті є дослідження особливостей становлення військово-морських формувань у складі Азовського козацького війська в 30-60 рр. ХІХ ст. З огляду на це, необхідно з'ясувати причини цього явища, його основний зміст і значення у трансформації військової системи згаданого українського козацького утворення, а також в історії Збройних Сил України.

Наукова новизна розробки виявляється у здійсненні огляду становлення військово-морських формувань в якості окремого роду війська в Азовському козацтві на підставі нових та маловідомих фактів (вводяться до наукового обігу), що сприятиме більш повному розумінню історії Українського Козацтва та Українського Війська (зокрема українських військово-морських сил).

Джерельною основою пропонованої розробки стали різноманітні опубліковані матеріали, серед яких особливу цінність мали положення та накази, у котрих подано інформацію про стан військово-морських підрозділів Азовського козацького війська. Наявна джерельна база забезпечує необхідну достовірність положень та висновків цієї статті.

Перед оглядом становлення військово-морських формувань в Азовському козацькому війську звернемо увагу на те, що з часів Запорізької Січі українські козаки здобули військову славу як на суходолі, так і на морі. Особливо завзятыми були походи запорозьких флотилій на фортеці й торгові центри Туреччини в акваторії Чорного моря (у тому числі й на столицю імперії – Стамбул) в І половині ХVІІ ст. [8, 386].

Попри здійснення запорожцями постійних морських походів, в їх середовищі не відбулось виокремлення військово-морського флоту (чи хоча б морської піхоти) на постійній основі. Все залежало від конкретної військової ситуації, коли ті ж самі козаки діяли на суходолі чи на морі.

Окрім зазначених особливостей військової діяльності, не сприяло виділенню окремих родів війська й збереження специфічних засад функціонування військово-лицарського товариства на Запорізькій Січі, коли всі

члени козацького військового братства вважались рівними (принаймні зовнішньо), а тому прагнули зберегти як подібність свого військового положення, так і приналежність до єдиної військової системи. Першими почали виокремлювати гармашів, які відповідали за досить складну процедуру підготовки та здійснення стрільби з різноманітних гармат, що належали всьому козацькому утворенню [19, 110; 20, 92].

Поряд із цим, Запорізька Січ була традиційно зорієнтована на утримання контролю над основними річковими артеріями Південної України (Дніпро й Південний Буг), які були тісно пов'язані з Чорним морем. За таких обставин, ще й враховуючи специфіку військово-здобичницького життя запорожців, саме вони приділяли увагу збереженню та розвитку традицій військово-морських дій як на річках, так і на морі, які мали періодичний характер.

Отже, специфіка військового способу життя запорозької військово-лицарської спільноти та функціонування відповідної військової системи з одного боку гальмували виділення військово-морських формувань у вигляді окремого роду війська, але з іншого – закладали передумови для такої трансформації в майбутньому.

До речі, зазначені тенденції зберігались у козацькому середовищі й після знищення Російською імперією Запорізької Січі 4-5 червня 1775 р. [1, 427-428]. Таке середовище найповніше вдалося відновити тим запорожцям, які після зруйнування Січі втекли на землі, контрольовані Турецькою імперією. Саме на території Добруджі (понижзя р. Дунай) було закладено спочатку Кіш, а потім Дунавецьку Січ задунайських запорожців, що проіснувала до 1828 р. [1, 429-431]. Інакше кажучи, за Дунаєм упродовж 1776-1828 рр. зберігались звичні засади запорізького військово-лицарського братства. Щодо військового потенціалу Задунайської Січі, то він був обмежений формуваннями, які мали характер своєрідної піхоти й діяли за підтримки річкової флотилії [10, 33]. Отже, тут існували підстави для збереження попереднього запорозького досвіду військово-морських дій.

Нагадаємо, що основу Азовського козацького війська заклав Дунайський козацький полк, утворений в 1828 р. на основі загону втікачів із Задунайської Січі на чолі з її останнім Кошовим отаманом Й.Гладким, [10, 40]. Згадане формування після кількарічних мандрів було поселене в 1832 р. на Північному узбережжі Азовського моря (над р. Берда) й отримало відповідну назву.

До складу Азовського козацтва окрім задунайських запорожців було включено й частину колишніх козаків Стародубського козацького полку Гетьманщини та мешканців Петровського посаду і селища Новоспаське, що обумовило ослаблення запорозьких традицій у згаданому війську [10, 48-51]. Не дивлячись на це, саме під впливом колишніх «задунайців» розвивалась військова система Азовського козацького війська, що виявилось і в збереженні військово-морського досвіду.

Поступово саме навички бойових дій на морі та на узбережжі визначили основне спрямування військової служби Азовського козацтва. Такі пріоритети обумовила не лише згадана нами запорозько-задунайська спадщина та розташування цього формування на північному узбережжі Азовського моря (це

сприяло збереженню відповідного військово-морського досвіду), але й тогочасні обставини Кавказької війни та вимоги Російської імперії.

Окремо слід зупинитись на умовах Кавказької війни, які суттєво вплинули на долю не лише Азовського, але й Чорноморського козацьких військ (останнє також зберігало український військово-козацький зміст). Справа полягала у тому, що Туреччина (дружня горцям Північного Кавказу, які зятято боронили свої землі перед наступом Російської імперії) намагалась через Чорне море підтримувати бойові дії повстанців (шляхи сухоходом було перекрито), переправляючи необхідну військову амуніцію за допомогою морської контрабанди [11, 228]. Для перекриття цього шляху була потрібна досвідчена козацька флотилія, яка мусила не лише перехоплювати ворожі плавзасоби, але й у разі військової потреби проводити бойові операції на чорноморському узбережжі Північного Кавказу шляхом десантування піхотних підрозділів.

Використання підрозділів саме Азовського козацького війська для здійснення згаданих дій було обумовлене тим, що Чорноморське козацьке військо (розташоване на Таманському півострові) після переселення на Кубань в 1792-1794 рр. поступово втратило попередні навички військово-морських бойових дій, успадковані від Запорізької Січі. На початку ХІХ ст. зникла гребна флотилія чорноморців, яка в 1792 р. складалась з 50 човнів та яхти [4, 274; 5, 618]. Сталося це внаслідок специфіки військової служби згаданого війська. Чорноморське козацтво впродовж кількох десятиліть було змушене забезпечувати охорону кордону та брати участь у бойових операціях виключно на суходолі [3, 142]. За таких обставин згадана флотилія була ліквідована, а козаки втратили відповідні навички й уміння.

Отже, лише Азовські козаки зберігали бойовий досвід актуальний для здійснення специфічних військово-морських дій поблизу чорноморського узбережжя Північного Кавказу. Відповідну службу вздовж східного узбережжя Чорного моря (спочатку в районі Сухум-Кале та Геленджика) й почали нести підрозділи Азовського козацького війська з 1837 р. [10, 70].

Військові дії на чорноморському узбережжі Північного Кавказу та хід всієї Кавказької війни обумовив остаточну переорієнтацію Азовського козацтва на несення військово-морської прикордонної служби. Свідченням чого стало поступове збільшення кількості відповідних підрозділів (команд) з 10 в 1838 р. – до 26 в 40-60 рр. ХІХ ст. [10, 70-80]. При цьому слід зазначити, що особовий склад згаданих формувань поєднував функції моряків і морських піхотинців, часто здійснюючи десантування, під час яких успішно вів бойові дії на суходолі. Такий стан речей дає підстави стверджувати, що в Азовському козацькому війську не лише зберігались та розвивались основи українського військово-морського флоту, але й мало місце започаткування морської піхоти.

Взагалі, найбільшу кількість азовських козаків було мобілізовано для несення військової служби в середині 50-х рр. ХІХ ст., коли одночасно йшли Кавказька й Кримська війни. Тоді Азовське козацьке військо діяло на театрі бойових дій обох воєн, виставивши на перше січня 1856 р. 1.926 козаків, що становило практично весь склад боєздатних козаків [10, 77]. Це було максимальне напруження найменшого козацького війська. До речі, серед

згаданої кількості козаків більшість становили ті, що несли військово-морську службу. Так, на грудень 1855 р. таких козаків було майже 64 % (1.098 з 1.721) [11, 264-265]. Все це свідчило про збереження звичних пріоритетів військово-морської служби в згаданому козацькому утворенні у скрутні воєнні часи.

Слід наголосити, що штатний розклад та озброєння й уніформа Азовського козацтва (як і будь-якого іншого козацького формування Російської імперії) залежали від стандартів, що визначались відповідним імперським військовим відомством. Розгляд цих питань безпосередньо не пов'язаний з тематикою нашого дослідження, а тому не буде розглядатись у цій статті. Натомість коротко зупинимось на питанні забезпечення військово-морських підрозділів Азовського козацького війська відповідними плавзасобами.

Спочатку використовувались традиційні зразки козацьких човнів, що виготовлялись на Задунайській Січі, але з огляду на вимоги науково-технічного прогресу та потреби бойової діяльності виникла необхідність забезпечити військово-морські підрозділи Азовського козацтва новими човнами. З 1838 р. основним плавзасобом морських команд Азовського козацького війська став човен-вітрильник мальтійського зразка [11, 228-231]. Згадані човни виготовлялись за державні кошти й передавались відповідним підрозділам азовських козаків на час несення військово-морської служби. За таких умов військово-морські підрозділи Азовського козацького війська використовували іноземні взірці плавзасобів, прилаштовуючи до них власний бойовий досвід, що обумовило подальший розвиток відповідних навичок і вмінь козаків.

До речі, військово-морський характер служби Азовського козацтва зберігався до кінця існування цього утворення, відрізняючи його від решти козацьких формувань Російської імперії, які обмежувались поділом на кавалерію й артилерію (Чорноморське козацьке військо ще й зберігало українські традиції піхоти [14, 133]).

Варто звернути увагу й на те, що домінування військово-морської служби робило Азовське козацьке військо вузькопрофільним формуванням, але якщо брати до уваги той факт, що воно (діючи у прибережній зоні Таманського півострову) сприяло військовим операціям на Лівобережній Кубані (основна територія бойової діяльності Чорноморського козацького війська під час Кавказької війни [4, 380-427]), то зазначена спеціалізація видається вповні корисною. Можна навіть припустити, що реалії бойових дій часів Кавказької війни забезпечили тимчасове існування усіх родів військ (як сухопутних, так і морських) Українського козацтва, які виявляли необхідний взаємозв'язок та комплексність (мається на увазі військова співпраця Азовського й Чорноморського козацьких військ).

Таким чином, процес становлення та розвитку військово-морських формувань в Азовському козацтві впродовж 1832-1865 рр. став закономірним етапом розвитку військово-морського флоту України. Поряд із цим, було засвідчено не лише закономірність використання під час становлення та трансформації військово-морських структур відповідних надбань українських козацьких формувань минулих часів, але й залежність цього процесу від тогочасних вимог військово-технічного прогресу та тиску військової системи

Російської імперії. Підкреслимо й те, що військова служба згаданого козацтва мала переважно військово-морське спрямування на відміну від решти козацьких утворень. Ліквідація Азовського козацтва в 1865 р. обумовила й призупинення історії українських військово-морських сил, які в повному обсязі намагались відродити вже за часів Української революції 1917-1921 рр.

У представлений статті розкрито один з етапів становлення та розвитку українських військово-морських козацьких формувань. З огляду на це інші аспекти історії українських військово-морських сил (становлення військово-морського флоту за часів УНР чи Української Держави Гетьмана П.П.Скоропадського, розбудова військово-морських сил у сучасній Україні тощо) заслуговують на подальші дослідження як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями.

Література

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.
2. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. У 3 т. / Д.Яворницький. – Львів: “Світ”, 1991.
3. Попко И.Д. Черноморские казаки в их гражданском и военном быту / И.Д. Попко // Черноморские казаки. – М.: Вече 2009. – С. 3-188
4. Короленко П.П. Черноморцы / П.П.Короленко // Черноморские казаки. – М.: Вече 2009. – С. 189-438.
5. Щербина Ф. История Кубанского Казачьего Войска. В 2-х т. / Ф.Щербина. – Краснодар: Советская Кубань, 1992. – Т. I. – 700 с.
6. Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. / О. Апанович. – К.: Наукова думка, 1969. – 221 с.
7. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття / В. Заруба. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2003. – 464 с.: іл.
8. Шпитальов Г. Морські походи / Г.Шпитальов // Українське Козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф.Г.Турченко; Відпов. ред. С.Р.Лях. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – Київ: Генеза – Запоріжжя: Прем’єр, 2006. – С. 384-387.
9. Черкас В. Козацьке військо до середини XVII ст. / В. Черкас // Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – Т. I. – С. 472-485.
10. Маленко Л.М. Азовське козацьке військо (1828-1866) / Маленко Л.М. – Запоріжжя: ВАТ «Мотор-Січ», 2000. – 513 с.
11. Джерела з історії Азовського козацького війська // Маленко Л.М. Азовське козацьке військо (1828-1866). – С. 163-478.
12. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. / В. Задунайський. – Донецьк : Норд-Прес – ДонНУ, 2006. – 335 с.: іл.
13. Задунайський В. Система військово-адміністративного устрою та управління українських козацьких формувань у другій чверті XIX ст. / В. Задунайський // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 94. Вип. 81. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – С. 15-18.
14. Задунайський В. Основи військово-прикладної системи Чорноморського козацького війська за «Положенням 1842 р.» / В. Задунайський // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 115. Вип. 102. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – С. 131-136.
15. Wójcik Z. Wojny kozackie w dawnej Polsce / Z. Wójcik. – Kraków: Agencja Wydawnicza DWWLA, 1989. – 78 s.

16. Serczyk W. Na plonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648-1651 / W. Serczyk. – Warszawa: KiW, 1998. – 378 s.
17. Karpus Z. Wschodni sojusznicy polski w wojnie 1920 roku / Z. Karpus. – Toruń: Wydawnictwo UMK, 1994. – 230 s.
18. Franz M. Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku / M. Franz. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002. – 255 s.
19. Полторак В. Гармата / В.Полторак //Українське Козацтво: Мала енциклопедія. – С.110.
20. Військовий пушкар //Українське Козацтво: Мала енциклопедія. – С. 92.

Задунайский В.В. Азовское казачье войско – центр украинских военно-морских формирований (1832-1865 гг.)

В статье рассмотрено военно-исторические аспекты развития военно-морских подразделений в Азовском казачьем войске в 30-60 гг. XIX ст. Выявлено, что становление этих формирований зависело от опыта предыдущих украинских казачьих структур, а также учитывало требования военно-технического прогресса и влияние Российской империи (унификация военной структуры, обеспечение стандартными плавсредствами).

Ключевые слова: *Азовское казачье войско, казаки, военная структура, военно-морские формирования, флотилия, лодка, морская пехота.*

Zadunajsky V.V. The Azov Cossack army - the centre of the Ukrainian naval formations (1832-1865).

In article, it is considered military-historical aspects of development of naval divisions in the Azov Cossack army in 30-60 XIX the item. It is revealed, that formation of these formations depended on experience of the previous Ukrainian Cossack structures, and also considered requirements of military-technical progress and influence of Russian empire (unification of military structure, maintenance with standard boats etc.).

Key words: *the Azov Cossack army, Cossacks, military structure, naval formations, a flotilla, a boat, marines.*

УДК 355.018:323.11(477) «1945/1953»

Корольова Г. І.

**ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ
УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА (1945 – 1953 рр.)**

У статті автор проаналізував вплив ідеологічних настанов радянської держави на масову свідомість українських селян. Встановлено причинний зв'язок між ідеологією сталінського режиму та настроями селян, станом їхньої суспільної свідомості.

Ключові слова: *радянська ідеологія, масова свідомість, селянство.*

Загальновідомо, що досить важливим завданням сучасної історичної науки є творення підґрунтя для формування ідейно-політичних засад діяльності соціуму. Національна ідеологія має формувати доктрину й стратегію розвитку суспільства та держави, наближуючи наш соціум до принципів правової держави й громадянського суспільства. При розробці доктрини необхідно враховувати досвід попередніх епох для того, щоб уникнути помилок минулого. У цьому сенсі неабиякий інтерес викликає тема сталінського тоталітаризму, зокрема проблема впливу радянської ідеології на масову свідомість населення. Адже у радянський період історії вона була закрита для обговорення, а питання моральної оцінки народом подій суспільно-політичного та економічного розвитку країни вивчалися винятково спеціальними

репресивними органами, а не професійними істориками. Моральні наслідки тоталітаризму український народ долає і сьогодні. Безпосереднім результатом тоталітарної моделі держави є певна моральна деформація українського суспільства, перехід від активної політичної позиції до позицій аполітичності, абсентеїзму. Тому актуальність нашого дослідження обумовлена потребою проаналізувати процеси впливу державної ідеології на трансформацію масової свідомості населення загалом, зокрема селянства, у період тоталітаризму, у тому числі його післявоєнного періоду, коли ідеологічні засади, що панували у суспільстві, зазнали значних змін.

Слід визначити, що ідеологія – це поняття, за допомогою якого традиційно позначаються сукупність ідей, міфів, переказів, політичних гасел, програмних документів партій, філософських концепцій тощо. Ідеологія певним чином впливає з пізнаної або «сконструйованої» реальності, орієнтована на людські практичні інтереси і має за мету маніпулювання та управління людьми шляхом впливу на їх свідомість. На нашу думку, дослідження історичного процесу необхідно будувати з урахуванням усіх об'єктивних і суб'єктивних чинників. Ідеологія, як і інші прояви суспільної свідомості, одночасно є «об'єктивним» і «суб'єктивним» поняттям, оскільки суспільне буття людей є не що інше як реалізовані уявлення, міфи, ідеї, ідеології (індивідуальні й суспільні) [1]. У суспільно-політичному житті одна й та ж ідеологія (система ідей, поглядів, оцінок) може одночасно виконувати як позитивну (сприяти суспільному розвитку в одному вимірі), так і негативну функцію (стримувати його в іншому вимірі). Це залежить від змісту ідеології, характеру суспільних відносин, загальної духовної атмосфери в суспільстві, його культурно-історичної традиції, сила якої може не лише деформувати будь-який ідеологічний вплив, але навіть і знищити його [2]. Підкреслимо, що загалом ідеологічний аспект присутній практично в усіх формах свідомості, але в політичній свідомості він є найбільш визначальним. Політична ідеологія здійснює значний вплив на суспільну свідомість, адже вона є не тільки системою ідей, але й визначним державним інститутом, а це означає, що вона має адміністративну державну силу. В умовах тоталітарного режиму вплив правлячої ідеології безумовно був найбільшим. Однак і в атмосфері тотального контролю ідеологам доводилося рахуватися з буденною політичною і моральною свідомістю громадян, адже будь-яка сфера суспільних відносин підлягає їх моральній оцінці.

Активізація дослідження науковцями питання впливу радянського різновиду тоталітаризму на долю українського народу відбулася у період перебудови в Радянському Союзі наприкінці 80-х рр. - початку 90-х рр. ХХ ст. На початку ХХІ ст. вітчизняна історична наука накопичила значний аналітичний і фактичний матеріал, який розкриває деякі проблеми сталінізму. Учені послідовно досліджували явища та події цієї доби, вплив репресивної системи на суспільство загалом. Сучасна українська історіографія має в своєму доробку низку праць, що ґрунтовно з'ясовують суть тоталітаризму як соціально-політичного феномена і його роль в історії України. Серед них слід відзначити праці С. Кульчицького [3], Ю. Шаповала [4], В. Даниленка [6], Г. Касьянова [6] та В. Барана [7]. Науковці у своїх роботах проаналізували

механізми утвердження тоталітарного режиму, кодифікували злочини більшовизму, проілюстрували його аморальну «класову суть». Однак через причини ідеологічного або теоретико-методологічного характеру поза увагою науковців залишалася так звана «суб'єктивна історія», що вивчає такі фактори розвитку історичного процесу, як менталітет народу, його суспільні настрої і духовний розвиток. Значний внесок у з'ясування питань трансформації масової психології українського народу у післявоєнний період історії зробив історик В. В. Кононенко [8]. Аналізу свідомості радянського населення доби тоталітаризму присвячені також праці російських науковців О. Зубкової [9], В. Ф. Зими [10], М. Геллера, А. Некрича [11], А. Беди [12].

Отже, соціальні установки та психологічні орієнтації людей є самостійним чинником суспільного розвитку, оскільки вони впливають на особливості соціальної поведінки і значною мірою визначають механізми прийняття владою політичних рішень. Будь-який політичний режим, у тому числі й тоталітарний, не може існувати без підтримки суспільної думки. Тому метою нашого дослідження є вивчення теоретичних аспектів проблеми взаємодії і взаємовпливу державної ідеології та масової свідомості сільських мешканців України, а також процесів формування ідеологічних настанов радянського суспільства, його особливостей у період 1945 – 1953 рр. Інтерес викликають питання встановлення закономірностей впливу агітаційних та пропагандистських кампаній радянської влади на стан суспільних настроїв українського селянства. Адже згідно з принципами історизму, слід вивчати насамперед історію суспільної групи задля розуміння її інституцій та передбачення перспектив її майбутнього розвитку (у розумінні К.Р.Поппера), а не намагатися пояснювати історичні події та соціальне життя шляхом проникнення в «ідеї», «дух епохи» або «дух нації» у цілому (у розумінні Платона) [13].

Слід зазначити, що радянська державна ідеологія не була незмінною протягом 40 – 50-х рр. ХХ ст. З точки зору теорії модернізації, яка вказує на хвилеподібність процесів розвитку політичних систем, ситуацію у Радянському Союзі можливо розглядати наступним чином: радянська ідеологія, яка формувалася як державна впродовж 20 – 40-х рр. ХХ ст., стала визначальною рушійною силою процесів, що відбувалися в суспільстві. Покладена в її основу марксистська теорія була значно видозмінена і пристосована до умов Радянського Союзу. Офіційна радянська ідеологія формувала в суспільстві уявлення про побудований в СРСР соціалістичний устрій як найсправедливішу організацію буття. Основними традиційно усталеними складовими радянської ідеології були принципи соціальної рівності та пролетарського інтернаціоналізму. Разом з тим, унаслідок фактичної виключення зі суспільного життя ідеологічного і політичного плюралізму та одержавлення політичної, економічної і культурної сфер радянська політична система досягла найвищої вершини антимодернізаційних процесів. Орієнтовно це відбулося на початку 1941 р. Новий підйом модернізаційних процесів розпочався у другій половині 1941 р., коли нацистська Німеччина напала на СРСР [14]. Саме війна змусила керівництво держави піти на пом'якшення політичної системи. У рамках

існуючого порядку об'єктивна реальність потребувала послаблення ідеологічного тиску, що і стало поштовхом до модифікації політичної системи.

Таким чином, вагомим фактором, який сприяв змінам у співвідношенні офіційної ідеології та повсякденної моралі радянського суспільства, були події Другої світової та Великої Вітчизняної воєн. Війна істотно вплинула на світогляд і поведінку радянських громадян. Поряд із офіційною ідеологією йшов процес пошуку ціннісних орієнтирів суспільства у цілому. У рамках цього процесу селянство самостійно вибудовувало систему нових цінностей, породило особливий тип повсякденної моралі, визначальними рисами якого були, з одного боку, підлеглість умовам військового часу, з іншої – усіякий прояв незадоволеності людей своїм важким становищем та зростання вимогливості до діяльності партійних органів, зокрема у сфері агітації.

У післявоєнний час в умовах «холодної війни» потрібно було швидко відновити зруйнований економічний потенціал країни за рахунок внутрішніх резервів. Тому партійному керівництву належало укріпити науковий світогляд і ідеологічну стійкість радянських громадян. Сталінський режим продовжив політику втілення у практику життя суспільства основних традиційно усталених складових радянської ідеології, що базувалися на принципах марксизму-ленізму. Комуністична партія залишалася головною силою, що визначала систему пріоритетів у радянському суспільстві. Населення країни, зокрема селянство, як і в попередні періоди радянської історії, знаходилося у стані підвищеної мобілізаційної готовності. Деякі дослідники збереження мобілізаційної економіки в мирних умовах пояснюють тим, що перемога у війні стала переконливим аргументом влади на користь непорушності існуючої ідеологічної та економічної моделі держави. Найважливішим завданням суспільно-політичного життя стало залучення кожної людини до ієрархічної системи ідеологізованих організацій: комуністичну партію, комсомол та профспілки, які були з'єднувальною ланкою між партійно-державним керівництвом і масами. Для перетворення комуністичної ідеології в пануючу, формування у суспільстві відповідних настроїв, які б працювали на підтримку авторитету влади, партійні і державні органи ефективно використовувала різноманітні механізми впливу на свідомість громадян – від усіяких пропагандистських кампаній і агітації до терору. За допомогою потужного ідеологічного апарату влада визначала сенс і значення кожного вчинку людини, встановлювала для нього життєві пріоритети. Діяльність суспільства в цілому і кожної радянської людини, зокрема пересічного селянина, зосереджувалася на готовності пожертвувати всім для побудови у досяжному майбутньому ідеальної суспільної системи. Відмова від особистих інтересів на користь суспільних розглядалася як норма повсякденного життя людини. Влада від партійних органів вимагала суворого контролю моралі і моральності членів партії, їх сімей, що призвело до посилення тенденції однодумності й одноманітності членів суспільства всіх соціальних груп. При тому звичними у повсякденні людей стали доноси і скарги.

Отже, комуністична партія будь-якими можливими засобами збільшувала свій вплив на всі сфери життя радянського суспільства. Активно йшов процес

сакралізації ідей, вождів, постанов партії і керівних органів всіх рівнів. Будь-яка критика радянських норм розглядалися як виступ «прибічників імперіалізму». Визнання особливої ролі Комуністичної партії і держави в житті країни, специфічний радянський етатизм, особлива суспільна ієрархія стали невід'ємними частинами як офіційної ідеології, так і повсякденної моралі радянського суспільства.

Доречно зазначити, що на трудовій активності селянства у перші післявоєнні роки позначився загальний духовний підйом народу, викликаний перемогою у війні, віра в швидке поліпшення становища в селі та розуміння післявоєнних труднощів. За обмежених можливостей матеріального стимулювання трудова активність підтримувалася широким поширенням різних форм морального заохочення.

Але поступово партійні керівники стали гостро відчувати, що колишній ентузіазм громадян у суспільно-політичному та соціально-економічному житті повільно згасає. Навіть суворий контроль за суспільними настроями вже не міг забезпечити їх повного підпорядкування державній владі. В умовах протистояння Заходу, засусі і неврожаю 1946 р. уряд СРСР зберіг політику воєнного часу по відношенню до села. Комуністичним діячам підпорядкування владі доводилося добиватися жорсткими заходами. Навіть голод 1946 - 1947 рр. не переконав керівництво держави у необхідності змін. Про це свідчать надмірно високі плани хлібозаготівель та великі обсяги експорту хліба і продуктів тваринництва за кордон. Крім того, одночасно влада посилила кримінальне переслідування рядових колгоспників - «розкрадачів хліба» та керівників колективних господарств. Згідно зі статтею 131 Конституції СРСР 1936 р. та Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і суспільного майна» від 13 червня 1947 р. вони кваліфікувалися як «вороги народу». Так, у 1945 р. в СРСР було засуджено 5757 голів колгоспів, у 1946 р. – вже 9511 [15]. Безумовно, одним із негативних наслідків репресій та голоду 1946 - 1947 рр. для української нації став моральний занепад людей, руйнування психології українського селянина тощо. В їхній повсякденній моралі формувались інертність і страх перед владою, нищилися віковічні звичаї.

На післявоєнний період було поширено дію постанови СНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 13 квітня 1942 р., що встановлювала підвищений обов'язковий мінімум трудових днів для колгоспників. Невиконання плану без поважної причини загрожувало притягнення до суду. У 1947 р. до постанови було внесено уточнення: обов'язковий мінімум трудових днів зберігався лише для працездатних колгоспників. Проте на Україні в 1947 р. 19 % колгоспників не виробили мінімуму трудових днів, по СРСР - 15% [16].

Остаточно ліквідувати «пережитки буржуазної свідомості» виявилось неможливим. Селяни-фронтовики, що повернулися з війни, на якийсь час втратили зв'язок з реаліями повсякденного радянського життя. Вони вже не вписувалися в рамки офіційної суспільної моралі. Колгоспники та робітники радгоспів в умовах постійного перенапруження сил вимагали забезпечення нормальних життєвих умов. Крім того, під час окупації багато селян вийшли з

колгоспів та утворили 10 тис. нових хуторів. Такі хуторські господарства створювалися і в післявоєнні роки, власне вони були одноосібними господарствами. Після повернення радянської влади вони не бажали повертатися в колгоспи. За ініціативою першого секретаря Компартії України М. С. Хрущова 2 червня 1948 р. був прийнятий Указ Президії Верховної ради СРСР «Про виселення у віддалені райони осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя». Указ передусім був спрямований на подальше забезпечення процесу колективізації, для чого було «потрібно» виселити так званих «куркулів». За суворістю покарання він багато в чому нагадував заходи, що приймалися щодо куркульства на початку 1930-х рр., тому в народі його прозвали «указ про друге розкуркулення». Отже, у 1946 – 1947 рр. селяни вже усвідомили, що сподівання на ліквідацію колгоспної системи господарювання як форми свого роду державного кріпосництва є марними.

За таких умов у настроях селянства все виразніше відчувалося прагнення відкрито висловлювати думку. Документи свідчать про поширеність серед колгоспників негативних висловлювань на адресу партії та уряду. На рівні повсякденної свідомості вони по-своєму трактували досягнення і прорахунки влади. Наприклад, спецповідомлення МДБ зафіксувало думку щодо причин голоду мешканця села Сокиринці Вороновицького району Вінницької області, інваліда війни Ремлюги: «Якби нам дали землю, то було б краще. Я б обробляв би землю так, що врожаю б було достатньо і для мене, і для держави. Працювати ж у колгоспі немає ніякої рації, там доводиться трудитися на куркулів і п'яниць» [17].

Протести з боку частини колгоспників виявлялися насамперед у різних пасивних формах: багаточисельних листах-скаргах до органів влади, у тому числі центральних, керівників партії і держави. Особливо багато їх надходило в Раду зі справ колгоспів: у 1947 р. - понад 40 тис., протягом 1947 – 1952 рр. – 126 тис. На початку 1950-х рр. надходили листи з пропозицією збільшити розміри присадибних ділянок, встановити гарантовану оплату праці в колгоспах або перетворити їх у радгоспи. Подив і нерозуміння серед селянства викликала також заборона на відкриття нових церков та гоніння на віруючих. Доречно зазначити, що поширене у суспільстві уявлення про те, що село перших післявоєнних років було skute страхом і мовчало, є на нашу думку помилковим. Село скаржилося і нерідко добивалося виконання окремих вимог, а деякі пропозиції знайшли відображення у реформах 1950-х рр.

Частина населення шукала допомоги від рідних, родичів, надсилаючи листи в армію, інші області, республіки СРСР і навіть за кордон. У спецповідомленнях МДБ УРСР до ЦК КП(б)У про висловлені у листах скарги населення Київської, Вінницької, Житомирської, Чернігівської та Кам'янець-Подільської областей на посуху, неоплатну працю й голод на 30 вересня 1946 р. зафіксовано такі цифри: «По областях негативні повідомлення в листуванні розподіляються так: Київській області – 15507, Вінницькій області – 13011, Кіровоградській – 6751, Житомирській – 4676, Чернігівській – 2924, Кам'янець-Подільській області – 1562» [18]. Ще однією формою пасивного протесту

колгоспників наприкінці 1940 - початку 1950-х рр. було прагнення збільшити робочий час у своєму подвір'ї за рахунок скорочення його в суспільному господарстві або ухід на роботу в інші галузі народного господарства.

Підкреслимо, що переходу певної частини населення до відкритого виступу проти радянської влади сприяв голод 1946 – 1947 рр. Рядові колгоспники почали агітувати проти радянської влади, проводити прихований саботаж, а в деяких випадках навіть вдавалися до терористичних актів проти партійного, радянського, комсомольського та колгоспного активу. В інформаційному листі секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича секретарю Вінницького обкому партії Стахурському вказувалось на зростання антирадянських настроїв в колгоспах Вінницької області: «...Проводячи антирадянську агітацію, ворожі елементи вдаються до розповсюдження анонімних листів, листівок, таємних і відкритих виступів... В результаті антирадянської агітації сектантів з 9 по 14 липня в колгоспі імені Сталіна Брацлавського району не виходило на роботу до 250 – 270 осіб працездатних колгоспників... У селі Губник Гайсинського району при спробі затримати розкрадачів колгоспного хліба вбитий голова сільради тов. Кондратюк» [19].

Голод призвів і до зростання кримінальної злочинності в Україні. Так, на території Кам'янець-Подільської області значно поширилися пограбування, убивства, крадіжки, а в окремих районах злочинність досягла значних розмірів. У таких містах і районах, як Шепетівка, Ізяслав, Славута, Старокостянтинів, Віньковці, Кам'янець-Подільський і Волочиськ, зростання злочинності граничило з «форменим розгулом бандитизму» [20]. Але найбільшою загрозою для влади стало поширення діяльності ОУН-УПА. Так, у селі Тартак Чечельницького району 1 вересня 1947 р. було знайдено 11 листівок антирадянського змісту. За оцінкою влади, представники ОУН здійснювали терористичні акти щодо партійного активу та закликали до повстання.

Варто зазначити, що настрої селянства знайшли відображення у народному фольклорі. Анекдоти, прислів'я, сатиричні оповідання відбивали реальну думку селян про реалії життя у колгоспах: «Виконала п'ятирічку: бери торбу або в річку»; «До колгоспу не піду, бо я знаю ту біду»; «Дають грами, щоб не розібралися з ділами»; «Колгосп – рідна мати, не вкрадеш, не будеш мати» [21].

Отже, аналіз повідомлень щодо настроїв мешканців сіл у період 1945 – 1953 рр. дозволяє зробити висновок про небажання громадян повністю підкорятися офіційно декларованим догмам. У повсякденному житті селянства йшов процес формування свого власного світогляду. Він виявлявся синтезом двох протилежних процесів, тобто з одного боку ґрунтувався на офіційній ідеології, з іншого - на реальній оцінці дій державної влади та комуністичної партії. Громадська думка, що складалася з окремих думок людей різного соціального положення виявлялася непідвладною ідеологічному тиску. На наш погляд, саме такі настрої підготували ґрунт для трансформації суспільної свідомості у подальші періоди існування радянської держави.

Під впливом громадської думки відповідно до вимог часу державна ідеологія поступово змінювалася. Влада, як і суспільство взагалі, усвідомлювала, що в нових умовах традиційні форми ідеологічної роботи

виявилися незадовільними. Партийна номенклатура почала формально цікавитися громадською думкою, але не для того, щоб дотримуватися її, а для того, щоб формувати її в ідеологічно правильному напрямі. Деякою мірою партійним керівникам України доводилося самотійно реагувати на зміни, що відбувалися в суспільстві, але, позбавлені практичної можливості діяти незалежно від центру, вони лише їх констатували.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що радянська державна ідеологія не була незмінною протягом 40 – 50-х рр. ХХ ст. Її основними традиційно усталеними складовими були принципи соціальної рівності та пролетарського інтернаціоналізму. Адже в роки Великої Вітчизняної війни суспільство отримало імпульс для змін, які продовжилися в післявоєнні роки, не дивлячись на опір самої системи. Війна з нацистською Німеччиною змусила радянську державу піти на пом'якшення системи, ідеологічний тиск дещо послабився, і в рамках існуючого порядку стали формуватися потенції модифікації політичної системи, що досягли свого апогею у 1961 р. При цьому суспільна свідомість значно вплинула на формування інтегральної схеми еволюційних змін, пов'язаних з модернізаційними тенденціями. Офіційні ідеологічні установки змінювалися під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників відповідно до практики життя. Повсякденна ідеологія по-своєму впливала на ідеологічні догми, формуючи особливий погляд сільських мешканців на реалії радянської дійсності.

На нашу думку, у подальшому дослідженні слід дослідити процеси, що стосуються суспільної свідомості як одного із чинників політичної модернізації у роки відлиги, основи якої були закладені в період 40 – 50-х рр. ХХ ст.

Література

1. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Г. Касьянов. - К., 1999. - С. 12.
2. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. - К., 2002. - С. 127, 130.
3. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.) / С. В. Кульчицький. - К. : Альтернатива, 1999. - 335 с. : іл.
4. Шаповал Ю. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні / Ю.Шаповал. – К. : Інститут національних відносин і політології НАН України, 1994. – 270 с.
5. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20 - 30-ті роки / В. Даниленко, Г. Касьянов, С.Кульчицький. – К. : Наукова думка, 1991. – 344 с.
6. Касьянов Г. Сталінізм і українська інтелігенція (20 - 30-ті рр.) / Г. Касьянов, В. Даниленко. – К. : Наукова думка, 1991. – 96 с.
7. Баран В. К. Україна 1950 – 1960-х років: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів : Свобода, 1996. – 448 с.
8. Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1945 – 1953 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. В. Кононенко // НАН України; Інститут історії України. - К., 2004. – 231 с.
9. Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945 – 1953 гг. / Е. Ю. Зубкова. – М. : РОССПЭН, 2000. – 232 с.
10. Зима В. Ф. «Второе раскулачивание» (Аграрная политика конца 1940-х – начала 1950-х годов) / В. Ф. Зима // Отечественная история. – 1994. – № 3. – С. 109 – 125.
11. Геллер М., Некрич А. Утопия у власти / М. Геллер, А. Некрич. – М. : Изд. «МИК», 2000. – 856 с.

12. Беда А. М. Советская политическая культура через призму МВД (от «московского патриотизма» к идее «Большого Отечества») 1946 – 1958 гг. / А. М. Беда; Московское городское объединение архивов. - М. : Издательство объединения «Мосгорархив», 2002. – 272 с.
13. Поппер К. Злиденність історизму / К. Поппер // Пер. з англ. - К., 1994. - С. 5 - 6.
14. Пантин В. И., Лапкин В. В. Волны политической модернизации в истории России. К обсуждению гипотезы / В. И. Пантин, В. В. Лапкин // Полис. – 1998. – № 2. – С. 40.
15. Попов В.П. Крестьянство и государство (1945-1953) // Исследования новейшей русской истории. – Париж: YMCA-press, 1992. – С. 137 - 138.
16. Волков И. М. Деревня СССР в 1945 - 1953 годах в новейших исследованиях историков (конец 1980-х - 1990-е годы) / И. М. Волков // Отечественная история. — 2000. - № 6. - С. 115 - 124.
17. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 - 1953. Кн. 1. / І. Білас. – К. : «Либідь» – «Військо України», 1994. – С. 338.
18. Веселова О. М., Панченко П. П. Голод в Україні 1946 – 1947 рр. / О. М. Веселова, П. П. Панченко // Український історичний журнал. – 1996. – № 1. – С. 129 - 142.
19. Винокурова Ф.А., Подкур Р. Ю. Голод 1932 - 33, 1946 – 47 рр. Вінницька область : Документи і матеріали. — Вінниця : Антекс-У ЛТД, 1998. – 190 с.
20. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). Фонд 487. Обласний комітет КП(б)У-КПУ. - Опис. 4. - Спр. 437. – Арк. 47.
21. Вовкодав В. Доба сталінізму і застою у приказках земляків Кармалюка / В. Вовкодав // Прапор. – 1990. – № 6. – С. 169.

Королёва Г. И. Влияние советской идеологии на массовое сознание украинских крестьян (1945 – 1953 гг.)

В статье автор проанализировал влияние идеологических установок советского государства на массовое сознание украинских крестьян. Установлена связь между идеологией сталинского режима и настроениями крестьян, состоянием их общественного сознания.

Ключевые слова: советская идеология, массовое сознание, крестьяне.

Korolyova G. I. Influence of soviet ideology on mass consciousness of the Ukrainian peasants (1945 – 1953)

In the article an author analysed influence of the ideological settings of the soviet state on mass consciousness of rural inhabitants of Ukraine. Causal connection is set between ideology, which was implanted by the Stalin mode and by the moods of the Ukrainian peasants, state of their public consciousness.

Key words: soviet ideology, mass consciousness, peasants.

**ИНТЕГРАЦИЯ АГРАРНЫХ ЗНАНИЙ МИРОВОГО СООБЩЕСТВА В
АГРИКУЛЬТУРУ ДОНБАССА**

*Только тогда можно понять сущность вещей,
когда знаешь их происхождение и развитие.
Аристотель IVв. до н.э.*

*Мы закрываем Америку, забывая,
что она от нас не зависит.
М.Е. Салтыков-Щедрин*

*Освещены интеграционные процессы зарубежных аграрных знаний в агрикультуру
Донбасса.*

*Ключевые слова: интеграционные процессы, аграрные знания, Западная Европа,
Донбасс.*

К фундаментальным исследованиям по истории Донбасса можно отнести в первую очередь работы таких отечественных историков как: Кабузан В.М., Дружинина Е.И., Пирко В., Подов В.И., Курилов В.С., Темник Ю.А. Приковано внимание к этой теме, в настоящее время, исследование английского ученого-украиноведа Эндрю Уилсона. Материалы исследований указанных авторов представлены в трудах [1-7]. История Донбасса, этой геологогеографической территориальной единицы, рассматривается этими авторами под углами этнологии, геологии, политологии, индустриализации и творчества отдельных персоналий. Но как замечено историком Донбасса В. Подовым в работе [5, с.8] «По вопросам развития земледелия, животноводства и других отраслей сельского хозяйства Донбасса не было опубликовано специальных исследований».

Перед нами стоит задача, этой статьей, хотя бы частично восполнить образовавшийся в исследованиях истории Донбасса пробел. Россия, как известно, в XVII в. была отсталой аграрной страной. На устранение этой отсталости были направлены реформы Петра I. В своем труде «Вопросы русского землевладения» начальник Луганского литейного завода (ЛЛЗ) и горного округа, в последствие голова Славяносербской управы Фелькнер И.Ф. (1829-1895) писал: «Шестнадцатого апреля 1702 Петр Великий вызвал иностранцев в Россию и обещал им разные права и привилегии. Цель привлечения заключалась главнейше в научении народа русского торговле, промыслам, наукам, как художественным и, в особенности, военному искусству, для чего он повелел их принимать на службу». И далее по тексту: «Хотя русским не дешево обошлась наука, но надобно сказать правду, без иностранного назидания, едва ли бы Россия достигла столь скоро осязательных результатов, ибо ремесла и искусство удобнее усваиваются преемственным способом» [8]. Спустя 60 лет (1842) Герцен А.И. (1812-1870) эту мысль подтвердил в статье «Дилетантизм в науке». Он отмечал: «Одно из существеннейших достоинств русского характера – чрезвычайная легкость

принимать и усваивать себе плод чужого труда. И не только легко, но и ловко: в этом состоит одна из гуманнейших сторон нашего характера. Но это достоинство вместе с тем и значительный недостаток: мы редко имеем способность выдержанного, глубокого труда. Нам понравилось загребать жар чужими руками, нам показалось, что это в порядке вещей, чтоб Европа кровью и потом вырабатывала каждую истину и открытие: ей все мучения тяжелой беременности, трудных родов, изнурительное кормление грудью, – а дитя нам». [9] Князь Васильчиков А.И. (1818-1881) в своем двухтомном труде «Землевладение и земледелие в России и других европейских государствах» писал о русском народе: «Он с необычайной легкостью приспосабливается ко всяким новым условиям жизни, не унывает от лишений, не смущается от новых порядков, переносит с быстротой, поражающей иноземцев, всякие их хватки и приемы ...» [10].

В действительности почти вся Европа и Америка участвовали в индустриализации нашего края. На зарождение и становление металлургической, горнодобывающей, химической и машиностроительной отраслей промышленности Донбасса оказали влияние страны Запада и США. Специалисты стран Бельгии, Англии, Германии, Франции, США вкладывали свой опыт и капитал в развитие этих отраслей. Многие угольные шахты Донбасса строились на французские инвестиции [11].

Исследуя интеграционные процессы аграрных знаний в европейском контексте мы будем следовать указаниям В.И. Вернадского, высказанные им в 1930: «Научное знание едино, и не может изучаться в его проявлении в отдельной стране без одновременного изучения мирового его исторического хода. Нельзя изучать приложения знания к жизни без углубленного исследования истории хода мировой теоретической работы (мысли), на которой в конце концов оно основывается» [12].

Исходной датой интеграции западных аграрных знаний в агрикультуру Донецкого края можно считать 1 января 1827. К этой, по истине исторической дате, министр финансов императора Николая I Канкрин Е.Ф. (1774-1845) на документе «О сроке, с которого считать окончательное обзаведение Фермой» своею рукою написал: «Считать с 1 января 1827 года, Григор Канкрин». К этому времени Луганская образцовая ферма была окончательно обустроена и начала свою деятельность. [13] Канкрин Е.Ф. не был русского происхождения, родился и получил образование в Германии, но он, стремясь к поднятию фабричной и заводской промышленности, не упускал из виду проблем лесного и сельского хозяйства. Именно по его инициативе в России было учреждено шесть образцовых ферм, в том числе и Луганская. Управляющим фермой был приглашен из Силезии фермер Г. Штиссер. [14] В первом пункте контракта, заключенного Министерством финансов со Штиссером было сказано «что он обязывается учредить на поручаемой его ведению фермой надлежащее образцовое хозяйство коим он будет управлять по окончательном оног обзаведении в продолжении 10 лет сряду». Необходимо отметить, что самые первые фермы возникли в Англии еще в XIVв. В течение XIXв. понятие фермерское хозяйство было перенесено на все виды с.х. деятельности в

земледелие. Фермер работал на собственной или арендованной земле. В Германии к концу этого века уже насчитывалось около пяти миллионов односемейных ферм. В настоящее время в Украине насчитывается всего 43000 фермерских хозяйств. [15] Надо отметить, что отставание России в земледельческой культуре ощутимо видно из таких показателей. К концу XX ст. по данным западных исследований, один фермер Голландии производил продовольствие для пропитания 112 человек, Дании – 100, Бельгии – 88, Великобритании – 85, США – 79, ФРГ – 74, Франции – 40, Италии – 21, СССР – 12. К концу XIX ст. в России на 1000 жителей, не умеющих писать и читать, было 800...900 жителей, а в Германии только 8...9. Средняя урожайность зерна с десятины в четвертях в 1880 была в Англии 15, Франции – 11,5, Германии – 11,5, Австрии – 9,5, России – 4,5 [16].

В 1851 министр Государственных Имуществ Киселёв П.Д. (1788-1872) обратился к императору Николаю I (1796-1855) с предложением послать за границу капитана Корпуса лесничих В.Е. фон Граффа «для ознакомления с новейшими усовершенствованиями по части лесоразведения». [17] В своей заграничной командировке В.Е. Графф находился с 22.08.1851 по 11.03.1852. За это время он посетил Тарандскую лесную академию, ознакомился с лесоразведением в Саксонии, в Силезии, посетил Моремонтский лесохозяйственный институт, осмотрел произведенные на его землях укрепления летучих песков и обратил внимание на разведение в них с успехом древесных и кустарных пород. Он также посетил Варшавскую обсерваторию с целью приобретения некоторых сведений, необходимых при производстве наблюдений в Великоанадольском лесничестве. Сам Киселев П.Д. в письме Николаю I писал: «Последнюю мою поездку за границу я вновь имел случай удостовериться в отличном там успехе лесоразведения».

В 1895 депутат 1 Государственной думы луганчанин Родаков (1864-) в своем докладе «О возможности поднятия благосостояния в сельском хозяйстве» отмечал, что показателем неблагополучия российской деревни является десятикратное отставание производительности труда российского земледельца от фермера США». Одной из причин этого отставания Родаков видел в низком уровне «умственного развития русского крестьянина» и далее в докладе сказано: «Сложная современная машина – сила только в руках культурного работника, в руках же дикаря это только дорогостоящая игрушка. Только широкая постановка народного образования, как общего, так и профессионального, и связанное с ним развитие народного самосознания, чувства своего человеческого достоинства... только эти перечисленные условия могут приблизить нашего крестьянина к тому типу культурного работника, с продуктами труда которого нам приходится конкурировать на мировом рынке». [18] Целью Луганской фермы было, прежде всего, поднятие культурного уровня земледельцев. Выполнение этой цели было поручено представителю Германии Г. Штиссеру. На ферме обучались передовым приемам земледелия дети кантонистов, грамотные крепостные крестьяне, проходили практику студенты Санкт-Петербургского лесного института. Луганская образцовая ферма стала колыбелью аграрного искусства для Юга Российской империи. В

последствие она стала учебной, была переведена в Александровский уезд и стала называться Екатеринославской учебной фермой [19]. На Луганскую ферму приобретались из-за границы новые с.х. машины и орудия, семена редких культур, английские земледельческие машины известного изобретателя скарификатора А. Битсона, в качестве удобрения Штиссер использовал люпин и внедрял передовые системы земледелия. [20, 21, 22]

Громадную роль в аграрном просвещении населения России сыграло Вольное Экономическое Общество (ВЭО), основанное в 1765 по почину Екатерины II. Его работа была направлена на распространение среди населения полезных и нужных знаний в агрикультуре не только России, но и других стран. Цель достигалась печатанием отечественной и переводной литературы. Помимо этого ВЭО издавало периодические издания: «Труды Вольного Экономического Общества». Общество заботилось о животноводстве, пчеловодстве, открывало библиотеки во многих городах России, в том числе Харькове. Ряд деятелей ЛЛЗ были прямыми участниками процесса интеграции аграрных знаний в культуру земледелия Донбасса. Так первооткрыватель Донецкого края, будущий министр просвещения России, работавший на ЛЛЗ Ковалевский Е.П. (1792-1867) в последние жизни был президентом ВЭО и почетным членом Петербургской Академии Наук, деятелем крестьянской и земской реформ. [23, 24]

Мевиус А.Ф. (1820-1898), возглавлявший ЛЛЗ (1861-1869) в рапорте в Штаб Корпуса Горных инженеров просил, чтобы агрономы, посетившие Лондонскую выставку приобрели там «если не образцы, то хотя бы верные детальные чертежи самых лучших с.х. орудий и машин». Такие земледельческие машины самых лучших английских заводов были приобретены полковником П. Алексеевым. Эти заботы Мевиуса А.Ф. не прошли даром. На Всероссийской с.х. выставке в 1864 экспонировалась сложная молотилка и рядовая сеялка Журавлева с ложечным высевающим аппаратом производства Луганского завода. Эта сеялка в последствии прошла конкурсные испытания и была принята к серийному выпуску. В деревне Штейндорф, в 13 верстах от Луганска, работал завод И.О. Шумана, выпускавший с 1840 молотильные машины, плуги по типу американских, веялки и др. с.х. орудия. Эти изделия находили спрос у земледельцев Войска Донского, Екатеринославской губернии, Харьковской губернии. Для Юга Украины завод Шумана был первым и единственным специализированным предприятием, изготавливавшим с.х. машины и орудия. [25] Ранее Мевиус А.М. для ознакомления с машиностроительным и металлургическим производством стажировался в Германии, Австрии, Бельгии. [26] В конце XIX в. в слободе Беловодск, Старобельского уезда местные кузнецы изготавливали железные плуги, схожие по своей конструкции с малороссийским сабаном. [27] Эти плуги были прообразом американского плуга прэри-брекера, который американцы в середине XIX в. использовали для колонизации североамериканских прерий. [28] Сбывались беловодские плуги не только местным крестьянам и крестьянам остальных уездов Харьковской губернии, но и в Екатеринославскую, Воронежскую губернии, земли Войска Донского, в Ставропольскую губернию

и Кубанскую область. В начале XXст. в Беловодске была основана известная в России фирма М.Н. Кемарского «Продажа жатвенных машин». Она сотрудничала с фирмами Америки и Германии. Временно на фирму приезжали консультанты от зарубежных фирм для консультации по освоению новых машин – жаток, сноповязалок, веялок и др. [29]

Интеграционные процессы в области аграрных знаний проходили и в образовательной сфере Слобожанщины, в территорию которой входил и Донбасс. Так в 1805 году Каразиным В.Н. (1773-1842) был открыт университет в Харькове по завещанию украинского философа Сковороды Г.С. (1722-1794). Сам Сковорода Г.С. был знаком с системой европейского образования не понаслышке, т.к. пешком посетил Венгрию, Австрию, Польшу, Германию, Италию. [30, 31] Перед открытием университета Каразин В.Н. советовался со многими западноевропейскими учеными и писателями, в т.ч. с Гёте И.В. (1749-1832), почетным членом Петербургской АН, Шиллером И.Ф. (1759-1805), Фихте И.Г. (1762-1814). Первый состав преподавателей главным образом состоял из приглашенных из-за границы профессоров. [32] В течение первого десятилетия в университете было 29 профессоров иностранного происхождения, из них немцев 18, французов – 4 и славян – 7.

Свой вклад в интеграцию западных аграрных знаний в агрикультуру Донбасса внес начальник ЛЛЗ, голова Славяносербской земской управы (1887) Фелькнер И.Ф. (1829-1895). Будучи горным инженером, для ознакомления с металлургической и машиностроительной промышленностью, он посетил Германию, Австрию, Бельгию. Оставив службу на заводе, он поселился в д. Новопавловка, Успенской волости, Славяносербского уезда в 28 верстах от Луганска. Фелькнер владел 1918 десятинами земли, из которых 1552 десятины были пахотными, и 23 десятинами садов. [33] В своем имении он обзавелся с.х. машинами и двумя паровыми молотилками шотландской системы, решал грамотно вопросы земледелия, следил за сменой культур, вводя севообороты. По аграрным вопросам им написаны книги: «Основания двойной бухгалтерии с приложением к сельскому хозяйству» (1877), «Вопросы русского землевладения» (1836). [34]

Обмен учеными с XVIII по XXст. носил обоюдный характер. За это время в заграничных командировках для подготовки к профессорскому званию в странах западной Европы и Америки побывали: Афонин М.И. (1738-1810), Ливанов М.Г. (1751-1800), Комов И.И. (- 1890), Стебут И.А. (1833-1923), Советов А.В. (1826-1901), Павлов М.Г. (1793-1840), Горячкин В.П. (1868-1935), Шиндлер К.Г. (1869-1940), Вернадский В.И. (1863-1945), Прянишников Д.Н. (1865-1948), Морозов Г.Ф. (1867-1920), Тулайков Н.М. (1875-1937), Туган-Барановский М.И. (1865-1919), Чаянов А.В. (1888-1937), Макаров Н.П. (1867-1980), Кулешов П.Н. (1854-1936), Вавилов Н.И. (1887-1942), Рудзинский Д.Л. (1866-1954), Турский М.К. (1840-1899), Чирвинский Н.П. (1848-1920), Коссович П.С. (1862-1915) и мн. др. ученые аграрии. Это была первоочередная задача, стоящая перед общероссийским научно-образовательным сообществом.

В 1767 из Скопинского дворцового конного завода на Деркульский конный завод прибыло 73 лошади, среди них были породы немецкие, датские,

венгерские, испанские, английские, неаполитанские, и русские [35]. Идеи российских ученых также проникали в аграрную науку Запада. И хотя почти все открытия по агрономии сделаны западноевропейскими учеными с 1905 идеи Докучаева В.В. зависимости почвообразования от климата становятся достоянием широкого круга ученой общественности Запада [36].

Неотъемлемой составляющей проникновения зарубежных аграрных знаний в земледелие Донбасса была специальная переводная литература. Вольное Экономическое Общество в 1831 выпускает в переводе с английского двухтомник Г. Синклера под названием практическое и умозрительное земледелие. В нем дано описание конструкции почти всех зарубежных с.х. машин и орудий, выпускавшихся в то время [37]. В 1836-39гг. профессор Московского университета Двигубский И.А. (1771-1830) выпустил 11-томный «Лексикон городского и сельского хозяйства». Все рисунки сельхозмашин и орудий, как пишет сам автор, были взяты из «иностранных сочинений, служивших основанием лексикона». В 11-м томе дано описание американского плуга изобретателя Т. Ферборна, описаны плуги: брабантский (фландрский), шотландский Смоля. [38] Книгоиздатель Девриен А.Ф., изучавший книжное дело в Германии, Франции, Великобритании в 1872 издал 11-томную энциклопедию «Полного русского сельского хозяйства», «Справочную книгу русского сельского хозяина», «Настольную книгу русского сельского хозяина». На странице 267 в ней сказано: «Лучшие ручные орудия американские и английские из стали». Во вступлении к этой книге авторами-составителями Стебутом и др. отмечалось, «что настольная книга может служить также полезным пособием для учащихся в сельскохозяйственных учебных заведениях».

В 1774 российский академик Гюльденштедт А.И. (1745-1781) дал описание колониетских плугов данцигского, мекленбургского, которые употреблялись немецкими колонистами на землях Донбасса. [39] Описание этих плугов Гюльденштедт А.И. было сделано на 10 лет раньше книги профессора Комова И.М. (1750-1792) «О земледельных орудиях» (1785). Труд Гюльденштедта вышел в 1787 под названием «Reisen durch Rusland» был переведен на русский язык академиком Палласом П.С. (1741-1811) только в 1804.

Заметный след в развитии сельскохозяйственных знаний на землях Луганщины оставили представители древнего молдавского рода Булацелей. Передовые приемы в земледелии давно известные на Западе, они внедряли в своих имениях. Некоторые из них были членами Императорского общества сельского хозяйства Южной России, Вольного Экономического Общества, окончили харьковский университет. Булацель У.Г. (по мужу Скаржинская 1767-1813) была матерью Скаржинского В.П. (1787-1861) одного из пионеров степного лесоразведения на Украине. [40, 41] Особо следует отметить Булацеля С.Н. (1837-1898). Его работа «Земледелие в Славяносербском уезде, Екатеринославской губернии» в 1866 была опубликована в трудах ВЭО. Он разводил меринских овец в Славяносербском уезде, которых завез из Пруссии и в 1856 ввел травосеяние на землях своего имения. Сначала это был эспарцет, а затем с 1857 он начал сеять семена люцерны (любимый посевной материал

древних римлян). Эти травы способствовали поднятию в уезде такого промысла как пчеловодство. К многопольной системе с посевом кормовых трав и корнеплодов (картофель, свекла) северная половина Харьковской губернии начала переходить только в 1885, т.е. на 20 лет позднее, чем это было внедрено Булацелем, кончившим в свое время Харьковский университет. Известный русский ученый агроном Советов А.В. позже, чем Булацель С.Н., ввел травосеяние, защитил магистерскую диссертацию на тему: «О разведении кормовых трав» (1859). Травосеяние в Европе после трудов Коллумелы и Плиния начинают возрождаться во второй половине XVII в. благодаря трудам Шубарта Э.Л. (1797-1868), Тэера А.-Д. (1752-1828) и англичанина Юнга А. (1741-1820).

После выхода декрета Советской власти о сельскохозяйственном машиностроении в России было принято решение закупать тракторы за границей. В 1921-22гг. было завезено 1000 тракторов, а в 1930 уже 23000 вместе с тракторами импортировались и с.х. машины запасные части и ремонтное оборудование [42]. В 30-х годах XX ст. урожайность зерновых в СССР была по прежнему еще очень низкой. С 1га собирали 8ц пшеницы и столько же ржи, а на Западе 28ц и 20ц ржи. [43] В конце 20-х годов как видно из ведомости Луганского Кредитсоюза почти вся с.х. техника на складах Луганска была зарубежной. Плуги были марок: Бехера, Сакка, Еккерта, молотилки Вольфа, веялки Шульца, Ребера, Клейтона, триера Гейда, сепараторы Лавая, локомобили Мунткеля, Флетера, Вольфа, тракторы Фордзон, бороны Джон Дири, сенокосилки М. Гарриса, молотилки Кейса, Вольфа, сеялки Працнера [44].

Литература

1. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII- первой половине XIX в. (1719-1858). Екатеринославская и Херсонская губернии – М.: Наука, 1972.
2. Дружинина Е.И. Южная Украина 1800-1825гг. – М.: Наука, 1970.
3. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма в 1825-1866гг. – М.: Наука, 1981.
4. Пирко В. Заселение в XVI – XVIII вв. // Новые страницы в истории Донбасса. Кн.1 – Донецк, 1992.
5. Подов В.И. История Донбасса. Донбасс в XVII – XVIII вв. – Луганск: Альма-матер, 2004. – с. 335.
6. Подов В.И., Курило В.С. История Донбасса в XIX в. – Луганск: Альма-матер, 2004. с.383.
7. Корнилов Д. История Донбасса как фактор стабильности Европы // Донецкий краж. №186, 1996.
8. Фелькнер И.Ф. Вопросы русского землевладения. – К.: 1836. – С. 149-151.
9. Герцен А.И. Собрание сочинений в 8 томах. Т.2 – М.: «Огонек», 1975. – С.8.
10. Васильчиков А.И. Землевладение и земледелие в России и других Европейских государствах. (в 2 томах) – СПб, 1881. – С.ХІІ.
11. Шандра О. Роль М.С. Авдакова в системі організованого представництва промислових інтересів буржуазії Донбасу. Внесок Донбасу в розвиток вітчизняного промислового потенціалу. – Луганськ: СНУ ім. В.Даля, 2005.- С.188.
12. В.И. Вернадский Избранные труды по истории науки. М.: Наука, 1981. – С.295.
13. Петренко А.Е., Корчанова Ю.А. Из истории Луганской образцовой фермы. Збірник наукових праць ЛНАУ, №42 (54). Серія: Технічні науки. – Луганськ: ЛНАУ, 2004. – С.122.

14. Темник Ю. Столетнее горное гнездо. – Луганск: «Шико», 2004. – С.276.
15. Петренко А.Е., Корчанова Ю.А.
16. Петренко А.Е., Корчанова Ю.А. Из аграрной истории Старобельского уезда (XVIII-XX вв.) // Историчні записки: збірник наукових праць. Вип.23. Ч.1. – Луганськ: СНУ ім.В.Даля. – 2009. – С.181-183.
17. Редько Г.И. Полковник Корпуса лесничих. – К.: Минлесхоз, 1994. – С.319-320.
18. Горелик А.Ф. и др. История родного края. – Луганск, 1997. – С.177-178.
19. Петренко А.Е., Корчанова Ю.А. Генезис и развитие аграрного образования в Екатеринославской губернии (XIX-нач. XX ст.) / Петренко А.Е., Корчанова Ю.А. // Историчні записки: збірник наукових праць. Вип.20.1. – Луганск: СНУ ім. В.Даля. – С.124.
20. РГИА, Ф.379, оп.2, д.332, л.186. Дело о покупке за границей для фермы с.х. орудий, семян и рассады краппа, кунжута, шафрана, вайды, египетского сафлора и дрерастений. 2 ноября – 11 мая 1836г.
21. РГИА, Ф.379, оп.2, д.367, л.7. Дело об удобрении земли белым люпином и о предложении фермера Штиссера произвести опытную обработку земли земледельческими машинами Битсона.
22. РГИА, Ф.379, оп.2, д.370, л.8. Донесение фермера Штиссера о принятой на ферме системе хлебопашества. 10 февраля – 8 марта 1830г.
23. Евграф Ковалевский. В кн.Темник Ю.А. «Столетние горное гнездо». – Луганск: «Шико», 2004.
24. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Ковалевский Е.П. т.30. – СПб, 1895.
25. Корчанова Ю.А., Петренко А.Е. К истории возникновения сельскохозяйственного машиностроения на Луганщине XIX-нач. XXст. Збірник наукових праць ЛНАУ. Серія: Техн. науки №49(72) – Луганськ: ЛНАУ, 2005. – 145-146.
26. Темник Ю. А. Столетнее горное гнездо. – Луганск: «Шико», 2004. – С.407.
27. Семенов-Тяньшанский. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Т. XII, Малороссия. – СПб, 1903. – С.198-199.
28. Новиков Ю.Ф., Истрати А.К. Эволюция техники земледелия и проблема эрозии. – Кишинев: «Штиинца», 1983. – С. 116.
29. Дятченко Н.Ф. Беловодск, прошое и настоящее старинного города. Луганск: облуправление по печати, 1993. – С.52-53.
30. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Сковорода Г.С. т.59. – СПб, 1900. – С.217.
31. Род Ковалевских за 300 лет (1651-1951) Харьковский исторический альманах. – Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2002. – С.23.
32. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Харьковский университет. СПб, 1903.
33. Темник Ю. А., Илиодор Фелькнер. Столетнее горное гнездо. – Луганск: «Шико». – С.421-422.
34. Там же, С.433-434.
35. Дятченко Н.Ф. Беловодск, прошое и настоящее старинного города. Луганск: облуправление по печати, 1993. – С.194.
36. Академик Б.Б. Польшов. Избранные труды. – М.: АН СССР. – 1956. – С.600.
37. Корчанова Ю.А., Петренко А.Е. К истории возникновения сельскохозяйственного машиностроения на Луганщине XIX-нач. XXст. Збірник наукових праць ЛНАУ. Серія: Техн. науки №49(72) – Луганськ: ЛНАУ, 2005. – С.143.
38. Лексикон городского и сельского хозяйства, составленный действительным статским советником и кавалером Иваном Двигубским. Т.11 М., 1839.
39. Гюльденштедт А.И. Описание некоторых в Малороссии употребительных плугов. – Технологический журнал, т.1, ч.2. – Санктпетербургская АН, 1804. – С.7-29.
40. Петренко А.Е., Корчанова Ю.А. Из аграрной истории Южной Украины. Науковий вісник ЛНАУ, №2. техн. науки. – Луганськ, ЛНАУ. – С.194-196.

41. Рыхляков В.Н. Род Булацелей. Поколенная роспись. – СПб, 2005. – С.27.

42. Селиванов А.И. К истории техобслуживания и ремонта с.х. техники в СССР. Труды ГОСНИТИ, т.12. – М., 1967. – С.33.

43. Милонов Ю. Сельскохозяйственные машины. (Очерк истории земледельческих орудий). – М.: АО «Огонек», 1930. – С.70.

44. ГАЛО, Ф.Р – 485, оп.1, д.592, лл.8-10.

Корчанова Ю.А. Інтеграційні процеси аграрних знань світової спільноти в агрикультуру Донбасу.

Освітлені інтеграційні процеси зарубіжних аграрних знань в агрикультуру Донбасу.

Ключові слова: інтеграційні процеси, аграрні знання, Західна Європа, Донбас.

Korchanova Y.A. Integration processes of agrarian knowledge of world association in agriculture of Donbas.

The integration processes of foreign agrarian knowledge are lighted up in agriculture of Donbas.

Key words: integration processes, agrarian knowledge, Western Europe, Donbas.

ББК ТЗ 63.3

Мазур О.О.

ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ВЗАЄМИН ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА УКРАЇНИ (1992-2008 рр.)

У статті зроблена спроба розглянути політичний аспект становлення взаємин між Великобританією і Україною упродовж 1992-2008 рр. Показана міра наукової вивченості теми і проаналізовані основні напрями політичної взаємодії України і Великобританії і України в період з 1992 по 2008 рр.

Ключові слова: політичний вимір відносин, законодавча база, двосторонні зустрічі, основні вектори відносин.

Становлення України як незалежної демократичної держави відбувається в період кардинальних політичних і економічних зрушень в українському суспільстві та історичних змін в системі міжнародних відносин, які характеризуються виникненням нових незалежних держав, появою нових регіональних центрів сили в міжнародних відносинах, переходом від ери конфронтації до ери відкритості і співробітництва. Процес державотворення і побудови вільного громадянського суспільства в Україні збігається з її поступовим входженням до світового співтовариства і пошукам нею свого місця в сучасному, складному, різноманітному, суперечливому світі[1]. Неодмінною умовою успішної реалізації Україною своїх можливостей є її активне і повномасштабне співробітництво зі світовим співтовариством. В зв'язку з тим, що західним державам, зокрема Сполученому Королівству Великобританії та Північної Ірландії, належить провідна роль в сучасній міжнародній системі, зокрема у всесвітньому економічному комплексі і в міждержавних інституційних механізмах управління глобальними і регіональними процесами, визначальною рисою зовнішньої політики України щодо цих держав є встановлення широких політичних, економічних, культурних, наукових та гуманітарних зв'язків [2]. Питання україно-англійського співробітництва знайшли певне відображення в низці досліджень,

авторами яких є професор Крушинський (монографія «Британська Європа чи Європейська Британія»), Н.Л.Яковенко (монографія «Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на Європейське лідерство»), А.В.Грубінко («Українсько-британські відносини. 1992-2004»), проте роботи щодо становлення співпраці між двома державами протягом останніх років практично відсутні.

Мета статті – здійснити узагальнення політичного виміру становлення взаємозв'язків Великої Британії та України протягом 1992-2008 рр, тобто з моменту визнання Великою Британією незалежності України до вступу України до Всесвітньої Організації Торгівлі, події, яка повинна докоринно змінити формат відносин між двома державами, через виникнення нових можливостей для співробітництва. Metі підпорядковані наступні завдання: з'ясувати стан наукової розробки теми та джерельне забезпечення дослідження; проаналізувати основні вектори зовнішньої діяльності Великої Британії та України та їх відображення у ході та напрямках співробітництва між двома державами протягом 1992-2008 рр. Реалізація визначених мети та завдань відбувалася за допомогою наявних джерел.

Вперше Україна заявила про прагнення розвивати відносини з європейськими країнами та організаціями у декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 року, в якій зазначалося прагнення держави безпосередньо брати участь «у загальноєвропейському процесі та європейських структурах» (стаття X) [3]. 5 грудня 1991 року Верховна Рада у зверненні «До парламентів і народів світу» закликала керівництво інших європейських країн підтримати намір молоді держави стати безпосереднім і повноправним учасником загальноєвропейського процесу, брати участь в європейських структурах. (Верховна рада у зверненні «До парламентів і народів світу»). Спрямованість українського зовнішньополітичного курсу у європейському напрямку викладена в «Основних напрямках зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року.

В цьому контексті, важливим є розуміння значення інтелектуального впливу Сполученого Королівства Великої Британії для впровадження засад демократії в усі аспекти життя держави у цілому та культурного розвитку українського народу зокрема. Це передбачає дослідження основних напрямків і форм взаємодії між Україною та Сполученим Королівством.

Розбудова стосунків зі Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії створює умови для відновлення давніх політичних, економічних, культурних, духовних зв'язків України з європейською цивілізацією, прискорення демократизації. Водночас, таке співробітництво є фундаментом для розширення участі України в європейських структурах. Плідне співробітництво з Великою Британією є важливим каналом залучення України до британського досвіду побудови демократичного суспільства, забезпечення прав людини і вирішення проблем соціального, культурного і гуманітарного характеру відповідно до високих міжнародних стандартів.

До початку останнього десятиліття ХХ століття Україна та Велика Британія підійшли зі своїми цілями та завданнями, зумовленими новими

геополітичними реаліями. Перед обома країнами постала необхідність у вирішенні низки концептуальних проблем у зовнішньополітичній сфері, проте з'явилися й значні можливості для розвитку якісно нових напрямів та форм співпраці. Безумовно вони були різнопорядковими в силу специфіки історичних та геополітичних обставин. [4]

Одночасно із процесом здобуття та утвердження української державності відбувався процес поглиблення інтеграції та формування Європейської спільноти на якісно новій основі. [5] 11 грудня 1991 року представники 12 європейських країн затвердили Договір про Європейський Союз, найбільш масштабне об'єднання країн на основі спільних політичних, економічних, безпекових та культурно-гуманітарних інтересів і цінностей. Британія була однією з країн, що заснували Європейський Союз, проте вона завжди займала особову позицію щодо посилення інтеграційних процесів і розвитку ЄС у цілому. Традиційне сприймання британцями членства своєї країни у Європі дуже добре продемонстровано виразом: «з «Європою, але не в Європі» [6]. Неодмінним атрибутом британського бачення євроінтеграції є прагматизм, який проявляється у стриманих підходах до наднаціональних тенденцій в інституційно-функціональному розвитку інтеграційних структур. Вбачаючи у федералістських тенденціях всередині ЄС загрозу національному суверенітету та ідентичності, Велика Британія послідовно виступає проти посилення ролі наднаціональних органів управління ЄС. [7]. З метою недопущення подальшої федералізації Європи країна усіяко підтримує розширення Європейського Союзу шляхом приєднання інших європейських країн. Цей підхід європейської політики Великої Британії дозволив Україні знайти саме в ній партнера по євроінтеграції. У своїй промові з приводу Амстердамського договору в Палаті общин Тоні Блер підтвердив необхідність «поширення нашої стабільності й процвітання на нові демократії Центральної та Східної Європи» [8].

Для кращого розуміння принципів, що за якими розбудовуються відносини між Великою Британією та Україною, треба звернутися до типологізації міжнародних відносин. Відомий український науковець, директор інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії при МЗС України Г.М.Перепелиця вважає, що надзвичайно високий динамізм розвитку міжнародних відносин та переструктуризація всієї системи світового порядку обумовили необхідність переосмислення традиційних та розробки нових підходів щодо класифікації міжнародних відносин. Зникнення біполярної системи і формування альтернативних їй однополярної та багатополлярної систем міжнародних відносин викликають потребу в нових акцентах і нових підходах щодо класифікації системи цих відносин, зокрема, дослідженні такого її різновиду, як симетричні та асиметричні відносини. [9] Дослідження міжнародних відносин саме під таким кутом зору дає можливість не тільки глибше висвітлити і зрозуміти політику провідних геополітичних потуг, а й окреслити перспективи середніх і малих держав у цьому складному і мінливому світі. Найбільш важливою актуальністю цього підходу видається для України, яка опинилась в епіцентрі геополітичного протистояння між Сходом і Заходом.

Розгляд британсько-українських відносин, з точки зору такого підходу, дасть змогу глибше зрозуміти межу наших можливостей і побачити перспективу просування інтересів України в цій складній системі двосторонніх відносин. Згідно класифікації, наведеної у вказаній роботі Г.М.Перепелиці, відносини між Великою Британією та Україною являють собою класичний прояв асиметричних відносин, коли одна держава суттєво переважає іншу з точки зору територіальних вимірів, але значно відстає за іншими показниками, такими як темпи економічного зростання, науково-технічний прогрес, збройні сили та розвиток суспільного життя взв'язі. Загальна площа України становить 603 628 кв км, що складає 5,7 % території Європи і 0,44 % території світу. Україна є найбільшою країною, яка повністю знаходиться в Європі. Площа Великої Британії становить лише 244100 кв. км, проте країна має значну перевагу над своїм партнером в економічному потенціалі. Згідно рейтингу європейських держав, що був опублікований німецькою редакцією Deutsche Welle, з врахуванням ВВП на душу населення, Україна увійшла в трійку найбільш слабких країн. (ВВП склав 6,92 тисячі доларів). [10] Водночас, за даними Інституту Еволюційної Економіки ВВП на душу населення у Великої Британії у той самий період склав 30300 доларів. [11] Одже, всебічне вивчення двосторонніх відносин двох держав неможливо без врахування фактора асиметричності цих відносин, в яких Україна виступає як більш слабкий партнер могутнього економічно розвинутого Сполученого Королівства Великої Британії.

У політичній сфері українсько-британські відносини традиційно ґрунтуються на активній і послідовній підтримці Великою Британією курсу України на європейську і євроатлантичну інтеграцію та визнанні офіційним Лондоном перспективи членства України в ЄС. Залучення у перспективі України до ЄС відповідає геополітичній концепції Великої Британії. Це, у свою чергу, визначається позицією Великої Британії щодо загального процесу еволюції ЄС, яка полягає у традиційній підтримці офіційним Лондоном процесу розширення Європейського Союзу. Цей процес розглядається Великою Британією як протидіючий чинник поглибленню інтеграційних тенденцій всередині ЄС і гальмуючий чинник федералізації Євросоюзу. Таку позицію Великої Британії можна вважати однією з фундаментальних для сучасної британської зовнішньої політики. Вона підтримується як нинішньою опозиційною консервативною, так і правлячою лейбористською партіями. [12].

Принципове позитивне ставлення Сполученого Королівства до процесу розширення ЄС на Схід, що передбачає перспективу залучення до нього і України, є тим більш важливим і цінним, якщо взяти до уваги позицію інших європейських країн. Зокрема, європейський вектор зовнішньої політики Франції історично характеризується досить негативним ставленням до розширення ЄС на Схід, оскільки це ускладнює проблеми внутрішнього розвитку Союзу [13].

На відміну від інших європейських держав, британський уряд ніколи не заперечував перспективи майбутнього членства України в ЄС. Аналіз виступів і промов британських парламентарів як нині правлячої лейбористської, так і

опозиційної консервативної партії свідчить про однаково прихильне ставлення до європейської перспективи України в середовищі британського політикуму. Можна навести чимало конкретних прикладів послідовної підтримки Сполученим Королівством європейської перспективи України. Велика Британія стала другою після Іспанії країною — членом ЄС, яка завершила процедуру розгляду та підтримки Угоди про партнерство і співробітництво України з ЄС (УПС). В одному з офіційних повідомлень за 1995 рік, зокрема говориться: «...Уряд Великобританії прагне, аби ця угода набула чинності якнайшвидше, та рекомендуватиме іншим країнам — членам ЄС прискорити її ухвалення» [14]. Сполучене Королівство підтримало підписання Тимчасової угоди Європейського Союзу з Україною, згідно з якою 1 лютого 1996 р. набули чинності окремі положення УПС, що стосуються торгівлі. Окрім того, Велика Британія активно просувала ідею визнання країнами ЄС європейської перспективи України. Зокрема, за її підтримки на Гельсінському саміті ЄС (грудень 1999 р.) було ухвалено Спільну Стратегію Євросоюзу щодо України [15].

Саме британська ініціатива «ширша Європа» (квітень 2002 р.) стала тією основою, на якій пізніше було вибудовано Європейську політику сусідства ЄС (ЄПС), якою визначено фундамент відносин ЄС з країнами-сусідами. При цьому Велика Британія від самого початку підкреслювала необхідність індивідуального підходу до кожної країни - партнера в рамках ЄПС з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей, рівня розвитку і можливості майбутнього членства в ЄС. Цю позицію Велика Британія підтвердила, беручи активну участь у розробці індивідуального Плану дій Україна - ЄС, що передбачав практичні кроки по просуванню співпраці України з ЄС. Сполучене Королівство активно підтримує залучення України до тіснішої співпраці з ЄС у створенні єдиної європейської політики у сфері безпеки і оборони. Зокрема, офіційний Лондон підтримав можливість залучення країн-сусідів до військових операцій Євросоюзу. Крім того, уряд Великої Британії вітає підписання між Україною і ЄС Плану дій у сфері юстиції й внутрішніх справ, а також участь України у засіданні розширеного формату Європейської Конференції. [16] Під час свого останнього головування в Раді ЄС (друга половина 2005 р.) Велика Британія в черговий раз продемонструвала політичну підтримку України, активно посприявши наданню нашій державі статусу країни з ринковою економікою. За підтримки Великої Британії було підписано меморандум про співробітництво між Україною і ЄС в енергетичній сфері, а також угоди про співробітництво України з ЄС у сфері цивільної супутникової навігації й авіації. Під час президентства Великої Британії було досягнуто значного прогресу у переговорному процесі щодо укладання угоди про реадмісію і спрощення візового режиму з ЄС.

Ще одним свідченням про підтримку Великою Британією проєвропейського вектору зовнішньої політики України є повне і безперечне ухвалення з боку Великої Британії, як головної країни в Раді ЄС у другому півріччі 2005 р., курсу на інтенсифікацію європейської й євроатлантичної інтеграції України, проголошеного Президентом В. Ющенком [17].

У черговому огляді британської зовнішньої політики «Британія у світі» (квітень 2007 р.) однією з основ британського зовнішньополітичного курсу в сфері розширення ЄС, було визначено надання Україні перспективи членства в ЄС [18]. Таким чином, стабільна і послідовна політична підтримка офіційним Лондоном євроінтеграційного курсу України і перспективи її майбутнього членства в ЄС, беручи до уваги значні можливості Великої Британії як впливової європейської і світової сили, роблять Сполучене Королівство одним з найважливіших союзників України на шляху досягнення її стратегічної мети – інтеграції до ЄС [19].

Розуміння чинників, що впливають на становлення та розвиток британсько-українських відносин, вимагає аналізу засад зовнішньої політики Великої Британії. Запропонована у 1948 році доктрина У. Черчилля здебільшого заклала засади зовнішньої політики Великої Британії. Так звана доктрина «трьох сфер впливу» поширювалася на відносини в рамках Британської Співдружності Націй, відносини з США та європейським континентом. І хоча доктрина не наголошувала пріоритетність жодної сфери, відносини країни зі Співдружністю Націй продовжували відігравати провідну роль навіть після вступу Великої Британії до ЄС. Подібне ставлення пояснюється низкою чинників. По-перше, позиція лідера Співдружності підсилювала глобалістичний потенціал країни, що цілком відповідало національному сприйняттю держави як потужного актора на тлі міжнародних відносин. По-друге, це обгрунтовано об'єктивними економічними факторами, якщо враховувати такі факти, як залежність економіки країни від торгівлі з заморськими володіннями та експорту у країни Співдружності.

Другим вектором зовнішньої політики Великої Британії є відносини зі Сполученими Штатами Америки. Одже, в силу історичних та культурних чинників, Америка була і залишається стратегічним «особливим партнером» Великої Британії з усіх напрямків: економічного, політичного, військового, гуманітарного тощо.

Третій вектор зовнішньої політики Великої Британії поширюється на континентальну Європу. Хоча, з часів приєднання Великої Британії до ЄЕС у 1973 року і протягом членства країни в Європейському Союзі вона переважно вважалася «незручним партнером», Велика Британія продовжує відігравати провідну роль на арені європейської політики. І саме незручність Великої Британії, непорушність її принципів щодо недопущення федералізації ЄС шляхом подальшого розширення, робить її важливим партнером України в її прагненні до євроінтеграції і приєднанні до Європейського Союзу.

У роботах українських істориків, що присвячені вивченню місця Великої Британії на світовій арені та формуванню відносин з Україною (Грубінко А., Крушинський В., Яковенко Н.), відокремлюються три чинника, що впливають на формування британсько-українських відносин. По-перше, це євроінтеграційні амбіції України, що являють собою головний чинник розвитку британсько-українських відносин. По-друге, це російсько-українські відносини, що мають не аби-яке значення в формуванні двосторонніх відносин між великою Британією та Україною. По-третє, це значущий вплив з боку

Сполучених Штатів. Одним з найважливіших чинників, що формує відносини між Великою Британією та Україною є прагнення останньої до скорішого залучення до євроінтеграційних процесів. Під час останнього головування Великої Британії в ЄС країна остаточно визначилася у прагненні бути не тільки з Європою, але і в неї. Не зважаючи на це, країна продовжує спиратися подальшій федералізації Європи та посиленню ролі наднаціональних інституцій. З метою протидії вищезгаданих тенденцій, Велика Британія усіляко підтримує розширення ЄС за рахунок приєднання деяких східноєвропейських країн, зокрема України. Саме це перетворює Велику Британію на важливого партнера на шляху приєднання України до євроатлантичних та європейських організацій.

В спільній заяві українського президента Віктора Ющенка і британського прем'єра Гордона Брауна, яку було підписано під час візиту Ющенка до Лондона 15 травня 2008 року, Велика Британія підтримує прагнення України стати повноправним членом Європейського Союзу і готова допомогти їй приєднатися до НАТО. «Президент і прем'єр-міністр переконані у відповідності інтересам обох держав відкритості для України дверей до членства в ЄС. Україна - європейська держава. Вона володіє потенціалом сприяти зміцненню добробуту і посиленню безпеки ЄС» [20].

Наступним, не менш значущим чинником, що визначає основні тенденції розвитку британсько-українських відносин, є феномен «особливих відносин» між Сполученим Королівством та США. Давні історичні традиції, спільна етнічна і культурна спадщина, тісні різнопланові зв'язки, взаємодопомога та спільна участь в подіях глобального масштабу, включаючи світові війни, особливим чином поєднували Велику Британію зі Сполученими Штатами Америки. [21]. Не зважаючи на те, що з часом економічні відносини з країнами ЄЕС стали відігравати для Британії вагомішу роль, англо-американські відносини ніколи не зникали з порядку денного британської зовнішньої політики. [22] Одже, характеризуючи характер двосторонніх британсько-українських відносин, треба зазначити, що завдяки певній розбіжності між Великою Британією та Україною в територіальному вимірі та з позиції економічної розвиненості обох держав, відносини між двома країнами мають доволі асиметричний характер. Тому, роль впливового партнера, здатного скористатися своїм авторитетом на користь власних інтересів, звичайно належить Великій Британії. В свою чергу, для України, як молодій незалежній державі, дуже корисним є вивчення досвіду відстоювання національних інтересів на європейській та світовій арені. Хоча Велика Британія є активним членом провідних світових та європейських організацій, країна посідає доволі жорстку та непохитну позицію, коли йдеться про виконання задач національної політики, дотримання державних інтересів та збереження суверенітету країни.

Ретельно розглянувши характер становлення міждержавних відносин між Великою Британією та Україною та низки факторів, які певною мірою відображаються на їх розбудові, можна зробити висновок, що двосторонні відносини між двома країнами розвивалися скрізь призму російсько-українських відносин, британсько-американського супірництва за домінуючу роль на у

європейському пространстві та європейського вектору зовнішньої політики України. Одже, зазначені фактори суттєво визначатимуть характер взаємовідносин між прагнучою світового лідерства Великою Британією та шукаючою гідного місця під європейським сонцем Україною.

Література

1. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України». Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>;
2. Там само.
3. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: [Текст] Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. - Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 2: Лютий 1917р. - 1996р./Уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре". - 2000. – С. 689.
4. Грубінко А.В. Українсько-британські відносини 1991-2004. [Текст] - Тернопіль: Видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. - 336 с. - С. 20;
5. Там само. – С.55.
6. Крушинський Ю.В. Британська Європа чи Європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: . [Текст] Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – С. 19.
7. Грубінко А.В. Українсько-британські відносини 1991-2004. [Текст] - Тернопіль: Видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. - 336 с. - С.57.
8. Там само. – С. 128.
9. Асиметрія міжнародних відносин. [Текст] /за редакцією Г.М.Перепелиці, О.М.Субтельного – К.: Видавничий дім «Стилос», 2005.-С.11.
10. Рейтинг європейських держав/ 07.11.2008.[Електронний ресурс] www.newsru.ua/ukraine/07nov2008/ukrazyboz/html.
11. Данні Інституту Еволюційної Економіки ВВП/ 12.10.2008. [Електронний ресурс] Режим доступу: www.iee.org.ua/GDP2008).
12. Капітонова Н.К. Пріоритети зовнішньої політики Великобританії (1990-1997 гг.) . [Текст] / Н. К. Капітонова ; МГИМО(У) МИД РФ. – М. : РОССПЭН, 1999. – С.47 – (Научные труды МГИМО).
13. Там само. – С. 46.
14. Ратифікація угоди// Урядовий кур'єр. [Текст] -1995. - №101.-с.-102.
15. Активний розвиток контактів . [Текст] // Політика і час. -2007 – Травень-Червень. - №5-6. – С.108.
16. Савін С. Потенціал українсько-британського партнерства та можливості його реалізації у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції . [Текст] Стратегічні пріоритети, №1(6), 2008 р. – С.118.
17. Виступи лідерів ЄС та України після завершення дев'ятого саміту Україна – ЄС. - [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/data/print/4606.html>.
18. HM Government Policy Review. Building on progress: Britain in the world . [Текст] //London.-April 2007.-р.32.
19. Савін С. Потенціал українсько-британського партнерства та можливості його реалізації у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції . [Текст] Стратегічні пріоритети, №1(6), 2008 р. – С.118.
20. Британія підтримала інтеграцію України до Євросоюзу і НАТО)/15.05.2009. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://txt.newsru.ua/ukraine/15may2008/yush_in_britain.html.
21. Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. . [Текст] - К. : Науковий світ, 2003. - С.122.
22. Britain 1986. Official Handbook.- London, . [Текст] 1986.-Р.369.

23. Неприцький О.А. Україна-ЄС: використання досвіду Великої Британії в регіональній інтеграції. [Текст] // Світова цивілізація і міжнародні відносини. Науковий журнал. – №3(5). – 2002. – С.91-91.

24. Крушинський Ю.В. Великобританія в європейських інтеграційних процесах 2004 року. [Текст] Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / В.Ю. Крушинський; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2004. — 32 с.

25. Крушинський В. Розширення Європейського Союзу і проблема участі України в інтеграційних процесах. [Текст] // Вісник Львівського університету. Сер. Міжнародні відносини. – 2003. - Вип.10. - С. 60-66;

26. 2 Верховна Рада України. Комітет з питань Європейської інтеграції: „Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом”: [Текст] Парламентські слухання./ О.В. Кулаков, Т.О. Бурячок, С.Г. Плотян та ін. – Київ: ЦТІ „Енергетика та електрифікація”, 2003. – 254 с.

27. Стратегія інтеграції України до ЄС. Указ Президента України від 11 червня 1998 р. [Електронний ресурс] Офіційне інтернет-представництво Президента України. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>. 4.02.2001.

28. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. Схвалена Указом Президента України від 14.09. 2000 року № 1072. [Електронний ресурс] Офіційне інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 4.02.2001.

29. Зовнішня політика України: Хрестоматія. Частина перша. Правові засади зовнішньої політики. Україна в багато сторонньому співробітництві. [Текст] Посібник для студентів вищих навчальних закладів/За редакцією проф., д-ра іст.наук П.В.Доброва. Укладачі І.М.Грідіна, П.В.Добров, Ю.Т.Теміров, І.Я.Тодоров – Донецьк, 2002.– С. 290-314.

30. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 1998 року № 1074. „Питання діяльності між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом)”. [Електронний ресурс] Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. - Режим доступу: <http://www.km.gov.ua>. та ін.

31. Храбан І. «Третій шлях великої британії в європейській політиці. [Текст] // Людина і політика. – 2004. - №2. – С.112-121.

32. Копійка В. В. Велика Британія у Європейському Союзі: очікування та наслідки. [Текст] // Науковий вісник Дипломатичної Академії України. – 2001. – Вип. 5. – С. 171.

33. Активний розвиток контактів. [Текст] // Політика і час. -2007 – Травень-Червень. - №5-6. – С.108.

34. Виступи лідерів ЄС та України після завершення дев'ятого саміту Україна – ЄС/01.12.2005. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/data/print/4606.html>.

Мазур О.О. Политическое измерение отношений между Великобританией и Украиной (1992-2008 гг.).

В статье предпринята попытка рассмотреть политический аспект становления взаимоотношений между Великобританией и Украиной на протяжении 1992-2008 гг. Показана степень научной изученности темы и проанализированы основные направления политического взаимодействия Украины и Великобритании и Украины в период с 1992 по 2008 гг.

Ключевые слова: политическое измерение отношений, законодательная база, двухсторонние встречи, ключевые направления сотрудничества.

Mazur O.O. Political dimension of relation between Great Britain and Ukraine (1992-2008).

A given paper gives general overview of relations between Great Britain and Ukraine in 1992-2008 in political perspective. It considers previous studies of the matter in focus analysing relevant works and publications. The main objective of the article is to identify the spheres in which two countries have been cooperating effectively within particular period.

Key words: political aspect of cooperation, legislation, bilateral meetings, key directions of cooperation.

УДК 930.2:524.83 (477)

Мірошник І.О.

**А.Є. СТРУВЕ ЯК ЗАСНОВНИК КОЛОМЕНСЬКОГО
МАШИНОБУДІВНОГО ЗАВОДУ**

У статті висвітлюється роль інженера і підприємця А.Є. Струве в заснуванні та функціонуванні Коломенського машинобудівного заводу.

Ключові слова: залізничний транспорт, Коломна, завод, А. Струве, мости.

Виникнення Коломенського машинобудівного заводу було зумовлене бурхливим розвитком в Російській імперії залізничного транспорту, що почався незабаром після селянської реформи [1-4] 1861 року. "Залізнична лихоманка" особливо дала про себе знати в кінці 60-х – поч. 70-х років XIX ст.: в середньому за рік прокладалося до півтори тисячі кілометрів залізничного полотна. Таких темпів не знала навіть Англія, найбільш передова на ті часи держава.

Спорудження залізничної магістралі Москва - Саратов через Коломну стало поштовхом до виникнення Коломенського машинобудівного заводу (КМЗ). 20 липня 1862 року вступила в лад ділянка Моськовсько-Коломенської залізниці [5-6]. Це була 19-а залізнична лінія в Росії. Між Москвою і Коломною почався регулярний рух поїздів [7-8]. Ділові кола розцінювали цю подію як вельми важливе для промисловості і особливо для торгівлі в Москві. Начальником однієї з будівельних ділянок цієї залізниці був 25-річний військовий інженер в чині штабс-капітана А.Є. Струве [9].

Аманд Єгорович Струве (1835 - 1898) як людина освічена і талановита (він був військовим інженером-будівельником), надумав вдатися в індустрію. Засновник Коломенського машинобудівного заводу Аманд Струве, нащадок обрусілих німців, вихідець із збіднілої дворянської сім'ї, чії предки в середині XVIII століття перейшли на службу до Росії, були дипломатами, закінчив курс в Миколаївських інженерному училищі і військовій академії в Санкт-Петербурзі із занесенням його імені на мармурову дошку, вдосконалював свої знання за кордоном. У 1858 році він виходить в запас і поступає як інженер на Моськовсько-Нижегородську залізницю, що будувалася. Тут він проявив незвичайні здібності і знання. Потім Аманд Єгорович переходить на службу до Товариства Московсько-Саратовської залізниці, де взяв на себе обов'язок спорудити тимчасовий міст в Коломне, а потім постійного мосту через р. Оку біля с. Щурове.

12 вересня (24-го за новим стилем) 1863 року між А.Є. Струве і селянами села Боброве була досягнута угода про оренду земельної ділянки під майстерню, в якій незабаром почалося виготовлення металевих ферм для залізничного моста, що будувався через Оку. Із закінченням спорудження цього моста А.Є.Струве продовжував займатися улюбленою справою, тобто зводив залізничні мости від Коломни до Воронежа, від Серпухова до Курська та Києва. А у майстерні біля Оки робота не припинялася. За розпорядженням Аманда

Єгоровича наймані майстри спочатку виготовляли стропила, поворотні круги для паровозних депо і всілякі металовироби. Але господаря турбувала думка про колосальну потребу вітчизняних залізниць в рухомому складі, і він зажеврив новою ідеєю. Аманд Єгорович вирішив вкласти гроші в перспективну справу, він прийняв жваву участь в будівництві чавуноливарної, ковальської, механічної, деревообробної і складальної майстерень. З Англії завчасно виписав необхідне технологічне устаткування. Запросив до себе кваліфікованих фахівців, найняв тямущих робітників.

Вже через два роки з початку будівництва КМЗ, на початку 1865 р., не рахуючи дрібних, підсобних, було вже 9 виробничих будівель, устаткування в яких відповідало найновішим вимогам техніки. Завод був збудований "спеціально з метою спорудження в Росії залізних мостів і усілякого устаткування для залізниць". Головними цехами були: казановий і ковальський. З 235 робітників заводу в них працювало 130 робітників, причому у дві зміни. Рейкова колія сполучала підприємство з Московсько-Рязанською залізницею.

Коломенський машинобудівний завод спочатку називався механічним і ливарним, а потім - машинобудівним заводом. Він майже відразу висувався в шеренгу солідних промислових підприємств. Вже на другий рік після його заснування "Московские ведомости" писали, що "в трьох верстах від Коломни... зростає нове містечко". Завдяки умілій організації виробництва новий завод зміг до кінця 1865 року поставити залізничному транспорту 80 вагонів і платформ.

А.Є. Струве нелегко було будувати мости вдалині від Коломни (по всій Росії) і вибрати хоча б кілька днів для інспекційних поїздок до Коломни. Тому Аманд Єгорович звернувся за підмогою до старшого брата, теж військового інженера і переконав того стати його компаньйоном. Густав Єгорович Струве фактично очолив виробництво. Так, з 1866 року підприємство отримало найменування "Завод братів Струве", і крива випуску вагонів і платформ полізла догори. У тому ж 1866 року їх було виготовлено вдвічі більше, ніж у попередньому, а в наступному - 410 штук, потім - 355, 763 і 858.

Новим компаньйоном заводу стає також московський купець першої гільдії О.І.Лессинг. Його капітали були до речі. Справи заводу пішли ще успішніше. У 1866 р., окрім однієї парової машини у 20 к. с., відразу встановлюється 5 нових парових машин у 80 к.с. Кількість робітників у порівнянні з початком 1865 р. збільшується в 7,5 рази—до 1770 осіб. Завод виготовив продукції на 1 млн. рублів. А 5-го листопада 1871 року Государ Імператор "повеліти бажав вирішити інженер - полковникам Густаву і Аманду Струве і московському 1-ій гільдії купцеві А.І.Лессингу заснувати акціонерне товариство під назвою "Товариство машинобудівного заводу Коломенського". Цей акт монарха пояснюється інтенсивним розвитком молодого підприємства, засновники якого відразу приступили до спорудження паровозів, що стало видатною заслугою братів Струве як піонерів паровозобудівної справи в Російській імперії.

Ось як описується випуск сотого Коломенського паровоза в газеті "Московские ведомости: "За тріумфальними комірами, на спеціальній

платформі перед образами, розташовувалося духівництво, готове відкрити святкування благодарственным господу Богові молебнем. Біля платформи, по ліву її сторону, в гірляндах із штучних квітів і сяючих стрічок красувався винуватець торжества - сотий паровоз, оточений почесною вартою з восьми стародавніх російських ратників в залізних кольчугах, із сокирами, укріпленими на високих держаках...В цьому ж році завод приступив до випуску першого вантажного паровоза власної конструкції

... Аманд Єгорович Струве, що виступив, сказав: "Прошло десять років з того часу, коли я влаштував тут, на цьому місці, першу ковальську трубу, встановив перший верстат з метою обробки залізних частин для моста через Оку. І тоді найпалкіша уява моя не могло б представити дивну картину упорядкованого заводу, яку ви сьогодні маєте перед вашими очима, святкуючи випуск сотого паровоза заводу Коломенського" [10]. І як не гордитися засновникові підприємства, якщо в ювілейний рік завод побудував перший товарний паровоз власної конструкції і готувався до випуску першого пасажирського локомотива теж власної конструкції.

З року в рік зростали замовлення на мости. Услід за Окським мостом біля Коломни (1863—1864) був побудований другий Окський міст біля Серпухова (1865—1866). Потім споруджуються всі мости від Коломни до Воронежа і від Серпухова до Курська і Києва. Київський міст через широке Дніпро будувався (1868—1870) за новим способом - "з биками пневматичної системи". Сучасники називали його найбільшим мостом "на материку Європа". Його протяжність перевищувала один кілометр. А. Є. Струве отримав за міст чималий куш - 3 млн. рублів. Його підвищили в чині - з капітанів відразу в полковники. Цар прислав йому свою подяку. Після Київського моста на Дніпрі А.Є. Струве будує міст в Кременчуці (1871—1872).

Одночасно і також інтенсивно КМЗ будував залізні мости для екіпажної їзди. У післяреформений період в містах зростало населення, посилювався рух. Міські мости через річки, як правило, були дерев'яними, вузькими і в основному площкаутними. Під час повені вони часто ламалися. У Москві, наприклад, окрім постійних мостів Великого кам'яного і Москворецького, решта всіх мостів через Москву-ріку була тимчасовими. За замовленням міської думи КМЗ побудував Бородінський (1864), Краснохолмський (1865 - 1867) мости. У травні 1870 р. згорів Москворецький міст. Дума вирішила "зробити новий міст металевим і не в п'ять, як було раніше, а у вісім сажень ширини" (понад 17 м). Замовлення було виконане заводом в строк (1871—1872). Услід за Москворецьким будується Кримський міст (1872—1873). Але найграндіознішою і витонченішою спорудою Коломенського машинобудівного заводу є Ливарний міст (1876—1878) через Неву в Петербурзі, призначений для пішоходів і екіпажів. Цей міст був другим постійним мостом через р. Неву після Благовіщенського (нині міст імені лейтенанта Шмідта). На його будівництві вперше в світовій техніці мостобудування для освітлення в кесонах була використана електрична лампа розжарювання О.М. Ладигіна. Коли ж міст був побудований, його освітлювали електричні свічки П. М. Яблочкова.

За замовленням Військового міністерства завод виготовив залізні клепані понтони для плаваючого моста через р. Дунай. Цей міст використовувався для пересування російської армії під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр.

1878 рік - на КМЗ побудований перший мілкосидячий річковий пароплав "Кулебаки". До 80-х років XIX ст. КМЗ не знав помітних перебоїв у виробництві, але післяреформена криза початку 70-х років не пройшла мимо Коломни. Завод перестав отримувати замовлення на виготовлення паровозів. Щоб не згортати виробництво, на заводі відкриваються два відділи: пароплавний і загального машинобудування. Заводу, розташованому на берегах річок Москви і Оки, можна було будувати пароплави. До того ж в цій області він вже мав досвід, випустивши для своїх потреб чотири буксирні пароплави. Одним з них і був пароплав "Кулебаки" [11].

1879 рік - випуск на КМЗ 500-го паровоза і 10-тисячного товарного вагону. На честь цієї події вибили пам'ятну медаль з срібла із зображенням 500-го локомотива, дати його споруди і написом: *"Хай живе російська інженерна думка!"* Випуск 500-го паровоза збігся з випуском 10-тисячного вагону. У зв'язку з цим дирекція заохотила деяких працівників, нагородивши їх золотими і срібними медалями. Ювілейний 500-й паровоз був товарним. Його вельми вдало сконструювали. Він розвивав швидкість до 45 кілометрів на годину, і пройшовши всі випробування, був визнаний кращим паровозом. Міністр шляхів сполучення рекомендував будувати його для казенних і приватних залізниць, назвавши його паровозом *"урядового запасу"*. Коломенський завод випускав такі паровози 13 років.

За два десятиліття він дав російським залізницям 762 паровози, а також 11473 вагони і платформи. Причому за час існування вагонного виробництва підприємство випускало (з 1872 року) пасажирські вагони всіх класів, товарні вагони і цистерни, службові вагони і платформи плюс моторні і причіпні трамваї. Крім того, були створені і інші виробництва. Суднобудівельне існувало з 1878 року. Воно спеціалізувалося на спорудженні спершу буксирних, а потім пасажирських пароплавів, річкових криголамів, землечерпалок для днопоглиблювальних і золотопромислових цілей, катерів [12].

Першим пароплавом, виготовленим на продаж, було пасажирське судно "Густав Струве" (1882) водотоннажністю в 120 тонн, розраховане на 500 пасажирів. Другим виробом такого ж типу був пароплав "Олександр III". До 1 липня 1883 р. на заводі було виготовлено ще п'ять судів, всього - 11, потужність парових машин їх складала 2505 к. с. Пароплави мали 1004 тонн водотоннажності. Серед них було три пасажирських, розрахованих на 500 пасажирів кожен.

Коломенські пароплави з'явилися на Оці, Москві, Волзі, Північній Двіні і інших річках, а в 1883 р. - на Каспії. Для перевезення гасу по Каспію КМЗ будував наливні гвинтові шхуни водотоннажністю в 330 тонн. Спорудження морських суден почалося в 1883 році, хоча не отримало розвитку із-за порівняльної мілководості Москви-ріки і Оки. Побудований в 1892 році док міг використовуватися для глибоко сидячих кораблів лише у весняну повінь.

До мостового, вагонного, паровозного і суднобудівельного відділів додався ще один - теплових двигунів, коли в 1902 році Коломзавод придбав патент на спорудження дизелів. У 1903 році тут був виготовлений перший одноциліндровий вертикальний дизель потужністю 18 кінських сил. Одночасно акціонерне товариство отримало право виготовляти швидкохідні насоси Ріддера. Малопотужні дизелі пішли, зокрема, на устаткування декількох станцій гасопроводу Баку - Михайлово Закавказької залізниці.

Недоліком усіх дизелів конструкцій кінця XIX - поч. XX ст. була відсутність зворотного ходу. Головний інженер Коломзаводу Раймонд Олександрович Корейво винайшов муфту - реверс-механізм. Ця муфта якраз і забезпечувала зворотний хід. І вже у 1907 році коломзаводчики побудували теплохід "Мысль" з реверс-механізмом.

Р.О. Корейво є видатним російським інженером-винахідником. Окрім муфти, названої його ім'ям, він створив протягом 1908 -1914 років близько 20 проектів морських і річкових судів оригінальної конструкції. Ним було розроблено декілька типів судових двигунів, зокрема двохвальний із зустрічним рухом поршнів і блокуванням колінчастих валів за допомогою системи шестерень.

Окрім згаданої продукції машинобудівний завод Коломенський випускав до 1917 р. локомотиві, парові казани, парові підйомні крани, торф'яні машини, молотарки тлщл. Цікава динаміка зростання чисельності промислового персоналу. У першій майстерні А.Є.Струве були зайнятими лише 235 робітників; через 20 років їх рахувалося вже 3500, а і кінцю XIX ст. перевищило 6670 чоловік. Підприємство різко виділялося на ситцевому фоні текстильних фабрик Московської губернії і на початок XX ст. вміщало 42% загальної кількості робітників машинобудівних і чавуноливарних заводів регіону.

Мало кому відомо про те, що у Коломзавода могло з'явитися ще одне важливе виробництво - автомобільне. Спад виробництва локомотивів і рухомого складу в 1908 році і в подальший період, викликаний промисловою кризою в Росії, змусив акціонерів бути верткими, шукати вірний спосіб видертися з біди.

В червні 1910 року господарі підприємства звернулися з листом до військового міністра і голови Державної думи, в якому переконливо просили дати велике замовлення на випуск автомобілів. Про спонукальну причину заявки автори писали: "Створення в Росії заводу, що виробляє автомобілі, окрім звільнення Військового відомства від залежності іноземного запровадить у країні нову галузь виробництва, що має величезне майбуття...". Царський уряд не підтримав цю розумну ініціативу. Чиновники порахували затію коломзаводчиків безглуздою, якимось порожнім прожектерством. Загалом, відтерли умільців-патріотів від надзвичайно важливої справи, яка звеличила б Батьківщину.

Хрест поставили царські чиновники і на іншій ідеї машинобудівників Коломни. У 1909 році інженери заводу зібралися втілити в металі проект

тепловоза з електричною передачею. Іншими словами, вперше в світовій практиці наші земляки вирішили застосувати дизель на локомотивах!

На жаль, проект був покладений під сукно до кращих часів...

За час з його відстави до жовтня 1917 року на підприємстві були побудовані в цілому 4537 товарних і пасажирських паровозів, тобто значно більше, чим це вдалося зробити Харківському, Невському, Путіловському, Брянському і Сормовському заводам. Причому в загальну цифру локомотивів, випущених коломзаводчиками, не включені ними (з 1901-го по 1917-й роки) 637 паровозів військово-польових залізниць, побудованих на замовлення Військового міністерства і Головного військово-технічного управління (ці мініатюрні паровозики призначалися для вузької колії).

Також Коломзавод випускав щорічно в середньому близько 1800 товарних і до 150 пасажирських вагонів, по 200 вагонів-цистерн, багато трамваїв на кінній і електричній тязі і іншу продукцію.

Важко припустити, по якому шляху пішов би розвиток в другій половині XIX сторіччя торгово-купецької Коломни, не з'явився в 1860-х роках в коломенському краю заповзятливі люди – брати Струве: Аманд Єгорович і Густав Єгорович. На той час в певних кругах вони були відомі як тямуці військові інженери і підприємці. І успіх функціонування Коломенського машинобудівного заводу був забезпечений.

Література

1. Афонасенко И. М., Ломако Е. Л. Русский провинциальный город Екатерининской эпохи: Коломна во второй половине XVIII века. — М.: ВЕК, 2010. — 375 с.
2. Булич О. П. Коломна. — Москва, 1928.
3. Фехнер М. В. Коломна. — Москва, 1963.
4. Голубева Е. П. и Гужов А. И. Путеводитель по Коломне. — 3-е изд. — Москва, 1970.
5. Памятники архитектуры Московской области. — Москва.: Искусство, 1975. — Т. 1. — С. 226—263.
6. Ефремцев Г. П., Кузнецов Д. Д. Коломна. — Москва.: Московский рабочий, 1977.
7. Ефремцев Г. П. История коломенского завода. — 2-е изд., дораб. и доп. — Москва, Мысль, 1984. — 366 с.
8. Вагнер Г. К., Чугунов С. В. По Оке от Коломны до Муром. — Москва: 1980. — С. 184.
9. Кириченко В. Ю. Коломна: история в именах. — Коломна, 1993. — 102 с.
10. Московские ведомости. — 1873. — 23 березня.
11. Мазуров А. Б. Археология Коломны. — Москва: 1994.
12. Подъяпольская Е. Н., Разумовская А. А., Смирнов Г. К. Памятники архитектуры Московской области, вып. 3. — Москва: Стройиздат, 1999. — С. 8—94.

Мирошник И.А. А.Е. Струве как основатель Коломенского машиностроительного завода.

В статье освещена роль А.Е. Струве в основании и функционировании Коломенского машиностроительного завода.

Ключевые слова: железнодорожный транспорт, Коломна, завод, А. Струве, мосты.

Miroshnik I.A. A.E. Struve as a founder of the machine-building plant in Kolomna.

In the article is enlightened the role of A.E. Struve in foundation and functioning of the machine-building plant in Kolomna.

Key words: railway transport, Kolomna, the plant, A. Struve, the bridges.

ББК 63.3

Морозов Р.М.

**ВІДБУДОВНИЙ ПРОЦЕС У БРСР – СКЛАДОВА ЧАСТИНА
СОЮЗНОГО КОМПЛЕКСУ (1946 – 1950 рр.)**

У статті розглядається організація білоруського відбудовного процесу як складової частини союзнного комплексу у період 1946 – 1950 рр. Представлено економічну ситуацію після визволення республіки, основні тенденції розвитку промисловості і сільського господарства. Розглядаються загальні напрямки безальтернативного розвитку Білорусі у межах СРСР.

***Ключові слова:** білорусько-українські відносини, співпраця, економічна реформа, гнучкість, обмін продукції.*

Наукова розробка проблем історії Білорусі дає можливість повніше висвітлити закономірності розвитку радянського суспільства, ефективно використовувати закономірності розвитку взаємозв'язків між народами радянських республік для успішної побудови співробітництва сьогодні. Разом з тим вона допомагає державам, що обрали суверенний шлях розвитку, творчо використовувати багатий досвід міжнаціональних відносин, накопичений в СРСР.

Щодо проблеми історії радянських республік у період повоєнного розвитку написано велику кількість наукових праць. На жаль, основна частина цих праць належить до досліджень радянського періоду, які певною мірою, не завжди об'єктивно, висвітлювали політичні та соціальні процеси у радянських республіках, зокрема у БРСР. Певною мірою питання повоєнного розвитку Білорусі відбито в «Історії Комуністичної партії Радянського Союзу», у нарисах з історії Компартії Білорусії, а також у монографіях з історії СРСР та БРСР[1]. Багато таких даних офіційної радянської історії є тенденційними та сумнівними. Та ми змушені звертатися до них, оскільки точні відомості про розвиток радянської економіки та політики у період, що розглядається, або відсутні, або вкрай незначні.

Проблема повоєнного економічного розвитку республіки знайшла своє відображення у «Нарисах гісторії Беларусі»[2], «Экономической истории Беларуси»[3], «Истории социалистической экономики СССР»[4]. Ці роботи мають узагальнюючий характер і є цінним джерелом інформації про економічні та політичні аспекти розглядуваного періоду. Питання фінансового, соціального розвитку республіки у межах загальносоюзного відбудовного процесу порушуються у роботах Плотникова К.Н. та Равун І.І. [5].

Починаючи з періоду проголошення незалежності в колишніх республіках СРСР збільшується кількість досліджень, присвячених цій проблемі. Зокрема, цікавими є монографії Шибєко З., Лыча Г.М. [6]. Зазначені автори на великому фактичному матеріалі простежують процеси збереження безальтернативного розвитку політичного та економічного простору Білорусі у межах СРСР.

Сучасна білоруська історична наука багато в чому визначила основні методологічні підходи до об'єктивного висвітлення політичних, соціальних та міжнародно-правових оцінок повоєнного розвитку республіки. У низці таких

досліджень можна виділити роботи Кастюка М.П., Котова А.І., Чигринова П.Г. [7].

Друга світова війна завдала значної шкоди економікам багатьох держав світу. Практично на 70% скоротилось промислове виробництво у Франції, не менше, ніж на 66% – у Німеччині. Випуск промислової продукції у Японії у 1945 р. склав лише 28% від рівня 1935-1937 рр. [8]. У Білорусі на початок 1946 р., коли уже деяку частину підприємств було частково чи повністю відбудовано, обсяг промислового виробництва, за даними держплану БРСР, складав лише 20,4% від рівня 1940 р. [9]. Зростання економічного домінування США призвело до зміцнення її позицій на міжнародній арені, де штати поставили перед собою завдання врятування країн Західної Європи, об'єднуючи їх під своєю егідою з тим, щоб протиставити геополітичним інтересам СРСР, який прагнув розширити радянську сферу впливу і в Європі, і на Далекому Сході. У геополітичному протистоянні, яке починається практично після завершення Другої світової війни між США та СРСР, чий міжнародний авторитет і вплив підвищився до небувалої висоти, переможцем зрештою міг стати лише економічно більш міцний суперник. Розв'язати це завдання СРСР на тлі значного економічного відставання від США було непросто. Необхідно було виробити найбільш оптимальну та ефективну економічну модель розвитку. Існувала уже випробувана – адміністративно-командна модель. Однак у принципі існувала й альтернатива – економічна модель, за якою розвивалась західна цивілізація, досягнення якої змогли самі оцінити і зіставити з радянською, вперше побувши за кордоном, мільйони радянських громадян (більш ніж 6 млн. чол. у складі діючої армії та ще 5,5 млн. репатріантів) [10]. Реформістські настрої проникли і в партійно-радянське керівництво країни, де ряд керівників різних рангів виступали за пом'якшення або зміну тих чи інших аспектів радянської економічної політики, більш збалансований розвиток народного господарства, деяку децентралізацію його управління. Однак розпад антигітлерівської коаліції, який прогресував, боротьба із західними державами за переділ Європи і початок у 1946 р. «холодної війни» поховали ці надії. Загострення відносин з капіталістичними країнами стало одним із вирішальних факторів того, що Й. Сталін та його сподвижники не лише не змінили колишню модель економіки, але й зробили її ще більш жорсткою. Одним з основних атрибутів цієї моделі, як і раніше, було централізоване управління всіма економічними процесами у формі директивного планування. Основний наголос при цьому, як і раніше, робився на розвиток важкої промисловості та її воєнних галузей. Відповідно до п'ятилітнього плану відбудови і розвитку народного господарства БРСР на 1946-1950 рр. найбільш високими темпами повинна була відбудовуватись машинобудівна галузь. Передбачався пуск Гомельського заводу сільськогосподарського машинобудування, верстатобудівельних заводів загальним виробництвом 4500 верстатів на рік, завершення будівництва автомобільного, тракторного, велосипедного та інших заводів [11]. Під час відбудови зруйнованих підприємств частка ручної праці складала 60-70%. На багатьох заводах була відсутня питна вода, спецодяг, частина робітників

працювала босоніж [12]. За офіційними повідомленнями Держплану СРСР про виконання четвертої п'ятирічки, валова продукція промисловості порівняно з 1940 р. збільшилась на 73% замість 48 % за п'ятирічним планом. При цьому важка промисловість збільшила виробництво вдвічі, а легка лише на 23% [13]. Зростання загального обсягу продукції білоруської промисловості до кінця п'ятирічки порівняно з 1940 р. було значно меншим і склало 15% замість запланованих 16%. Але при цьому обсяг машинобудування зріс набагато більше – у 3,4 рази. Істотно збільшилась продукція металообробки, питома вага якої у загальному обсязі промислової продукції республіки досягла 30% замість 15% у 1940 р. [14]. Безумовно, такий швидкий підйом важкої промисловості сприяв відновленню народного господарства Білорусі і всього СРСР. Разом з тим така «надіндустріалізація» породжувала певні диспропорції у структурі економіки. Зростання легкої промисловості, котра виробляла товари народного споживання, відбувалося вкрай повільно, питома вага її у структурі промисловості знижувалася. У 1950 р. легка промисловість БРСР порівняно з довоєнним рівнем випустила бавовняних тканин лише 17,7%, панчішно-шкарпеткових виробів - 33, трикотажної білизни - 31,6%, а загальний обсяг продукції склав лише 74% від рівня 1940 р. Відставало і виробництво харчової продукції, загальний обсяг якої до кінця п'ятирічки також не досяг довоєнного рівня, а питома вага у всій промисловості зменшилася [15]. Така диспропорція у структурі промисловості не сприяла підвищенню матеріального населення. Тим більше, що форсована відбудова і розвиток важкої промисловості в умовах протиборства СРСР і США, що постійно наростало, призвело до мілітаризації радянської економіки, зростання питомої ваги воєнної промисловості, на потреби якої йшли величезні кошти і яка ніяк не була пов'язана з потребами населення. Економічні методи господарювання, на яких базувалась економіка капіталістичних країн, відігравали лише допоміжну, другосортну роль у процесах відбудови в СРСР. Адміністративно-командні методи ведення господарства, хоча і дещо послабшали, продовжували переважати в управлінні. Так, продовжувала діяти судова відповідальність робітників за прогули, яку сталінський уряд скасував лише у 1951 р. Як і раніше, широко використовувалась примусова праця ув'язнених, крім того, на найважливіших відбудовних роботах у промисловості та містах республіки використовувались військовополонені та інтерновані. Особливо зросло «закручування гайок» у сільському господарстві, котре, як і промисловість, після завершення війни, перебувало у вкрай важкому стані (у кінці 1945 р. посівні площі в Білорусі, за даними Держплану, склали лише 73,8% від рівня 1940 р., поголів'я великої рогатої худоби – 56,6%, коней – 56,3, свиней – 29,4, овець і кіз – 34%) [16]. Позбавлене права мати паспорт, свободу пересування країною, селянство фактично було закріплене за колгоспами та радгоспами як колись їх далекі пращури, кріпаки, за феодалами-дідичами. Оплата праці селян була вкрай низькою, результатом чого стала відсутність у них необхідної матеріальної зацікавленості у розвитку громадського господарства, низька дисципліна праці у колгоспах, дрібні крадіжки колгоспної власності. Продовжуючи здійснювати більш жорстку політику стосовно села, керівництво СРСР у червні 1948 р.

видало указ «Про виселення у віддалені райони осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антисуспільний паразитичний спосіб життя». Лише до 23 жовтня цього ж року відповідно з цим наказом з БРСР було виселено 239 чол., у тому числі 51 одноосібник [17]. Однак цей сталінський указ, який змушував селян ходити на роботу і виконувати норми призначених їм трудовнів, як і всі подібні укази, зміг лише на короткий час підняти трудову дисципліну на селі, підвищити ефективність колгоспного виробництва. У результаті, хоча завдані сільському господарству війною збитки значною мірою було подолано, багато завдань четвертого п'ятирічного плану виявились не виконаними. За даними Держплану, у 1950 р. порівняно з довоєнним періодом посівні площі у Білорусі склали 94,3%, поголів'я великої рогатої худоби – 96,6%, коней – 61,6%, свиней – 64,4, овець та кіз – 54,7% [18]. Подібна картина спостерігалась на всій території СРСР. Результати на 1950 г. у галузі сільського господарства досить скромні. Навіть коли білоруське село у 1946 р., рятуючи від голоду населення ряду важливих сільськогосподарських регіонів СРСР, само опинилося у стані напівголодного існування, йому продовжували доводити надвисокі плани постачання хліба. У результаті в багатьох колгоспах республіки не залишилось зерна не лише для видачі на трудовні, але навіть на посівну [19]. Диспропорцію у розвитку сільського господарства і промисловості, яка склалась іще в довоєнний час, до кінця четвертої п'ятирічки ліквідовано не було. У БРСР ситуація ускладнювалась колективізацією одноосібних селянських господарств у її західних областях, яка завершилась в основному у розглядуваний час (на 1 січня 1951 р. у колгоспах було об'єднано 84% селянських дворів проти 10% на березень 1949 р.) [20]. Слід також зазначити, що, забираючи із сільського господарства республіки на загальносоюзні потреби значну частину її продукції, ресурси та кошти, центр одночасно надавав їй немало допомогу у відбудові і розвитку її сільськогосподарського виробництва, всього народного господарства. За 1946-1950 рр. лише сільське господарство Білорусі отримало 8,6 тис. тракторів, 1555 комбайнів, 5,4 тис. культиваторів, 1,3 тис. льонозбиральних машин та багато інших видів техніки [21]. Тим не менше аналіз показує, що розраховувати Білорусі, виходячи з величезного обсягу необхідних для відбудови економіки витрат (лише у роки четвертої п'ятирічки у народне господарство республіки планувалося вкласти грошей більше, ніж за три довоєнні п'ятирічки разом узяті [22]), доводилось перш за все на власні ресурси. Допомога союзного уряду, міжнародних організацій та репарацій у тих розмірах, які отримувала республіка, лише частково покривала ці витрати. Так, за 1946, 1948–1950 рр. витрати союзного бюджету БРСР склали 1,365 млрд. карб., а витрати союзного бюджету Білорусі – 613 млн. карб., при цьому за рахунок союзного бюджету покривались також поточні витрати різних установ союзного значення, розміщених на території БРСР [23]. А якщо уявити, що значна частина коштів і ресурсів республіки забиралась на загальносоюзні потреби, то значимість для неї союзної допомоги ще більше зменшувалась. Рівень життя у Білорусі, як і у всьому Радянському Союзі, залишався низьким і не досягав довоєнного. Навіть у містах рівень життя 1940 г. в цілому у країні

було досягнуто лише у 1951 р., а рівень 1928 р., котрий у свою чергу, ледве-ледве наближався до рівня 1913 р., було досягнуто лише у 1954 р. [24].

Таким чином, у 1946 – 1950 рр. в СРСР і, відповідно, в БРСР реалізовувався найбільш складний та ресурсномісткий варіант відбудови і розвитку економіки, який передбачав не лише розвиток з опорою на власні сили, але і був ускладнений курсом на максимальне, без урахування реальних можливостей, форсування важкої індустрії та військово-промислового комплексу за рахунок безпрецедентного викачування ресурсів села, стримування зростання життєвого рівня, легкої та харчової промисловості, масштабного позаекономічного примусу. У результаті зруйновану економіку було в основному відбудовано. У першу чергу це стосувалось промисловості, яка не лише досягла довоєнного рівня, але й перевершила його. Сільське господарство, хоча й не досягло рівня 1940 р., але значно наблизилось до нього.

Література

1. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1971 гг.): В 9 т. – М.: Политиздат, 1971. – т.8: 1946 – 1956. – 575 с.; Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии. Под общей ред. Н.В. Каменской, М.Е. Шкляра. – Мн.: Беларусь, 1965. ч.2.(1921-1964). – 804 с.; История СССР. С древнейших времен до наших дней: В 2 сериях. В 12 т. Пред. ред. совета Б.Н. Пономарев. – М.: Наука, 1966-1973. – Первая серия, т.2.– 432 с.; История Белорусской ССР. Ред. коллегия: И.М.Игнатенко и др. – Мн.: Наука и техника, 1977. – 630 с.;
2. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. / Рэд. М. П. Касцюк і інш. Мн., 1994—1995.– 345 с.
3. Эканамічная гісторыя Беларусі. Мн., 1999.– 451 с.
4. История социалистической экономики СССР: М., Наука, 1976.– 573 с.
5. Плотников К.Н. Очерки истории бюджета Советского государства.– М., 1955.– 486 с.; Равун И.И. Национальный доход Белорусской ССР на этапе развитого социализма.– Мн., 1978.– 235 с.
6. Шыбека З. Нарыс гісторыі Беларусі (1795-2002).– Мн., 2003.– 397 с.; Лыч Г.М. Трагедия белорусского крестьянства.– Мн., 2003.– 123 с.
7. Кастюк М.П. Беларусь в социально-экономических и общественно-политических процессах 1946-2006 гг.– Мн.: Беларус. Наука, 2007.–215 с.; Котов А.И. История Беларуси и мировые цивилизации.– Мн.: УП «Энциклопедикс», 2009.– 196 с.; Чигринов П.Г. Белорусская история: науч.- попул. очерк / Мн.: Современная школа, 2010.– 928 с.
8. Экономическая история зарубежных стран.– К., 2002.– с.443, 469.
9. Національний архів Республіки Беларусь, далі (НАРБ). Ф.31, оп.5, д.295, с.3,4.
10. История экономики.– с.348.
11. Восьмая сессия Верховного Совета БССР 9-11 сентября 1946 г. Стенограмма.– Мн., 1947.– с.235-242.
12. НАРБ. Ф.4. оп. 47, спр. 44. арк. 50-51.
13. История экономики.– с.352.
14. История социалистической экономики СССР: В 7 т. Т.6.– М., 1980.– с.61.
15. История Белорусской ССР. В 5 т. Т.5.– Мн., 1975.– с.60.
16. НАРБ. Ф.31, оп.5, спр.295, арк. 5.
17. Лыч Г.М. Трагедия белорусского крестьянства.– Мн., 2003.– с.57
18. НАРБ. Ф.31, оп.5, спр.295, арк.115-121, 173, 176
19. Лыч Г.М. Трагедия белорусского крестьянства.– с.58-59
20. Костюк М.П. Большевицкая система власти в Беларуси. – с.246-248.
21. История социалистической экономики СССР: в 7 т. Т.6. – с.96.
22. История Белорусской ССР: в 5 т. Т.5. – с.29.

23. Экономика Советской Белоруссии. 1917–1967. – с.354-355.

24. История экономики. – с.356.

Морозов Р.Н. Восстановительный процесс в БРСР – составная часть Союзного комплекса (1946 - 1950 гг.).

В статье рассматривается организация белорусского восстановительного процесса как составной части союзного комплекса в период 1946-1950 гг. Показана экономическая ситуация после освобождения республики, основные тенденции развития промышленности и сельского хозяйства. Определены общие направления безальтернативного развития Беларуси в рамках СССР.

Ключевые слова: *беларусско-украинские отношения, сотрудничество, экономическая реформа, гибкость, обмен продукции.*

Morozov R.N. The recovery process in the BSSR is a part of the union set (1946-1950).

The article deals with the organization of the Belarusian regenerative process as a component of the Federal complex in the period of the 1946-1950. The economic situation after the liberation of the republic, the main trends of development of industry and of Agriculture are shown. The general directions of the no alternative development of Belarus in the USSR are considered.

Key words: *Belarusian-Ukrainian relations, cooperation, an economic reform, supply, exchange of products.*

УДК 94:(477.75) 349.4

Прокопенков В.М.

**ПРАВОВІ ТА ІСТОРИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА ТЕРИТОРІЇ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – У СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Висвітлюються питання законодавчого регулювання земельних відносин на території Таврійської губернії у ХVІІІ – середині ХІХ століття.

Ключові слова: *земельні відносини, землеволодіння, законодавство, Таврійська губернія.*

На сучасному етапі розвитку земельного законодавства України дослідження історичного досвіду регулювання земельних відносин набуває особливої актуальності. Метою чинної статті є аналіз змісту актів земельного законодавства, дослідження періодизації їх прийняття та визначення історичних умов їх реалізації в Таврійській губернії у ХVІІІ – середині ХІХ століття.

Згідно з законодавством досліджуваного періоду, земля, як і угіддя, будинки, заводи, фабрики, усілякі споруди та «порожні» дворові місця, залізничні шляхи, підпадала під визначення «нерухоме майно» [1]. Слід зазначити, що юридично до складових частин земельної ділянки відносились також об'єкти, пов'язані з ґрунтом, тобто споруди та рослини (останні – доти, доки вони зберігали зв'язок із землею).

Вирізняли заселені та незаселені («пустопорожні») земельні ділянки. За формами власності виділялися землі, які належали приватним особам, становим об'єднанням, палацовому відомству, уділам, державі («казенні») та «установленням» («установлениям»). Причому до останніх відносилися землі церков, монастирських та архієрейських будинків; землі, які належали

державним кредитним установам; землі добродійних організацій («богоугодних закладів»); землі козацьких військ. До суспільних земель були віднесені землі дворянської спільноти, міст та міських товариств, сільських громад та землі, придбані земськими установами. Удільними називалися землі, які входили до складу уділів. До казенних були зараховані ділянки, які приносили державі прибуток; ділянки та споруди, необхідні для виконання державою своїх функцій (будівлі присутственних місць, фортеці, арсенали тощо); території, які перебували в загальному користуванні та були необхідні для здійснення комунікацій (шляхи, мости, морські береги тощо) [2, С. 26].

Необхідно мати на увазі, що в дореволюційний період феномен власності на земельну ділянку та право володіння землею не ототожнювалися у тому сенсі, що за своєю юридичною природою володіння визнавалося фактичним станом, а не правом [3, С. 42]. Право розпорядження, відповідно до тогочасних правових норм, діяло як в його поєднанні з правом власності, даючи власникові можливість передавати майно іншій особі на договірній основі, так і окремо від нього за умови підписання відповідного документу (довіреність, оформлення опіки тощо). Слід зазначити, що право власності на землю могло бути повним та неповним, тобто таким, яке обмежувалося в своїй реалізації правами сторонніх осіб; утворювалося в результаті відокремлення від права власності прав володіння і/чи користування; мало вигляд права участі в користуванні чужим майном і «права угідь у чужому майні». Обмеженим правом власності користувалися також власники заповідних спадкових маєтків, власники тимчасово заповідних маєтків; власники майоратів (у Західних губерніях) [1].

До 1794 року кримські землі роздавалися у власність майже хаотично: вважалося, що у тому разі, якщо землі, на які претендували представники дворянського стану, чергувалися з маєтками татар-селян, котрі були зрівняні в правах з селянами, тобто не мали права власності на землю, то загальна площа переданої ділянки враховувала й селянські «вкраплення». Складність ситуації підсилювалася тим, що селянські ділянки неодноразово змінювали власників.

Конфірмованою доповіддю від 19 жовтня 1794 року («Об оставлении владельцев Таврической области в свободном распоряжении их поместьями, вотчинами и тому подобными дворянскими именами с распространением права сего и на коих наследников») визнавалися права осіб усіх станів щодо володіння та розпорядження «дворянськими маєтками», але право купівлі нерухомого майна «дворянської гідності» обмежувалося [4, С. 1].

7 квітня 1802 року був підписаний Сенатський указ «Про правила генерального розмежування земель у Новоросійській, що нині Катеринославська, Херсонська та Таврійська губернії, про розв'язання суперечок та видачу планів» («О правилах генерального размежевания земель в Новороссийской, что ныне Екатеринославская, Херсонская и Таврическая губернии о разрешении споров и выдаче планов»). Формулювання, використані у зазначеному документі, загальні та неоднозначні, але посилення на раніше прийнятий указ від 13 липня 1800 року, що міститься в самому тексті нормативного акту, дозволяє визначити принципи, якими мали керуватись у своїх діях установи (межові контори) з розподілу землі.

Згідно зі згаданим указом 1800 року, ті необроблені земельні ділянки, власники яких утримувались від сплати поземельного податку після закінчення десятирічної «пільги», мали бути передані в казенне відомство з метою їх розподілення серед нових власників. Окрім того, в указі наголошувалось на необхідності ведення спеціальної документації з розподілу земельних ділянок та перевірки підстав володіння землею на предмет їх законності з метою збереження казенних земель «від будь-якої шкоди» [4, С. 2–3].

Цими документами фіксувався усталений порядок речей, тобто переходити у власність нових власників могли лише ті ділянки, які раніше нікому не належали, були «порожніми». У тому випадку, якщо виділення земель не відповідало цьому принципу, на користь попередніх законних власників мала бути виділена грошова компенсація чи повернуто нерухоме майно.

Спроба створити організацію, яка регулювала би земельні відносини між місцевим населенням та поміщиками, котрі прибули до Криму, була зроблена в 1802 році, коли на місцевому рівні була організована Комісія для розв'язання спорів за право володіння землею (під головуванням Лопухіна). До складу Комісії входили Обер-прокурор тимчасового межового департаменту Ланський, дійсний статський радник М. Туманський, статські радники межового департаменту Крейтер та П. Сумароков та по два депутати від поміщиків, мурз та татар-селян. Для складання та перевірки планів комісію супроводжували три високопрофесійні землеміри з Креслярні, діловодством займався Секретар та два канцелярських службовця зі штату Канцелярії Правлячого Сенату [5, Арк. 19–20].

Згідно з офіційною точкою зору, Російський уряд досить поблажливо відносився до усталених схем розподілу земельних ділянок у Криму, обмеживши свої інтереси порожніми площами [5, Арк. 19–28]. Але на практиці дотримання процитованих правил дозволило визнати більшість земель, що знаходилися між Бельбеком та Балаклавою, порожніми, тобто казенними.

Доповненнями до правил Комісії, які були прийняті 23 квітня 1804 року, до компетенції організації було віднесено: земельні суперечки між особами, які належали до різних соціальних верств (ст. 2), та мали виключно Кримську локалізацію (ст. 6) [5, Арк. 70–79].

28 вересня 1827 року було схвалено «Положення для татар, поселян і власників земель у Таврійській губернії» («Положение для татар, поселян и собственников земель в Таврической губернии»), яке було присвячено питанням, прямо та опосередковано пов'язаним зі здійсненням земельних відносин [6, Арк. 179–184]. Настанови губернським та повітовим землемірам від 31 липня 1828 року містили вичерпні рекомендації щодо організації межових робіт та обов'язки посадових осіб [7, Арк. 398–402].

Згідно з наказом від 24 січня 1829 року «Про створення в Сімферополі Межової Контори та Комісії для розмежування земель у Таврійській губернії» («Об учреждении в Симферополе Межевой Конторы и Комиссии для размежевания земель в Таврической губернии»), у Сімферополі діяла установа (Контора), компетенція якої розповсюджувалась на всі повіти губернії, за

виключенням Мелітопольського та Дніпровського; контроль за діями організації покладался на міністерство юстиції [8, 9].

Створення Комісії було продиктоване необхідністю можливого оскарження рішень, винесених повітовими судами, та неправомірними діями Контори, що могли бути спричинені порушенням правил межування, обмеженням прав власників ділянок чи протестами з боку прокурора Межової Контори [4, С. 26].

Згідно з Імператорським указом від 21 лютого 1832 року, Сімферопольська межова комісія змінювала назву на «Таврійська», переводилась до Одеси та передавалась у підпорядкування Сенату. Її повноваження розповсюджувались, крім власне справ з розмежування, на справи вотчинні (Таврійська цивільна палата мала винести рішення у справах наслідування, які поступили на розгляд до вказаної інстанції до підписання указу). Функцію контролю за здійсненням межових робіт (але не за порядком прийняття судових рішень) у Таврійській губернії мав взяти на себе Новоросійський генерал-губернатор [10, Арк. 111–112].

Відповідно до зазначеного указу, Положення від 28 вересня 1827 року та межові правила від 24 січня 1829 року залишалися діючим по відношенню до степової частини Кримського півострова, проте принципи регулювання земельних відносин на гірській території та Південного березі Криму зазнали змін [10, Арк. 115–116].

4 жовтня 1832 року за ініціативою міністра юстиції Д.В. Дашкова був прийнятий законопроект («Об отвращении затруднений, встреченных при межевании Крымского полуострова, по исполнению общих межевых правил»), який мав на меті запобігти виникненню спірних ситуацій, пов'язаних з підготовкою межових планів складних ділянок, визначенням довжини внутрішніх («садових») доріг та встановленням межових знаків. Технічні вимоги, закріплені документом, стосувались також питань оптимального розмежування земельних площ з урахуванням особливостей Кримського рельєфу та нововведень межової справи (використання кам'яних межових стовпів та спеціального приладдя) [4, С. 38]. 21 лютого 1833 року Державна рада, провівши спільне з Департаментом законів засідання, дійшла висновків щодо способів оптимізації виконання положень 1827 та 1829 років: беручи до уваги специфіку степового регіону Криму (малочисельність власницьких земельних ділянок, нерозвиненість сільськогосподарського виробництва, спрощена система земельних відносин), була визнана доцільність розповсюдження на цю територію загальних правил про землі казенних селян; пріоритетною визнавалась розробка особливого підходу щодо регулювання земельних відносин у гірському Криму та на південному березі Чорного моря [11, Арк. 74–77].

У серпні 1833 року Державною радою було дозволено всім мешканцям гірської частини та південного берега Криму продавати власні ділянки («О дозволеннии всем жителям горной части и южного берега Крыма продавать участки земли») «у разі доведення безсумнівного володіння ділянками протягом десяти років», тобто право вільного розпорядження нерухомим

майном розповсюджувалось на все, без виключення, населення зазначених регіонів [4, С. 41]. 20 грудня того ж року Державною радою було прийнято рішення про скорочення штату Сімферопольської межової комісії в зв'язку зі зміною місця її дислокації та назви.

20 лютого 1834 року Державна рада розглянула документ, який був ухвалений Сенатом 20 березня того ж року та отримав назву «Про порядок зняття внутрішньої ситуації під час межовання в Таврійській губернії» («О порядке снятия внутренней ситуации про межевании в Таврической губернии»). Цим нормативним актом, на прикладі розмежування прилеглих до Феодосії селищ, були деталізовані вимоги до процедури нанесення на план земельних ділянок. 3 липня 1834 року положенням Кабінету міністрів «Про зборону передання в Новоросійських губерніях казенних земель приватним особам під установи та за Всемилоствійшим пожалуванням» («О воспрещении отвода в Новороссийских губерниях казенных земель под заведения и по Всемиловостивейшему пожалованию») було призупинено дію указів від 4 травня 1816 року та 26 березня 1817 року та подовжено термін дії особливого указу від 6 квітня 1817 року про заборону на виділення ділянок у приватну власність [4, С. 47].

За визначенням Сенату від 21 жовтня 1838 року («Какие дела должны принимать Межевые Контора и Комиссия к своему рассмотрению из Уездных Судов и Гражданской палаты») повноваження Комісії та Контори розповсюджувались на справи, «які розглядались у повітових судах через суперечки про межі володінь, і ті, котрі виникли в результаті межових дій, та викликали питання щодо вотчинного права або кріпосних актів» [4, С. 51].

12 листопада 1841 року Сенатом був затверджений указ «Про ліквідацію Сімферопольської межової контори та про передачу справ до Межової Комісії» («Об упразднении Симферопольской межевой конторы и о передаче дел в Межевую комиссию»), згідно з яким, за пропозицією міністра юстиції, була ліквідована Сімферопольська межова контора. правонаступницею контори була визнана Таврійська межова комісія, на розгляд та зберігання до якої в двомісячний термін мала надійти вся документація ліквідованої організації. З метою підтримання ефективності роботи межової комісії на належному рівні в умовах збільшення навантаження було прийнято рішення включити до штату установи шість додаткових співробітників (одного старшого та двох молодших землемірів з трьома помічниками). Службовці розформованої контори, згідно з відповідним пунктом указу, були включені до відомства Межової канцелярії та переведені до суміжних губерній, а топографи, які були запрошені для виконання конкретних проектів (підготовки генеральної карти), повертались до відповідних відомств [4, С. 52; 12].

Іменним указом Сенату від 25 лютого 1842 року («О единовременном поземельном налоге для вознаграждения издержек по размежеванию Крымского полуострова») було дано розтлумачено призначення додаткового поземельного податку, введення якого закріплювалось указом від 24 січня 1829 року. Так вказаний податок мав відшкодовувати витрати межових установ, які складались з коштів на утримання штату Таврійської межової комісії та

Сімферопольської межової контори («столовые деньги»), фінансування послуг перекладачів, виплати матеріальної нагороди офіцерам Генерального штабу та роті топографів [4, С. 53].

30 червня 1843 року іменним указом Сенату («О закрытии Таврической Межевой Комиссии»), за поданням міністра юстиції, Таврійська межева комісія була ліквідована. Частина справ (з питань вотчинного права та суперечки з визначення меж), які не здобули остаточного вирішення, згідно з документом, передавались до Таврійської громадської палати, причому термін їх розгляду обмежувався чотирма роками [4, С. 54].

25 травня 1859 року був прийнятий указ «Про доповнення до деяких статей Зібрання межових законів» («О дополнении некоторых статей Свода Межевых Законов»). Проект внесення доповнень був підготований Державною радою за поданням керівника другого відділення Імператорської канцелярії та особливого комітету з доповнення Зібрання межових законів. У загальному вигляді доповнення стосувались питань технічного забезпечення межових робіт (транспортування, документального оформлення, фінансування тощо) [13, Арк. 114].

Таким чином, до середини ХІХ століття нормативними актами було окреслено правове поле, в межах якого здійснювалися відносини щодо володіння, розпорядження та використання земельних ресурсів Таврійської губернії.

Перспективи подальших студій із земельної історії полягають в поглибленому дослідженні заходів щодо реалізації нормативної бази, сформованої у зазначений період, а також вивчені історичного досвіду регулювання земельних відносин.

Література

1. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов / [сост. И.М. Тютрюмов]. Кн. 2. – М.: <Статут>, 2004. – 603 с. – (Классика российской цивилистики).
2. Кассо А.А. Русское поземельное право / Кассо А.А. – М.: Издание книжного магазина И.К. Голубева, 1906.
3. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса / Васьковский Е.В.; под ред. Томсинова В.А. – М.: Зерцало, 2003. – 464 с. – Режим доступа: <http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=104>.
4. Узаконения, относящиеся до Новороссийского края и Крымского полуострова / [сб. нормативных документов].
5. Державний архів в Автономній республіці Крим (далі – ДААРК). – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 9а.
6. ДААРК. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 5887.
7. ДААРК. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 5874.
8. Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 1149. – Оп.2. – Спр. 66.
9. РДІА. – Ф. 1149. – Оп. 2. – Спр. 1.
10. ДААРК. – Ф. 26. – Оп. 8. – Спр. 11.
11. ДААРК. – Ф. 26. – Оп. 8. – Спр. 18.
12. РДІА. – Ф. 1149. – Оп. 3. – Спр. 52.
13. ДААРК. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 3738.

Прокопенков В.Н. Правовые и исторические условия формирования системы земельных отношений на территории Таврической губернии в XVIII – середине XIX в.

Освещаются вопросы законодательного регулирования земельных отношений на территории Таврической губернии в XVIII – середине XIX века.

Ключевые слова: земельные отношения, землевладение, законодательство, Таврическая губерния.

Prokopenkov V.N. Legal and historical conditions of formation of the system of landownership and land tenure on territory of Taurian province in XVIII – middle of the XIX-th century.

Questions of legislative regulation of the relations of landownership and land tenure which developed on the territory of Taurian province in XVIII – middle of the XIX century are highlighted in the article.

Keywords: relations of landownership and land tenure, landownership, law, Taurian province.

УДК 323.1 (477)

Сергієнко С.Ю.

СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСУ УКРАЇНІЗАЦІЇ 20 – 30-х рр. XX ст. В ПРОМИСЛОВІСТІ ДОНБАСУ

Розглядаються основні прояви специфіки процесу українізації 20-х – 30-х рр. XX ст. в промисловій сфері Донбасу.

Ключові слова: українізація, Донбас, мова, влада.

На сьогоднішній день існує чимало праць, які висвітлюють процес українізації 20 – 30-х рр. XX ст. [1]. Є праці, які прямо або опосередковано торкаються українізації промислової сфери [2]. В них епізодично згадується і про Донбас, але, на наш погляд, слід більш детально розглянути специфіку процесу українізації в промисловій сфері даного регіону. Необхідно зазначити, що і в теперішній час ця проблема не втратила актуальності, адже Донбас залишається регіоном, де робітники промисловості складають значну частину населення. Врахування досвіду минулого допоможе вдосконалити культурну політику в регіоні і запобігти негативних наслідків під час її втілення. Метою даної статті є відображення специфічних сторін процесу українізації 20 – 30-х рр. в промисловій сфері Донецького басейну.

На промислових підприємствах Донбасу ставлення до процесу українізації було неоднозначним, але, забігаючи наперед, слід сказати, що в цілому робітничий клас відносився до цієї політики достатньо позитивно і, судячи з аналізу архівних джерел та інших матеріалів, можна зробити припущення, що при врахуванні всіх культурних потреб українських робітників успіхи в цій справі могли б бути значно кращими. На практиці ж часто траплялося таке, що на деяких підприємствах Донбасу робітники-українці склали значну кількість, а в деяких випадках і більшість, але неминуче потрапляли в процес русифікації. В архівних матеріалах за 1928 р. знаходимо дані, що на заводі Артема в Луганську працювало 48,4% українців, росіян – 44,7%, на заводі Жовтневої революції – 52,6% і 42,9% відповідно. По окремих цехах відсоток українців складав 70-80%. В матеріалах зазначалося, що частина з них

зрусифікована. Робота серед них проводилася російською мовою, але доповіді вони з великим задоволенням слухали українською мовою й вимагали використовувати українську мову при проведенні зборів, деякі з них виступали на зборах українською мовою. Підкреслювалося, що ставлення до українізації з боку робітників в основному позитивне [3, арк. 79]. Клуб імені Ілліча, що знаходився в Маріуполі, обслуговував 20 тисяч робітників, з яких 40% були українцями. Але, як правило, зібрання проводилися російською мовою, українські вечори проходили лише «по великим святam». Навіть на вечорах, які були присвячені українізації, лозунги писалися російською мовою [4, арк. 2].

Цікавими були пропозиції, які вносили самі робітники підприємств Донбасу стосовно політики українізації в 1929 р. Учень-коваль Колосовський висловлював таку думку: «Ось у нас в червоному кутку плакати і ті всі російською, тільки в кутку десь один плакатик українською. А коли вже плакати не українською, значить, складається враження, що українська мова не потрібна. А от з плакатів, з газет можна б було найбільш легко пристосуватися до українізації і перейти потім і на книги. Стінгазета в нас теж не українською і це все разом дає настрій такий, коли і бажаєш, але забуваєш українську книгу, тому що про неї ніхто не згадує». Робітниця Воробйова відносно української літератури говорила наступне: «Крім того, що українську літературу важко дістати, видається вона неохайно. Надруковане дрібним шрифтом і без ілюстрацій робітнику важко читати. Іншим разом почнеш і кинеш... Знаючи погано українську мову, великі книги уникаєш... Треба маленькі, популярні книги більше видавати і розповсюджувати серед робітників». Робітник Малишев з приводу української мови говорив: «Не читаємо книг бо не знаємо мови, а між тим у всіх робітників доменного цеху сильне бажання українізуватися і вивчити мову. Потрібні курси з викладачем, щоб допомогти нам, а то одному дуже важко і нічого не виходить». Каменяр Воронов говорив, що понад усе любив читати Остапа Вишню, але дістати його книги дуже важко. «Треба по цілому місяцю в черзі стояти. А вірші українських поетів і зовсім не дістанеш. Моя пропозиція організувати по цехах спеціальні українські бібліотечки»[5]. Отже ці приклади ще раз підкреслюють той факт, що в цілому серед робітників ставлення до українізації носило позитивний характер. Звичайно, що правдивість вищезазначених опитувань можна піддавати деяким сумнівам, вони проводилися вибірково і можливо не повністю відображали ставлення робітничого класу до українізації. Слід також враховувати діючу в ті часи пропаганду. Так, в одній з газетних статей за 1929 р. зазначалося, що в свій час «пролетарський Донбас відставав у культурному будівництві. Українізація просуvalась поволі. ... На наших очах відбувається величезний перелім. ... Донбаський пролетар виходить в перші лави творців української культури» [6]. Схоже, що ця стаття не відбивала реального стану речей. Архівні матеріали відображають дещо іншу картину: наприклад, згідно з даними 1930 р., серед пролетаріату Луганщини нараховувалося близько 50 % українців. Серед металістів, хіміків, текстильників вони становили більшість, але зазначалося, що культмасова робота українізована дуже слабо. Гуртків українознавства на Луганщині нараховувалося 142 або 21% (загалом їх було 672). В складі

бібліотек нараховувалося 16% української літератури. Відмічалася недостатня українізація культактиву. З 1519 членів культкомісії українців нараховувалося 560, з них знали українську мову 248 [7, арк. 4].

Але все ж таки слід зазначити, що прикладів позитивного відношення робітників до процесу українізації в Донбасі існує чимало. Так, в одному з матеріалів зазначалося, що «українські спектаклі і п'єси користуються величезним успіхом у робочого глядача. Українські драмгуртки часто задовольняють російського робітника в значно більшій мірі, ніж російські» [8, арк. 46]. Інший матеріал знову ж таки свідчив про те, що з боку робітників спостерігався великий попит на українську літературу [7, арк. 9].

Звичайно, були і такі випадки, коли на підприємствах, де кількісно значно переважали росіяни, до українців ставилися образливо. Так, у Кадіївському шахткому група робітників-росіян обзивала українця «хохлацькою мордою» і говорили йому: «Ви понаїхали, «хохлацькі морди», думаєте багато заробите. З-за вас, хохлів, тут не заробиш». На одній з шахт Донбасу група росіян робітників ображала українця: «Ти – хохол, їдь з нашої шахти, тут працюють одні росіяни» [9, арк. 34-35]. Звичайно, що така атмосфера негативно впливала на робітників-українців і можна з впевненістю говорити про те, що деякі з них приховували своє походження і відмовлялися від рідної мови, щоб пристосуватися до відповідного оточення. Але в окремих містах Донбасу справа доходила і до протестів з боку українського населення щодо невизнання їхніх національних прав та до бійок між українськими і російськими робітниками [10, 177].

Байдуже, а то і негативне ставлення до українізації нерідко проявлялося з боку висококваліфікованих спеціалістів, службовців та керівників підприємств. На металургійному заводі в Маріуполі один з керівників мартенівського цеху, який, до речі, володів українською мовою, коли йому було задане питання членом комісії по українізації, зробив вигляд, що він не розуміє української мови і попросив перекласти задане питання російською [4, арк. 2]. В архівних матеріалах підкреслювалося, що ті працівники, які вважали себе висококваліфікованими спеціалістами, часто нехтували українською культурою. Ось заява інженера одного з луганських заводів: «Навіщо мені українізація. Я інженер-конструктор – винахідник». Інші заявляли ще відвертіше: «Що я буду вивчати якусь липову мову. Інша справа німецька, французька» [3, арк. 14]. Були й зовсім недобррозичливі висловлювання. Так, один з донбаських інженерів заявив: «Українізація – дохла справа» [11].

Службовці на підприємствах, які відносились до середньої ланки спеціалістів, поділялися умовно на три частини. Одна вважала, що українізація явище тимчасове. Вони платили гроші за курси українізації, але їх не відвідували. Друга сплачувала гроші, відвідувала курси, але не вивчала. Третя – ті, що вивчали і хотіли вивчити. Та, судячи з контексту документу, можна зробити висновок, що третя частина була в меншості [3, арк. 14]. Були випадки, коли російськомовне оточення, як і в прикладах з робітниками, мало відповідний вплив і на службовців. Так, один службовець з Маріуполя після закінчення курсів почав щодня розмовляти українською, але колеги стали з

нього сміятися і казати: «Що ти з хохла в українці лізеш». Звичайно, що цей службовець врешті-решт перейшов на російську [4, арк. 11].

На початку 1930 р. журналіст І.Литвин в своїй статті описував, як відносилися до українізації на Макіївському металургійному заводі. Автор статті зазначав, що на цьому заводі працювало 10 тисяч робітників-українців. Він наводив приклад, що коли почала українізуватися щоденна стінна газета доменного цеху, то вже після першого випуску почалися зауваження, що читати її ніхто не буде, тому що не розуміє. Ці зауваження висував робкор, член редколегії, який був також і членом партії. Його аргументи були такими: «Ну, щоб нічого коли б була хохлацька мова, а цієї ж ніхто не розумекає. От і я – хохлацьку мову знаю, бо сам хохол, а української не розумію» [12, арк. 190]. До речі, що стосується мови населення Донбасу, то тут можна виділити одну цікаву деталь: дослідження, яке було проведено у 1925 р., виявило, що розмовна мова, яку вживала молодь в регіоні, базувалася на українській і фактично те, що називалося російською мовою, було українсько-російським діалектом. Вчителі зустрічали великі труднощі, коли намагалися навчити дітей літературній російській мові. На основі цього було висунуто твердження, що ті, хто так розмовляв, могли б легко українізуватися [13, 3]. Це дослідження знов показує, що корінне населення Донбасу зазнало значного впливу російської культури, але все ж таки не було повністю зрусифіковане.

Слід зазначити ще один специфічний момент, який був тісно пов'язаний з українізацією в Донбасі. В цьому регіоні знаходилися потужні підприємства загальносоюзного значення, які відігравали вагомую роль в економіці СРСР. Це також накладало відбиток на культурну політику. В другій половині 20-х рр. стосовно українізації на одному з вугільних підприємств Донбасу було заявлено наступне: «Трест Донвугілля загальносоюзного значення тому це його мало торкається!» [14, арк.145]. В 1931 р. на нараді при культпропі ЦК КП(б)У по культобслуговуванню Донбасу та Криворіжжя було зазначено, що в Луганську на заводі ім. Жовтневої революції заявляють, що українізація їм не потрібна, мотивуючи це тим, що в результаті реформ, які плануються, підприємство безпосередньо буде підпорядковуватися керівним органам в Москві [15, арк. 75]. Отже ці приклади відображають прояви соціально-економічного чинника, який також мав відповідний вплив на українізацію в Донбасі.

Що стосується профспілкових організацій, то вони не виявляли великого бажання займатися українізацією. Як зазначалося в документах «... ціла низка профорганізацій ... не провадила роботи в справі українізації, виявляючи велику пасивність і інертність в цій галузі» [3, арк. 90].

В матеріалі за 1929 р., який висвітлював стан українізації в промислових округах, зазначалося, що особливо в Донбасі «господарські організації ... рудоуправи і заводууправи ... не вживають жодних заходів до застосування в життя директив партії й радянських органів про українізацію і тим самим об'єктивно відіграють гальмуючу роль» [16, арк. 22]. Отже це ще раз доводить специфіку Донбасу, який мав суттєві відмінності від інших регіонів під час проведення політики українізації.

Слід зазначити, що однією з головних причин такого ставлення була центральна більшовицька влада. Лідер більшовиків Й.Сталін досить швидко знайшов ланку, за допомогою якої можна було контролювати хід українізації, особливо в такому регіоні як Донбас. Він фактично загальмував українську культурницьку роботу серед пролетаріату під приводом того, що «не можна українізувати зверху пролетаріат. Не можна примусити російські робітничі маси відмовитися від російської мови і російської культури і визнати своєю культурою і своєю мовою українську» [17, 151]. Таку позицію лідер більшовиків виказав у квітні 1926 р. у листі керівництву КП(б)У і особисто Л.Кагановичу. Отже, Й.Сталін фактично гальмував процес українізації в промислових регіонах, де значну частку населення складали росіяни або зрусифіковані робітники. Це перш за все відносилось до Донбасу, де був найбільший відсоток російського за походженням або зрусифікованого пролетаріату.

Крім того, слід зазначити що Й.Сталін в своїй праці «Національне питання і ленінізм» в 1929 р. обґрунтував так звану теорію злиття націй. Судячи з цієї теорії, на останньому етапі національні мови та відмінності почнуть відмирати, поступаючи місцем загальній для всіх світовій мові [18, 349]. Можна з впевненістю констатувати, що ці ідеї просочувались в маси і мали вплив на свідомість людей, особливо в Донбасі, де до українізації ставилися далеко не завжди позитивно. Яскравими прикладами цього є висловлювання деяких службовців з Донбасу: технік Індустрія Амплієв з м.Сталіно заявляв наступне: «Інтернаціональна мова російська, а українізація може порушити єдність пролетаріату» [11] або висловлювання завідуючого тарифно-економічним відділом заводського управління в Краматорську Файнберга: «Нам немає потреби вивчати українську мову, тому що під час соціалізму всі мови зіллються в одну» [9, арк. 33]. В яку саме мову не називалося, але те, що не в українську, сумнівів не було. Враховуючи реалії, можна було не сумніватися, що єдиною мовою стане російська. Офіційна влада намагалася на словах дистанціюватися від таких поглядів. Так, в матеріалах преси за 1933 р. підкреслювалося, що теорія злиття усіх націй в СРСР у єдину великоруську націю з загальною великоруською мовою «є теорія націонал-шовіністична, теорія антиленінська, яка суперечить основному положенню ленінізму» [19]. Але, як вже відомо, саме в першій половині 30-х рр. українізація дійсно пішла на спад і саме в 30-ті рр. центральна більшовицька влада почала процес звеличення російського народу і його культури та переходу на позиції російської великодержавності.

Таким чином, аналізуючи процес українізації в промисловій сфері Донбасу, можна констатувати, що висококваліфіковані спеціалісти, службовці, керівники підприємств в основному не виявляли бажання втілювати в життя принципи українізації. Що стосується робітничого класу Донбасу, то він ставився до цього процесу більш позитивно, хоча і серед його представників також були прояви байдужого і навіть негативного відношення до української культури. Архівні джерела свідчать, що культурні потреби робітників часто не враховувалися, профспілкові організації в основному без особливого ентузіазму

ставилися до проведення українізації. Специфіку процесу українізації в промисловій сфері Донбасу підсилювали соціально-економічний та етнічно-географічний чинники. Але головну роль в гальмуванні процесу українізації зіграв політичний чинник. Центральна більшовицька влада на чолі з Й.Сталіним фактично стримувала українізацію пролетаріату, що мало безпосереднє відношення до Донбасу. Але необхідно зазначити, що незважаючи на перепони, прогрес в цій справі був помітним. У всякому разі до широкого загалу робітників був донесений факт існування в Донбасі культури корінного народу, яка являла собою частину культури людства. Враховуючи те, що до початку 20-х рр. українська культура в Донбасі вважалася виключно сільською і такою, що відмирає, це був значний крок уперед.

Подальший процес дослідження проблеми вимагає розгляду особливостей процесу українізації в сфері освіти та культури Донбасу.

Література

1. Єфименко Г.Г. Коренізація, українізація, націоналізм // Сучасність – 2008. – №11 – С.46-52; Ідріс Н.О. Кадрова політика більшовицького уряду як інструмент зміцнення влади у містах УСРР за доби «українізації»: психологічний аспект (20-і – початок 30-х рр. ХХ ст.) // Збірник наукових праць «Гілея (науковий вісник)». Київ. – 2010. – Випуск 30. – С.144-150; Сергієнко С.Ю. Основні чинники специфіки процесу українізації в Донбасі у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. // Збірник наукових праць «Гілея (науковий вісник)». Київ. – 2010. – Випуск 30. – С.138-143 та ін.
2. Бондарчук П. Українізація робітничого класу (20-ті рр. ХХ ст.) // Історія України – 1998. – № 25-28 – С.2-4; "Українізація" 1920-30-х років: Передумови, здобутки, уроки. / за ред. В.А. Смолія. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 392с.; Сергієнко С.Ю. Зміни в політиці українізації в другій половині 20-х – на початку 30-х років ХХ століття та їх прояви у Донбасі. // Історичні записки Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля. Луганськ. – 2009. – Випуск 23. Частина 1. – С.185-191 та ін.
3. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО). – Ф.Р-243. – Оп.1. – Спр.147.
4. Державний архів Донецької області. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.185.
5. Диктатура труда. – 1929. – 10 березня.
6. Диктатура труда. – 1929. – 15 червня.
7. ДАЛО. – Ф.П-34. – Оп.1. – Зв'язка 77. – Спр.1126.
8. ДАЛО. – Ф.Р-164 – Оп.1. – Спр.397.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.4172.
10. "Українізація" 1920-30-х років: Передумови, здобутки, уроки. / за ред. В.А. Смолія. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 392с.
11. Диктатура труда. – 1930. – 3 липня.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.2605. – Оп.2. – Спр.905.
13. Бондарчук П. Українізація робітничого класу (20-ті рр. ХХ ст.) // Історія України – 1998. – № 25-28 – С.2-4.
14. ДАЛО. – Ф.Р-243 – Оп.1. – Спр.426.
15. ЦДАГОУ – Ф.1. – Оп.20. – Спр.4176.
16. ДАЛО. – Ф.Р-401 – Оп.1. – Спр.158.
17. Сталин И.В. Сочинения. – Т. 8. – М. Политиздат, 1948. – 406с.
18. Сталин И.В. Сочинения. – Т. 11. – М. Политиздат, 1949. – 381с.
19. Кочегарка. – 1933. – 14 липня.

Сергиенко С.Ю. Специфика процесса украинизации 20 – 30-х гг. XX ст. в промышленности Донбасса.

Рассмотрены основные проявления специфики процесса украинизации 20-30-х гг. XX ст. в промышленной сфере Донбасса.

Ключевые слова: украинизация, Донбасс, язык, власть.

Sergienko S.Y. The specific character of the Ukrainization process of 1920 – 1930s in industry of Donbas.

The main signs of the specific character of the Ukrainization process of 1920 – 1930s in industry of Donbas were examined.

Key words: Ukrainization, Donbas, language, power.

УДК 94 (477) «1920/1929»

Сергієнко Ю.Г.

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ КЕРІВНОГО ПРОШАРКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В 20-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

Розглядається проблема встановлення норм поведінки в побуті для керівників різних рівнів у період нової економічної політики в Україні.

Ключові слова: регламентація, особисте життя, керівний прошарок, влада.

Поразка Української національно-демократичної революції привела до влади в країні керівний прошарок, який в більшості своїй був інонаціональним і цим не міг не викликати відрази в українського населення. Більшовицький провід це знав і намагався використати важелі, які б дозволили місцевому керівництву виглядати більш привабливо в очах народу. Перш за все культивувався інтернаціоналізм, тобто в даному випадку ігнорування національного походження керівника і піднесення його класової «чистоти», організаторських якостей і суворого виконання більшовицьких норм в особистому житті і побуті. Саме виконання приписів нової моралі керівним прошарком суспільства повинно було показати українцям, що більшовики дбають не про особисті вигоди, а перш за все про народ.

Аналіз норм особистого життя українського керівництва в 1920-х роках є актуальним, так як процес становлення сучасної української еліти вимагає врахування історичного досвіду, втілення в життя його позитивних моментів і відкидання негативу.

Проблема, яка порушується у статті, в сучасній науковій літературі висвітлена недостатньо. Радянська література висвітлювала її з позицій більшовицької правдивості, що заважало об'єктивності аналізу і узагальнення [1].

Метою статті є висвітлення процесу, направлено на підвищення авторитету серед місцевого населення нового керівного прошарку в Україні за допомогою регламентації його особистого життя і побуту. Потрібно відразу відмітити, що керувати суспільством могли перш за все члени правлячої партії. Тому і регламентація їх поведінки в особистому житті і побуті визначала діяльність і безпартійного керівного прошарку, який був під жорстким контролем більшовиків. Для контролю над особистим життям комуністів на

місцях створювались етичні комісії. Деякі з них у своїй регламентації особистого життя дійшли до того, що намагалися визначити кількість їжі, яку міг споживати комуніст. В багатьох місцевих організаціях була встановлена система штрафів за порушення «норм» особистого життя. Але більшовицька традиція вимагала централізованих дій. І у жовтні 1921 року керівництвом українських більшовиків було прийнято «Кодекс партійних законів». Особлива увага приділялась боротьбі з пияцтвом. Алкоголь вживали як у «низах» так і у «верхах», часто без міри. Автор впевнився в цьому, вивчаючи політичні доповіді місцевих партійних керівників та інші документи. Так, секретар Запорізького губкому КП(б)У повідомляв у ЦК восени 1922 року: «Пияцтво не тільки не скорочується, але й розгортається... Воно має форми групових вечірок, вечерь і т. ін., що викликає деяке роздратування і нарікання рядових членів партії» [2, арк. 146]. У політдовіді про стан Житомирської повітової організації в липні 1922 року повідомлялося, що деякі члени партії займаються пияцтвом, будь-які справи можна вирішити за пригощання горілкою [3, арк. 16]. Восени 1922 року на нараді бюро Луганського повіткому з секретарями волпарткомів наводились численні факти пияцтва, особливо в рудникових і сільських партосередках [4, арк. 111]. В грудні цього ж року Миколаївський губком КП(б)У розіслав циркуляр, в якому говорилося: «В останній час в лавах організації стали все більш частими випадки ненормального і розкладаючого партію явища – пияцтва. Причому це відноситься більшою мірою до складу відповідальних працівників». В циркулярі передбачалися засоби впливу на п'яниць: догана, відправлення на виробництво для зближення з масами і навіть виключення з партії [5, арк. 222]. Як видно з цих фактів, пияцтво захопило партійні організації від сходу до заходу і від півдня до півночі України. Воно загрожувало перетворити образ більшовика із рішучої, сильної людини в пересічного п'яницю.

В таких умовах ЦК і ЦКК ВКП(б) розіслали на місця циркуляр, де говорилося про необхідність боротися з пияцтвом в партії. Причому наголошувалось, що важливою мірою впливу мають бути загальні збори комуністів. У звітах з місць повинні були обов'язково включатись відомості про рівень пияцтва в організації. Почалися і репресії. І хоч за пияцтво з партії виключали в крайньому випадку, деякі організації очистились відчутно. Тільки Донецька губернська контрольна комісія за 9 місяців 1922 року виключила близько 90 чоловік [6, арк. 99]. Одеський губком розпустив Вознесенську партійну організацію за пияцтво і апатію [7, арк. 13]. Але порушення партійної етики з цього боку не припинилося. Пияцтво залишалось «хворобою» партії ще довгі роки.

У всякому разі на кінець двадцятих років ця «хвороба» не була подолана. Про це свідчить циркуляр «Про облік місцевими контрольними комісіями притягнутих до партійної відповідальності та вибулих з партії» від березня 1928 року. До циркуляру додавався перелік провин, за які потрібно було накладати стягнення. Серед них виділялося пияцтво. Але пияцтво засуджувалось не за те, що це соціальне зло, форма наркоманії, а за те, що «п'яні товариші, у яких ослаблена воля і не діють стримуючі центри, здібні

розбазікати таємні для наших ворогів рішення партії, їх слабкість можуть використати вороги з метою викрадення таємних документів і т. ін. Пияцтво, таким чином, часто є шляхом, який веде загубившого власну волю товариша до злочинів проти партії, майже завжди до порушення партдисципліни і до невиконання партобов'язків» [8, 236].

В циркулярі ЦКК КП(б)У «Про хворобливі явища в партії» (липень 1928 р.) відмічалось, що кожний четвертий комуніст, який притягувався до партійної відповідальності, притягувався саме за пияцтво. Циркуляр наголошував: «Комуніст, який пиячить, не здатний виконати ролі організатора і керівника мас... Необхідно рішуче подолати добродушно-поблажливе відношення до пияцтва» [9, арк. 44].

Та факти показують, що пияцтво не стихало. Газета «Комуніст» писала, що в деяких районах було «цілком узаконене правило: пити, але на вулицях не валятися. І пили. Пили так, що не просипалися» [10]. А в деяких партійних осередках, як, наприклад, Пісчанський на Сталінщині пияцтво вважали «за найкращий культурний відпочинок та розвагу» [11]. У Краснолуцькому районі Луганської округи із всього складу партійної організації (180 чоловік) 22 притягувались до відповідальності за групове систематичне пияцтво. За пияцтво і п'яний бешкет було звільнено з посади наркома внутрішніх справ України Ніколаєнка [12, 188].

Керівництво більшовицької партії рішуче витісняло із особистого життя комуністів релігію. Більше того, вимагало боротися з проявами релігії і перш за все у власних родинах. Вважалося, що чим більше ти віриш в комунізм, тим більше ти повинен боротися з релігією. В 1924 році були навіть складені «15 заповідей» для членів партії, третя з яких наголошувала: «Партія і релігія – це дві різні речі: або партія, або релігія». За відхід від цієї заповіді карали. Доходило до комічного. Наприклад, з повною серйозністю одному з членів партії ставили в провину те, що він «індика, якого відгодували в кінці квітня, зарівав не 1 травня, як можна було сподіватися, а 5 травня, на Великдень». З цього приводу був складений партійний протокол, який підписали не напівграмотні люди старшого покоління, а аспірант інституту марксизму, аспірант медінституту і студент [13].

У зв'язку з початком нової економічної політики спостерігалось помітне прагнення представників керівного прошарку збагачуватися. Однак це викликало жорстку реакцію центрального проводу. Була навіть створена особлива комісія боротьби з надмірностями. До надмірностей належали придбання керівним прошарком (комуністами) у приватну власність коней, автомобілів, колясок і т. ін., надмірна розкіш в помешканнях і службових приміщеннях, азартні ігри (тоталізатор, лото, карти), надмірні витрати на ресторани, кафе і т. ін., використання підпорядкованого службового персоналу в особистих інтересах керівника, усякого роду привілеї, друкування бланків, карток, яскравих атрибутів, витрати зайвих коштів в закордонних відрядженнях, носіння дорогоцінностей, надмірна реклама або самореклама окремих працівників і т. ін. [14, арк. 85].

Однак уже тоді з'явилися невдоволені матеріальним обмеженням керівного прошарку. Цікавою в цьому плані є стаття, опублікована в березні 1924 року газетою Катеринославського губкому КП(б)У, в якій автор підкреслив, що комунізм це не рівність, а соціальний устрій, де нема експлуатації людини людиною, де нема приватної власності на засоби виробництва. І даремно деякі вважають, що коли став комуністом, це значить став подібним до монаха. Комуніст не монах, а боєць, якого партія береже тим більше, чим більше він їй необхідний. Партія – це насамперед апарат. Хочеш мати добрий апарат – зумій його підібрати, зберегти і забезпечити. Якщо комуніст працює в добрих умовах, значить він і працює добре. У всякому апараті є дрібні і великі частини. Хто цього не розуміє, той нічого не розуміє «Хто базикає про якусь рівність, той просто або ж дурень, або ж ще гірше. Не може бути рівності зараз, не буде її і в майбутньому» [15]. Автор статті дуже точно виразив суть того процесу, який йшов у житті країни. Подальша практика показала, що саме так міркував Й.В.Сталін. Партійний апарат став тим важелем, за допомогою якого він установив своє володарювання в країні.

Суворо засуджувалась статева розпуста. Але тут проявлявся своєрідний підхід до проблеми. Тому що фактично за межі поняття «розпуста» виводились позашлюбні стосунки, що приводили до розпаду сім'ї. Лідер українських більшовиків Е.І.Квірінг писав: «Чи можемо ми вимагати, щоб сім'я в якій не залишилось ні кохання, ні товариської співдружності, ні взаємної поваги, була збережена в ім'я минулого, в ім'я обов'язку і т. ін., якщо при цьому, що в таких умовах більш імовірно, виникло нове уподобання. Звичайно не можемо!» [16]. Такий підхід до сім'ї вимагав високої культури суспільних відносин, а її, на жаль, не було.

Не допускалось так званого «обміщання», тобто дотримання «правил хорошого тону», «міщанської доброчесності», ходити в модному одязі тощо.

Спроби регламентації особистого життя керівного прошарку були спрямовані перш за все на підвищення авторитету управлінців, які забезпечували необхідний напрямок політичного процесу в країні. Дана регламентація була одним з перших масштабних проявів тоталітарних методів керівництва, коли держава диктувала правила особистого життя громадянам. Це був черговий крок до встановлення абсолютної влади держави над особистістю. Що стосується ефективності регламентації, то вона була відносно невеликою, оскільки авторитет влади в очах суспільства визначається перш за все рівнем життя народу, а потім вже особистою поведінкою очільників. Рівень же добробуту народу в кінці 20-х років став різко знижуватися. Саме в цей період почала все більше проявлятися криза більшовицької влади, подолання якої пішло шляхом відвертого насилля над суспільством. Це насилля здійснював саме керівний прошарок. У зв'язку з цим актуальним є дослідити соціальне походження, освіченість та національний склад керівного прошарку України.

Література

1. Шишкин В.Ф. Великий Октябрь и пролетарская мораль. – М., 1976; Даниленко І.М. Класове та загальнолюдське в комуністичній моралі. – К., 1980; Петропавловский Л.О. Революционная мораль рабочего класса: истоки и становление. – М., 1981 та ін.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 1, оп. 20, спр. 1076.
3. Там само. – Спр. 1085.
4. Там само. – Спр.1067.
5. Там само.
6. Там само.
7. Там само. – Спр. 523.
8. Партийная этика. – М., 1989.
9. Державний архів Луганської області. – Ф.32, оп. 1, спр. 201.
10. Комуніст. – 1929, 21 травня.
11. Там само.
12. Політична історія України ХХ століття в 6-ти томах. – Т.3. – К., 2003.
13. Комуніст. – 1929, 8 червня.
14. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп. 20, спр. 1640.
15. Звезда. – 1924, 30 березня.
16. Коммунист. – 1923, 7 серпня.

Сергиенко Ю.Г. Регламентация личной жизни руководящей прослойки украинского общества в 20-х годах ХХ столетия.

Рассматривается проблема установления норм поведения в быту для руководителей разных уровней в период новой экономической политики в Украине.

Ключевые слова: регламентация, личная жизнь, руководящая прослойка, власть.

Sergienko Y.G. Reglamentation of private life of leadership in ukrainian society in 20-th of XX-th century.

The problem of establishing behaviour standart in every day life for different level leadership in the period of new economical politics in Ukraine is examined.

Key words: reglamentation, private life, leadership, power.

УДК 930+94

Сиволапов В.О.

СІЛЬРАДИ НІМЕЦЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ ТА ПОЗБАВЛЕННЯ НІМЦІВ-КОЛОНІСТІВ ВИБОРЧИХ ПРАВ У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТ.

У даній статті автор характеризує процеси створення більшовицькою владою України національних сілрад у німецьких національних районах, ставлення до них німців-колоністів та позбавлення їх виборчих прав у 20-30-х роках ХХ ст. (основна увага приділялася радянзації німецького населення та залученню його на бік радянської влади).

Ключові слова: німецькі національні сілради, позбавлення виборчих прав, радянзації німецького населення.

Характерною рисою періоду 20-30-х років ХХ ст. була широко проголошувана більшовицькою владою так звана «інтернаціоналістська» політика, що відверто розглядалася партійно-державним керівництвом як найбільш вдалий «спосіб» залучення, а точніше примусового «притягнення» представників національних меншин, німців-колоністів зокрема, до стрімкого та жахливого за своїми наслідками процесу побудови соціалістичного суспільства ленінсько-сталінського зразку. Саме це надавало національній

політиці більшовиків підкреслено політизованого та надмірно ідеологізованого характеру. Тому й доцільним є аналіз змін політико-правового становища німців-колоністів щодо їхньої участі у громадсько-політичному житті та реалізація ними громадянських прав. Винятково важливим з цього приводу стає висвітлення взаємозв'язку між державним устроєм періоду формування тоталітарного більшовицького режиму в Україні протягом 20-30-х років ХХ ст. та становищем німецької національної меншини, політичною системою та вирішенням національних протиріч, пошуком оптимальної моделі існування поліетнічного суспільства [1; С. 115].

Особливістю більшовицької державної політики щодо німецького населення України було те, що вона була багатоплановою та передбачала між іншим підготовку національних німецьких кадрів, формування системи національно-територіального районування, відкриття німецьких навчальних закладів, організацію видавничої діяльності німецькою мовою, відродження німецьких національних традицій та культури [2; С. 118, 119].

Фактична реалізація національної політики щодо німецького населення України характеризувалася тим, що вже в 1924 році було сформовано п'ять німецьких національних районів: Люксембурзький в Донецькій губернії, Ландауський та Зельцький в Одеській губернії, Молочанський та Пришибський в Катеринославській губернії. Значну роботу з виділення національних адміністративно-територіальних одиниць та організації їхньої діяльності проводила Центральна Комісія у справах національних меншин при ВУЦВК, яка вже на своєму другому засіданні 23 травня 1924 року, розглянула питання «Про виділення німецьких районів та сільрад». Комісія прийняла рішення «вважати принципово необхідним виділення самостійних районів та сільрад з німецьких колоній» [3].

Наприкінці 1926 – на початку 1927 років в Україні існувало вже 7 національних німецьких районів. Поряд з національними районами у складі України виділялися національні сільські ради. Станом на 1925 рік в Україні існувало 98 німецьких національних сільських рад, в яких за даними вже на 1927 рік мешкало 261 421 німець, що складало 67,8% німецького населення України.

На I Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин, що відбулася 8-11 січня 1927 року, зокрема, зазначалося, що створення національних адміністративно-територіальних одиниць мало сприяти масовому залученню нацменшин у радянське будівництво, розвитку їхньої господарчої та культурної ініціативи. Саме ця нарада, попри пануючи в її роботі ейфоричні настрої та деякий революційний романтизм, відверто проілюструвала головні аспекти нової державної національної політики більшовиків. Особливу увагу учасників наради наполегливо привертали саме до організації місцевих органів влади та проведення виборчих кампаній до національних рад, здійснюючі всю цю роботу мовою нацменшин та висуваючи до рад «найкращих», тобто про радянські налаштованих представників нацменшин, у тому числі жінок та молодь.

Інтенсивна політосвітробота, як одна з визначальних складових більшовицької національної політики, насамперед передбачала багатоаспектну радянізацію німецького населення під гаслом ліквідації його неписьменності та переважно слугувала сприйняттю ним більшовицької ідеології. Чисельні ідеологічні та пропагандистські кампанії, що запроваджувалися партійно-радянськими функціонерами та ставали нормою суспільного життя німецьких колоній, потребували створення значної кількості хат-читалень, клубів та бібліотек [4].

Варто підкреслити, що початковий етап існування німецьких районів та сільрад протягом 1925-1928 років відрізнявся тимчасовим зростанням довіри німців-колоністів до більшовицької влади, спостерігалось навіть збільшення кількості представників німців-колоністів у складі сільрад, районних та округових виконкомів. Під час проведення виборчих кампаній створювалися виборчі дільниці, діловодство яких здійснювалося німецькою мовою, до складу виборчих комісій залучалися німці-колоністи, виборча агітація друкувалася німецькою мовою. Безумовно, все це сприяло поступовому зростанню політичної активності німців-колоністів.

Достатнім прикладом реального перебігу подій може слугувати ситуація, що мала місце в Луганській окрузі. Незважаючи на те, що вибори до рад проводилися в окрузі у перше, середній відсоток загальної участі виборців по Луганській окрузі становив 58%, тоді як участь у виборах до німецьких рад – 68,94% у тому числі 44,32% жінок, з яких 15% було обрано до складу рад. З точки зору партійно-радянського керівництва Луганської округи головним було те, що вибори проходили «під знаком зберігання бідняцько-середняцького блоку», якого було штучно та цілком навмисно створено з метою розколу національної єдності німецького населення колоній, втім зазначалося, що заможна частина німців намагалася проникнути до складу рад, готуючи наперед свої списки. Мали місце й протестні настрої, коли населення колонії Любимій висунуло місцевим органам влади протест щодо «неправильності» виборів та з приводу введення до складу нацради жінки.

Проте взагалі не приверталася увага щодо участі німецького населення у виборчих процесах так званих «змішаних» районів, де німців-колоністів не було введено до складу членів РВК, фактично позбавивши їх можливості реально впливати на перебіг подій [5].

Про головні принципи та мету вище означеної роботи докладно повідомлялося у директивному листі голови ВУЦВК Петровського від 26 травня 1928 року, направленому з Харкова головам усіх окрвиконкомів. Петровський відверто наголошував, що «в справі втягнення працюючих мас національних меншостей до радянського будівництва на сьогодні є значні досягнення: активність виборців нацмен підчас останніх двох виборчих кампаній значно збільшилася, діяльність національних рад пожвавішала й політичний, господарський та культурно-соціальний стан національних селищ значно поліпшав». Проте, поруч цих досягнень, зазначав Петровський, в радянському будівництві серед нацменшин мали місце ще й значні хиби. Головніші з них полягали в тому, що в цілій низці німецьких національних рад

заможні елементи посідали ще значне місце, «коштом незначної питомої ваги в цих радах наймитів і бідноти». Зрозуміло, що з точки зору Петровського як представника більшовицької влади, така ситуація зле відбивалася на роботі національних рад і спричинилася навіть розпуском деяких з них. Друга хиба в радянському будівництві серед нацменшин полягала в тому, що за достатнього втягнення працівників нацменшин до складу райвиконкомів, окрвиконкомів та ВУЦВК, широкі верстви радянського активу серед нацменшин і зокрема «наймити, біднота й ліпша частина середняків» була замало зв'язана зі своїми висуванцями й тому якість їхньої роботи, як і подекуди якість самих висуванців, залишалася незадовільною. Петровський наполегливо підкреслював, що саме цих хиб слід було обов'язково позбутися з тим, щоб за зростаючої активності виборців і зміцнення бідняцько-середняцького блоку, в спілці й під «проводом робітничої класи», можна було очистити національні ради від «негативного елемента й баласту» та утворити такі органи влади по національних залюднених пунктах, що «в силі були б разом з радами цілої України скерувати увагу й активність широких працюючих мас на розв'язанні велетенських завдань соціалістичного будівництва в нашій країні». Виходячи з цих директив, справі організації та проведення виборчої кампанії серед нацмен окрвиконкоми мали віддати найбільшу увагу. Більшовицька влада бажала бути впевненою, що буде проведено широку організаційну та агітаційно-пропагандистську кампанію серед «наймитів, бідноти, найліпшої частини середняків та сільської інтелігенції нацмен», які виключно й мали бути основною соціальною базою національних рад. Перевага у справі добору кандидатів та висуванців з працівників-нацмен віддавалася саме представникам вищезазначених верств населення німецьких колоній. Петровський відверто зазначав, що для цього треба зміцнити про радянський актив серед нацменшин як під час підготовчої роботи до перевиборів, так і самих виборів. Саме на цей актив, який вже виявив себе під час проведення «господарських кампаній», тобто каральних заходів з примусового оподаткування, хлібозаготівель та продрозверстки на селі, треба робити ставку, саме з ним місцеві більшовицької органи влади і про радянські громадські організації мали тісніше зв'язатися, «притягаючи» його до органічної участі у всіх етапах виборчої кампанії до німецьких сілрад зокрема.

Водночас Петровський попереджав, що проведення виборчих кампаній серед нацменшин завжди ускладнювалося тим, що «антирадянські та клерикальні елементи нацменсела» постійно намагалися протиставляти більшовицькому бідняцько-середняцькому блоку, про штучне створення якого було зрозуміло навіть самим німцям, традиційний та ефективний блок національної єдності. Головним завданням з цього приводу ставало намагання місцевих органів більшовицької влади та громадських організацій викривати начебто справжню сутність вищезазначених намагань так званих «ворожих радянській владі елементів, демаскуючи їх і організуючі їм належну політичну відсіч», тоді як фактично це були націоналістично налаштовані сили, що відстоювали національні прагнення німців-колоністів. Петровський щиро ділиться досвідом цієї роботи, закликаючи усіх до застосування наступних

методів: «Щоб зручніше і легше було здійснити завдання виборчої кампанії серед нацменшостей, а також щоб дати можливість навіть найвідсталішим верствам нацменпрацівної людності взяти участь у виборах та в радянському будівництві, треба щоб вся виборча кампанія була проведена серед них їхньою рідною мовою як в національних, так і в мішаних залюднених пунктах». Ось така виходила проста правда реальних намагань більшовицької влади. Для досягнення бажаної мети, тобто здійснення суцільної радянізації німецького населення та залучення його на бік радянської влади, окрвиконками, виборчками мали допевнитись, щоб у складі всіх виборчкомів були про радянські налаштовані представники національних меншин, особливо там, де нацменшини становили компактні групи населення; видавати і поширювати серед представників нацменшин виборчі матеріали та літературу національними мовами, а також агітаційні плакати, виборчі списки та картки; виголошувати національними мовами звіти не тільки самих рад, але й виконкомів та уряду. Характеризуючи організацію попередніх виборчих кампаній, Петровський відверто зазначав, що «минулої виборчої кампанії припускалися *прикрі помилки* в справі позбавлення виборчих прав в німецьких селах, що призвело подекуди до того, що близько 50% бідноти цих національних залюднених пунктів було позбавлено можливості брати участь у виборчій кампанії». Навіть сам Петровський сором'язливо вважав, що такий відсоток «позбавленців» є подекуди результатом «формального підходу» до складання виборчих списків, тому й Президія ВУЦВК пропонувала окрвиконкомам «уважніше» ставитись до справи позбавлення виборчих прав, точно додержуючись вимог чинних інструкцій та ні в якому разі не «поширюючи її тлумачення», фактично йшлося про значні зловживання місцевих органів більшовицької влади стосовно позбавлення виборчих прав німців-колоністів [6].

Про які саме «прикрі помилки» в справі позбавлення виборчих прав в німецьких селах, «формальний підхід» до складання виборчих списків та відверто цинічні методи більшовицької влади щодо позбавлення німців-колоністів виборчих прав свідчив зміст протоколу № 17 засідання Президії Ново-Айдарського РВК від 12 березня 1935 року. Варто підкреслити суто радянські каральні принципи підходу до вирішення важливих з точки зору політичної активності питань стосовно поновлення або позбавлення німців-колоністів громадянських прав та можливості їхньої участі у виборчому процесі. Так наприклад, з приводу скарги-заяви громадянина Бауернхаймської сільради Зайбеля Л.В. про поновлення у виборчих правах, яких його було позбавлено через те, що він син куркуля, було ухвалено, «що громадянин Зайбель 1901 року народження зі своїм батьком останнім часом зв'язку не мав, займався корисною працею, а тому, керуючись інструкцією про вибори до Рад розділ 4 параграф 41 у правах громадянства відновити».

Скарга-заява німця-колоніста тієї ж сільради Оленборга Х. про поновлення у виборчих правах, яких його було позбавлено як експлуататора найманої праці, мала таке рішення: «з матеріалу видно, що громадянином Оленборгом наймана праця в його господарстві застосовувалася тимчасово під час хвороби

його дружини та через наявність малолітніх дітей, а тому, керуючись інструкцією про вибори до Рад параграф 16 пункт «а» у правах громадянства відновити».

Водночас мали місце й рішення зовсім протилежного характеру та саме подібних рішень було набагато більше. Так, наприклад, скарга-заява громадянина Бауернхаймської сільради Гольденберга І.І. про поновлення його в громадянських правах, отримала досить очікуване негативне рішення. Як зазначалося у протоколі, «Голденберг використовував найману працю – батраків, був керівником релігійного культу Баптистів, тому, керуючись ст. 67 пунктами «а» та «і» Конституції УССР, у поновленні громадянських прав відмовити».

Подібним чином були ухвалені й скарги-заяви німців-колоністів Бауернхаймської сільради Біндика К.К., Арбайтерхаймської сільради Гріненга Ф.І., Кеніха А.Г та Енглера Н.П. З приводу вищезазначених скарг було ухвалено, «що Біндик К.К. та Енгер Н.П за соціальним станом були куркулями, Гріненг Ф.І - син куркуля, розкуркуленого 1930 року, при чому до часу розгляду скарги мав зв'язок зі своїм батьком, Кеніх А.Г також син куркуля, а тому, Президія Ново-Айдарського РВК, керуючись ст. 67 пункт «а» Конституції УРСР, прийняла рішення вищезазначеним німцям-колоністам у поновленні громадянських прав відмовити» [7].

У розвиток запровадження принципів національної політики та радянзації національних меншин Президія ВУЦВК на своєму засіданні 10 квітня 1928 року, розглянула Постанову РНК УСРР про конкретні заходи щодо подальшого поглиблення роботи із забезпечення «успішної самодіяльності нацменів» в Україні та найкращого їх обслуговування всіма установами держапарату в центрі й на місцях (Протокол РНК № 15/557, п.13 від 22 лютого 1928 р., протокол Президії ВУЦВК № 50/333 п.16 від 4 квітня 1928 року). Серед першочергових завдань 1927/28 бюджетного року Президія, враховуючи стан цієї роботи та виконуючі затверджену нею 11 травня 1927 року резолюцію Першої Всеукраїнської Народи по роботі серед нацменшин, наполягала на здійсненні багатоаспектних заходів з «втягування» нацменшин України до радбудівництва та залученні їх на бік радянської влади.

З метою реалізації вищезазначених напрямів роботи Центральній Адміністративно-Територіальній Комісії при ВУЦВК разом з окрвиконкомаами доручалося прискорити відокремлення нацсільрад. До цієї роботи активно залучалися Наркомвнусправ УСРР, Оргінстр ВУЦВК та ЦК Нацменшин при ВУЦВК, які зі свого боку мали вжити заходів щодо забезпечення відповідними інструкціями, законодавчими актами та літературою мовою нацменшин виборчі дільниці під час майбутньої перевиборчої кампанії до національних сільрад [8].

Про прискорені темпи заходів більшовицької влади щодо радянзації німців-колоністів та створення радянських органів влади на місцях яскраво свідчать звіт уповноваженого Нацмену при Луганському Окрвиконкомі Пиха-Петровського за період з 1/УІІ-25 р. по 1/Х-26 р. та його лист, якого він надіслав до ВУЦВК та ЦКНМ у відповідь на їхнього директивного листа від 13 лютого 1926 року, в якому докладно інформував про досягнення та підсумки

проведеної роботи. Петровський повідомляв, що за період виборчої кампанії до рад в Луганській окрузі було організовано 4 нові німецькі сільради. Враховуючи встановлені владою норми кількості населення для нацрад, після переселення німців до нових колоній виникала можливість організувати ще одну німецьку раду, документи стосовно якої вже розглядалися та узгоджені на засіданні Окружної Адміністративно-територіальної комісії.

За станом на 1/Х-26 р. відсоток охоплення нацрадами німецького населення 18 населених пунктів Луганської округи із загальною кількістю населення 3322 особи, з них німців – 3162, становив для німецького населення 94%, тоді як в цілому по окрузі охоплення німців сільрадами становило лише 57% [5].

До списку німецьких національних сільрад Луганської округи на той час входили:

- Дмитрівський район – сільрада ім. Р.Люксембург/Мирська/ охоплювала 1218 німців 5-ти колоній: Греково-Єлізаветівської, Талово-Тузлівської, Любимої, Мирської та Добропілля;
- Червоно-Промінський район – Іванівська сільрада охоплювала 1036 німців 6-ти колоній: Журавлівки, Козаківки, Юліне № 1 та № 2, Фроммайдерівки № 1 та № 2, Олександрівська сільрада охоплювала 524 німця 5-ти колоній: Олександрівки, Софіївки, Марусине, Володимирівки, Давидівки;
- Ровенецький район – Грюнфельд-Тузлівська сільрада охоплювала 554 німця 2-х колоній: Грюнфельд та Верхньо-Тузлової [9].

Саме на виконання директивних вказівок ЦКНМ та забезпечуючи належне проведення перевиборчої кампанії на дільницях нацрад, Луганський Окрвиконкомом 15 грудня 1928 року надав рекомендації всім РВК округи щодо термінової чистки рад від «негативного елементу й баласту» шляхом розгортання роботи з відкликання виборцями депутатів, що «скомпрометували» себе перед більшовицькою владою. Переважна більшість випадків свідчила про те, що членів сільрад позбавляли обов'язків за постановами революційних судово-слідчих органів, тобто каральними методами, тоді як процедура відкликання була особливо важливою політичною роботою, яка фактично не практикувалася серед виборців, чим порушувала їхні виборчі права. Фактичний перебіг подій свідчив про те, що на місцях утворилася практика, коли питання про відкликання членів рад ставилося на порядок денний лише на звітних зборах, що проходили перед перевиборами. Тому й мали місце випадки порушення законності під час відкликання або позбавлення повноважень членів нацрад, які не влаштовували більшовицьку владу, виключно за постановами пленумів сільрад та без винесення цього питання на загальні збори виборців. Саме це замість позитивних політичних наслідків серед німецького населення мало зворотній ефект, коли позитивне ставлення німців до радянської влади поступово змінювалося на вичікувальне або відверто вороже.

Проведене інструкторським апаратом Луганського ОВК обстеження роботи Бауернхаймської сільради з питань догляду її за діяльністю земгромад підтверджувало, що заможні, тобто антирадянські, елементи посідали в ній ще значне місце та навпаки зовсім не спостерігалася в складі цієї ради «незначна

питома вага наймитів та бідноти». Подібна ситуація мала місце по багатьох національних сільрадах, коли про радянські налаштований актив нацменшин, наймити, біднота й «ліпша» частина середняків були недостатньо зв'язані з сільрадами, тому й якість роботи цих рад з точки зору більшовицького керівництва залишалася незадовільною.

Враховуючі вищезазначене, місцеві РВК, переважно саме ті, де існували національні сільради, мали виправити припущені хиби й скерувати свою подальшу роботу на обов'язкове позбавлення під час наступної виборчої кампанії всіх недоліків з метою «очищення» німецьких національних рад «від ворожого й непотрібного елемента». Тому найбільшу увагу пропонувалося приділити саме справі організації перевиборчої кампанії нацсільрад. Бажаючи досягнення відповідних результатів за будь яку ціну, більшовицька влада до участі в підготовчій роботі та самих перевиборах активно залучала, або використовуючи тодішню термінологію, безкомпромісно «притягувала» всі місцеві про радянські професійні й громадські організації та КНС. Головна увага приверталася до якомога найширшого розгортання організаційної та агітаційно-пропагандистської роботи серед наймитів, бідноти, «найліпшої» частини середняків та сільської інтелігенції нацмен, які на думку більшовицької влади мали бути основною соціальною базою складу національних рад. Лунали відверті застереження щодо відбору кандидатів до складу нацсільрад враховуючі те, що антирадянські елементи завжди домагалися протиставити бідняцько-середняцькому блоку блок національної єдності. Луганський Окрвиконкомом пропонував РВК перевірити роботу по кожному району з приводу всіх вищезазначених питань та в разі наявності будь яких порушень негайно вжити відповідних заходів з метою забезпечення такого складу національних сільрад, що «в силі були б направити активність широких працюючих мас на розв'язання важливих величезних завдань» [10].

Формування системи національного районування в основному завершилося на початку 1930 років. В Україні за станом на 1931 рік було утворено сім німецьких районів, дві селищних ради, 252 німецьких сільських ради, німецькі сільради знаходилися в 18 з 42 округ та в 46 з 363 районів України. При чому, на той час німецьке сільськогосподарське населення складало всього 1,5% від загальної кількості сільського населення України. Внутрішній адміністративний поділ національних районів формувався відносно до чисельності та національного складу їхнього населення: німці в складі населення німецьких національних районів склали 75,9%. З цього приводу II Всеукраїнська нарада по роботі серед національних меншин, що відбулася 28 листопада 1930 року, зазначила, що «в основному робота по створенню національних районів вже проведена».

Утім, попри намагання більшовицької влади залучити німецьке населення на бік радянської влади, неодноразові спеціальні обстеження німецьких районів та сільрад протягом 1925-1931 років виявили нежиттєздатність німецьких сільрад у тому вигляді, в якому вони існували. Крім того, кінець 1920-х років ознаменувався жажливими подіями, які значною мірою вплинули на долю німецького населення України: в СРСР сформувався тоталітарний сталінський

режим. Кардинальним чином змінюється й державна політика щодо національних меншин, насамперед німецької. Шовіністичні тенденції особливо посилюються після з'явлення в Україні ставлеників Сталіна – П. Постишева, М. Попова та В. Балицького.

Поступове згортання нової економічної політики, перехід до форсованої колективізації викликали наростання соціальної напруженості в німецьких колоніях, поширювали міжнаціональні суперечки. Подібний перебіг подій безумовно не міг сприяти розвитку діяльності німецьких сільрад та районів, а на початку 30-х років фактично призвів до поглиблення кризи національної політики.

Остаточне розформування та ліквідація німецьких національних адміністративно-територіальних одиниць, як відомо, відбулося у 1938-39 роках. 16 лютого 1938 року Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР в звичайні райони та сільради» [11], де вказувалося на наявність «в ряді областей УРСР німецьких національних районів та сільрад, існування яких не виправдовується національним складом населення цих районів». За такою аргументацією визнавалося «недоцільним подальше існування як особливих національних районів, так і сільрад» та пропонувалося негайно реорганізувати їх «у звичайні райони та сільради». Ліквідації підлягали в Одеській області – Спартаківський, Карл-Лібкнехтівський, Зельцький, в Дніпропетровській області – Люксембурзький, Молочанський, Рот-Фронтівський, в Миколаївській області – Фріц-Геккертівський німецькі національні райони. Національні німецькі сільські ради перетворювалися у «звичайні», тобто слухняні зняряддя репресивного сталінського режиму, та передавалися до складу реорганізованих та новостворюваних районів. Варто зазначити, що реорганізація здійснювалася без належної диференціації, однак у ході адміністративних змін 1935-39 років простежувалася певна «національна політика», яка передбачала розпорошення німецької меншини серед українського або російського населення. Формування реорганізованих районів відбувалося саме так, щоб у складі їхнього населення німці складали меншість, або, принаймні, не мали суттєвої чисельної переваги. Конкретні рішучі заходи щодо розформування німецьких національних адміністративно-територіальних одиниць в Україні відбулися згідно постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Про ліквідацію та перетворення штучно утворених національних районів і сільрад» від 7 квітня 1939 року [12]. Національні райони вважалося за доцільне остаточно розформувати, а сільські ради – передати до складу інших районів в Україні.

Тому слід констатувати, що створення більшовицьким урядом України німецьких районів та сільрад насамперед мало за мету суцільну радянізацію німецького населення та на підставі цього підвищення його політичної активності на користь радянської влади. Проте, примусове створення в німецьких колоніях наприкінці 20-х років виробничих відносин воєнно-комуністичного зразка, проведення суцільної колективізації, ліквідація найбільш заможних господарств німців-«куркулів» все більш набувало форми національної трагедії для німецького населення України. Застосування

протягом 30-х років репресивних заходів щодо заможних німців-колоністів, активні пошуки «ворогів народу» та «шкідників» повністю зруйнувало національне відродження німців України, призвело до знищення всіх німецьких національних адміністративно-територіальних одиниць, ліквідації загалом всього курсу національної політики щодо німецького населення.

Таким чином, розформування німецьких національних районів та сільрад, що відбулося наприкінці 1930 років, суттєво змінило адміністративну карту України, означало повну ліквідацію системи німецького національного районування в ній, значно обмежувало участь німецького населення в суспільному житті та реалізації його виборчих прав.

Література

1. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. - К., - 2000. - С.115.
2. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. - К., 2000.-С.118, 119.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України.-Ф.413. Оп.1. Спр.4. Арк.38.
4. Державний архів Луганської області (ДАЛО). - Ф. Р-243. Оп.1. Спр.1151. Арк.41-45.
5. Там само. - Арк.5-12.
6. Там само. - Ф. Р-1186. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 9-9 звор.
7. Там само. - Оп.1. Спр.42. Арк. 22-24.
8. Там само. - Ф. Р-243. Оп.1. Спр.638. Арк.200-204.
9. Там само. - Спр.199. Арк.198-199.
10. Там само. - Ф. Р-1186. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 10-11.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України.-Ф.1. Оп.6. Спр.462. Арк.55, 62-65.
12. Там само. - Спр.509. Арк.18, 81-84.

Сиволапов В.А. Сельсоветы немецких национальных районов Украины и лишение немцев-колонистов избирательных прав в 20-30-х годах ХХ столетия.

В данной статье автор характеризует процессы создания большевицкой властью Украины национальных сельсоветов в немецких национальных районах, отношение к ним немцев-колонистов и лишение их избирательных прав в 20-30-х годах ХХ ст. (основное внимание уделяется советизации немецкого населения и привлечение его на сторону советской власти).

Ключевые слова: немецкие национальные сельсоветы, лишение избирательных прав, советизация немецкого населения.

Sivolapov B.A. The national village Soviets in German national regions and loss German colonists of electoral rights in 20-30th years of XX century.

In this article author characterized the Processes of forming by Ukrainian Bolshevistic power national village Soviets in German national regions, attitude to them German colonists and loss theirs of electoral rights in 20-30th years of XX century (the main attention is «sovietisations» German population and attract theirs of Soviet power side).

Key words: German national village Soviets, loss of electoral rights, «sovietisations» German population.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПОКЛИКАННЯ БОЛГАРІЇ

В статті розкрито, що головними передумовами вступу Болгарії до ЄС НАТО була відкритість цього процесу для суспільства, належний рівень інформаційно-просвітницької роботи, а також скоординовані дії всіх органів державної влади.

Ключові слова: Болгарія, ЄС, НАТО, інтеграція.

Європейський та євроатлантичний простір є унікальним і найбільш складним з сучасних геополітичних утворень. Реальне просування Болгарії шляхом інтеграції в Європу потребувало глибокої політичної та економічної трансформації, тобто її перетворення у демократичну, правову, дієздатну державу з відповідними стандартами внутрішньої та зовнішньої стабільності. Поширення ЄС та НАТО на Схід відповідало основним стратегічним інтересам Болгарії, а саме: інтеграція в європейські економічні та політичні структури, а також структури безпеки; отримання надійних міжнародних гарантій безпеки; нормалізація стосунків з Росією шляхом ствердження авторитету Болгарії в європейських структурах.

Зростаюча швидкість і масштаби євроінтеграційних процесів на початку ХХІ століття не можуть не вражати. Адже уперше в новітній історії Європи без військового протистояння і воєн, тобто мирним шляхом, кардинально змінюється геополітична карта континенту, окреслюються контури його майбутнього. Отже, європейці як на Заході, так і на Сході отримали унікальний шанс остаточно звільнитися від стереотипів минулого і об'єднати свої зусилля заради будівництва нової Європи. Для Болгарії питання європейського вибору не було риторичним.

Інтеграція Болгарії до європейських та трансатлантичних структур все більш впевнено, особливо з кінця 1990-х рр., синтезувалася у якості суспільно-політичної ідеї. Європейське покликання адсорбувало самоусвідомлення Болгарії в контексті модерної Європи, поєднуючи його із практичною настановою, яка і полягала в організації процесу набуття членства в європейських та євроатлантичних структурах. Висловлення підтримки європейським та євроатлантичним прагненням Болгарії на початку ХХІ століття свідчило про певний консенсус серед більшості політичної еліти. Певною мірою всі ці прагнення мали суттєву тенденцію на трансформацію в якості новітньої болгарської національної ідеї.

Модернізаційні процеси в сучасній Болгарії привертають увагу дослідників. Проте поточний аналіз подій останніх років майже відсутній.

Метою запропонованої статті є огляд набуття членства в європейській Унії та Організації Північноатлантичного договору на початку 2000-х років. Здійснення означеної мети обумовили виконання наступних завдань:

- розгляд впливу внутрішніх чинників європейську та євроатлантичну інтеграцію Болгарії;
- окреслення основних проблем в реалізації Болгарією власного європейського покликання.

Реалізація визначених мети та завдань здійснювалася за допомогою передусім офіційних документів. Одним із потенційних факторів сприяння інтеграції Болгарії в Європу була «стратегічна відкритість» обох партнерів. І Болгарія, і європейська та євроатлантична спільнота (інституції та національні держави) формували стратегії свого розвитку, намагалися визначити свої специфічні ролі та моделі виживання у майбутньому. Створення прийнятних умов для залучення європейських інвестицій вимагало найбільш серйозних зусиль, адже йшлося про кардинальні зміни в українському економічному житті. Європейське та євроатлантичне покликання для Болгарії було і залишається стратегічним напрямом і магістральним шляхом вирішення внутрішніх і зовнішньополітичних, економічних і соціокультурних проблем суспільного розвитку, ствердження її в світі як потужної, авторитетної і конкурентоспроможної держави. По суті – це єдино можливий засіб ефективної модернізації болгарського суспільства і країни. Цей вибір обумовлений історичними, геополітичними, географічними, соціокультурними і ментальними характеристиками, продиктований потребами розгортання загальної динаміки посттоталітарного і постіндустріального розвитку, глобалізації та євроінтеграційних процесів, з якими людство вступило у ХХІ століття.

Ми виходимо з постулату первинності внутрішньої політики по відношенню до зовнішньої. Аналіз історичного поступу вказує на те, що зовнішня політика Болгарії шляхом до європейської та євроатлантичної спільноти пройшла певні етапи. Болгарія крокувала до НАТО 14 років. 23 червня 1990 р. з трибуни Великих Народних Зборів один з лідерів Зеленої партії С.Пасі (у 2001 р. він стане міністром закордонних справ) вніс пропозицію про ухвалу рішення про вступ Болгарії до НАТО. Реакція залу була різко негативна. Втім через місяць МЗС Болгарії сприймає запрошення про налагодження дипломатичних стосунків з НАТО. Запрошення зробили лідери країн - членів альянсу на своєму саміті у Лондоні 6 липня 1990 р. У листопаді того ж року посол Болгарії в Брюсселі уповноважений підтримувати дипломатичні стосунки з НАТО. В квітні 1991 р. прихильники НАТО заснували Болгарський Атлантичний клуб. До речі, це була перша неурядова атлантична асоціація в країні, яка не була членом альянсу. Під час першого візиту в Болгарію генерального секретаря НАТО Манфреда Вьорнера в червні 1991 р. Голова Атлантичного клубу С.Пасі запропонував йому проїхатися на німецькому автомобілі "Трабант". 14 лютого 1994 р. Президент Болгарії Желю Желев підписав Рамковий документ про приєднання Болгарії до програми "Партнерство заради миру". 6 червня 1994 у своєму виступі перед Атлантичним клубом в Софії Ж.Желев кілька разів підкреслив особливе значення розвитку взаємин Болгарії з Північноатлантичним блоком. Роком пізніше - 8 травня 1995 р. в інтерв'ю, даному журналісту Бі-Бі-Сі в Лондоні, Желев заявив: «Відмова від приєднання до НАТО ... для мене особисто рівнозначний національного зрадництва». Його наступник П.Стоянов, справедливо оголосив про приєднання до НАТО питанням «цивілізаційного вибору». На початку 1997 р. - він вперше категорично заявив, що Болгарія прагне повноправного членства в НАТО.

Відповідно службовий уряд С.Софіянського ухвалив рішення, за яким Болгарія офіційно подає Заяву про приєднання до НАТО. В березні 1997 р. уряд ухвалив Національну програму підготовки та приєднання Болгарії до НАТО. Народні Збори, більшість в яких мав Союз демократичних сил, ухвалили Заяву національної згоди, за якою національним пріоритетом країни було визначено членство в НАТО. В жовтні 1997 р. в Софії пройшла Генеральна асамблея Асоціації Атлантичного договору, вперше в країні, яка не була членом НАТО. В травні 2002 р. - У Софії відбулася сесія Парламентської Асамблеї НАТО. 21 листопада 2002 р. на саміті Альянсу у Празі лідери країн-членів НАТО офіційно запросили Болгарію, Естонію, Латвію, Литву, Румунію, Словаччину та Словенію розпочати переговори про приєднання до НАТО. В березні 2003 р. на позачерговому засіданні Північноатлантичної Ради в Брюсселі постійні представники країн - членів НАТО підписали протоколи про приєднання запрошених держав, включно Болгарії. Міністр закордонних справ Болгарії Соломон Пасі на засіданні Північноатлантичної Ради в січні 2004 р. представив пріоритети та цілі болгарського уряду й перспективи поглиблення співпраці між ОБСЄ та НАТО. 5 лютого 2004 р. - Уряд Болгарії ухвалив Північноатлантичний договір і запропонував Народним Зборам ратифікувати його. 29 березня 2004 р. Болгарія, Румунія, Литва, Латвія, Естонія, Словенія і Словаччина стали повноправними членами НАТО. На церемонії, що відбулася в міністерстві фінансів США, прем'єри семи країн, включно Болгарії - Сімеон Сакскобургський, вручили державному секретареві США Коліну Паулу документи про ратифікацію Північноатлантичного договору. 2 квітня 2004 р. відбулася урочиста церемонія у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі. На флагштоках піднімаються прапори семи країн - нових членів альянсу. Міністр закордонних справ Болгарії Соломон Пасі плакав, бо збулася його мрія, якою він поділився з депутатами у червні 1990 р [1].

Такий шлях став можливим і зокрема завдяки діяльності Атлантичного клубу Болгарії. Ця громадська структура зосередила діяльність на двох напрямках: роботі з громадськістю та співпраці з політичними елітами. Про продуктивність такої роботи свідчила організація та проведення Днів НАТО в Болгарії. Це було не вшанування НАТО, а відкрита дискусія, обговорення шляхів вирішення проблем болгарського суспільства через призму можливого членства в Альянсі. Під час таких дискусій представники громадських організацій показували, яким чином проблеми Болгарії можуть вирішуватися завдяки членству в євроатлантичних і європейських структурах. Йшлося не про НАТО або ЄС, а саме про проблеми болгарського суспільства. Це не була пропаганда або ідеологічне переконання, місце мала відкрита і відверта дискусія. Болгарське суспільство зрозуміло, як зміцнилися економіка, безпекова сфера, з'явилася стабільність і впевненість у майбутньому. У Болгарії в 1990-ті роки були дві політичні течії, перша займала проатлантичну позицію, а друга дотримувалася політики нейтралітету. Атлантичний клуб Болгарії працював шляхом організації "круглих столів", семінарів, міжнародних конференцій. В їхній роботі брали участь представники багатьох країн, не лише членів НАТО або ЄС, але й інших, які прагнули інтегруватися до цих структур.

Під час дискусій політики зрозуміли, чому інші країни так прагнуть стати членами НАТО, тому, маючи підтримку населення, їм було досить легко прийняти рішення. Перед вступом Болгарії до НАТО в країні не було жодної політичної сили, яка позиціонувала себе противником цього процесу [2].

Європейська та євроатлантична інтеграція і внутрішня модернізація для Болгарії стали синонімами, тому цьому завданню свідомо підпорядковувався весь внутрішній розвиток країни. Офіційна Софія розглядала європейську та євроатлантичну інтеграцію як можливість створення вільної ринкової економіки, розбудови демократичної, правової, соціальної, розвинутої держави, побудованої на засадах загальних європейських та євроатлантичних цінностей. Європейська та євроатлантична інтеграція для Болгарії мала бути не самоціллю, а засобом побудови демократичного та правового суспільства.

Першочерговим ставало досягнення сумісності цінностей, норм та принципів внутрішнього політичного та соціального життя Болгарії з нормами та принципами країн Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного Договору. У цьому зв'язку можна говорити про: демократизацію процесу прийняття державних рішень (через перенавчання кадрів, створення умов для ефективної діяльності ЗМІ та недержавних інституцій з питань контролю процесу прийняття та впровадження рішень); досягнення загальнонаціонального політичного консенсусу щодо основних напрямів європейської та євроатлантичної політики Болгарії; створення механізмів громадянського контролю за державними інституціями; проведення для учнів шкіл, студентів, громадськості широкої навчальної кампанії, націленої на пояснення переваг та необхідності інтеграції у європейську та євроатлантичну спільноту; організацію скоординованої довготермінової «рекламної єврокампанії», яка, вміло використовуючи закони пропаганди та впливу на масову аудиторію, мала б на меті призвичаїти суспільство до вигідності та необхідності інтеграції Болгарії в ЄС та НАТО.

Укріплення національного суверенітету Болгарської держави було головним питанням її національної безпеки. Ціннісний аспект був особливо важливим при виробленні політики по створенню інтегрованої системи безпеки з перспективою формування єдиного цивілізаційного простору, оскільки він суттєво впливав на трансформацію політичної та адміністративної культури постсоціалістичного простору. У цьому контексті акцентування уваги західними політиками саме на нормативних аспектах означало сприйняття партнерів як потенційних союзників і членів однієї цивілізаційної групи [3].

Окреслене співробітництво формувало новий стиль життя людини-працівника і громадянина – європейський. В її межах долається “соціалістична розбещеність” організатора виробництва і його безпосереднього виконавця; дотримання технологічної дисципліни стає правилом повсякденної виробничої діяльності; в свідомості і поведінці людей утверджуються норми екологічно безпечного способу життя, незаперечного дотримання прав і свобод людини і громадянина, національних меншин і людей з особливими потребами; толерантність утверджується як норма міжлюдського та міждержавного

спілкування; формується нове покоління людей, адаптованих до європейської спільноти, до європейського стилю життя загалом.

Водночас варто згадати, що бажання Болгарії приєднатися до Альянсу викликало протидію з боку Російської Федерації. Цікаво звернути увагу на аргументацію заперечень членству Болгарії в НАТО, які лунали з боку РФ напередодні вступу. Отже, зокрема «економічний стан Болгарії не дає можливість виділити фінансові кошти на переозброєння і модернізацію Болгарської армії відповідно до стандартів НАТО», «розширення НАТО на Схід буде катастрофою для болгарської економіки і насамперед для підприємств болгарського військово-промислового комплексу», «заплативши таку високу політичну ціну за своє членство в НАТО, Болгарія отримає виключно ненадійні гарантії своєї національної безпеки, бо членство в НАТО не дає автоматичних гарантій безпеки даної держави», «економіка Болгарії перебуває в дуже тісному зв'язку і залежності від російської сировини, технологічної і технічної допомоги і не на останньому місці від необмеженого російського ринку. Категорична, безкомпромісна позиція Росії щодо розширення НАТО на Схід, не може не справити істотного впливу на поживлення російсько-болгарських взаємин», «Приєднання Болгарії до НАТО неминуче призведе до повного розриву технологічних зв'язків болгарських оборонних підприємств з ВПК Росії, що покладе край залишкам болгарської військової промисловості». Росіяни відверто вважали, що можливе приєднання Болгарії до НАТО і у військовій галузі принесе країні тільки негативні наслідки. По-перше, членство в НАТО не зможе гарантувати стабільність і безпеку Болгарії в конкретних балканських умовах. По-друге, приєднання Болгарії до НАТО не забезпечить і військову безпеку країни. По-третє, можливість приєднати Болгарію до загального ядерного, протиракетного і протиповітряної парасольки НАТО ні в якому разі не зможе компенсувати ті загрози для національної безпеки, які будуть виникати кожного разу, коли її територія буде використана для розміщення союзницьких військ, озброєння і військової техніки. По-четверте, серйозною проблемою для Болгарії в разі її вступу до НАТО опиняться і її взаємини з Росією. Факт, що в результаті розширення НАТО на Схід його найсильніша угруповання, що володіє колосальним потенціалом наступальних, вийде безпосередньо до державного кордону Росії, зажадає переосмислити всі оборонні концепції, передислокувати великі військові формування, створити додаткову інфраструктуру і переглянути оперативні плани, як і програми навчально-бойової Російських підготовки Збройних Сил[4]. Життя довело хибність цих аргументів. Але вони знов використовуються РФ в протидії просуванню України та Грузії до НАТО.

Аналіз європейського досвіду переконує, що вибір інтеграційних пріоритетів не має бути альтернативним, оскільки участь в одному інтеграційному об'єднанні не виключає можливості участі в іншому. Проте, участь в різних об'єднаннях не повинна була будуватися на різних цінностях.

Отже, Болгарія повноправний член НАТО з 4 квітня 2004 року. З початку нового століття і особливо після того, як країна стала повноправним членом НАТО, навіть найбільш послідовні супротивники Альянсу, які жили із

забобонами часів тоталітаризму, поступово переконалися, що НАТО - це не агресивна організація, вона переслідує загальні для сучасності мети, а саме: збереження миру і стабільності в Європі і світі, боротьба проти тероризму. Участь Болгарії в миротворчих операціях НАТО, особливо на Балканах, отримує все більшу підтримку, так як відчутно підвищує авторитет нашої країни в очах світової громадськості. Болгарське суспільство та болгарські політичні партії успішно пройшли свій шлях від тоталітарного суспільства до демократичного. Болгарські громадяни проявили політичну зрілість, а політичні партії, незалежно від того, в якому секторі - лівому, центральному чи правому вони знаходилися, показали приклад національної відповідальності і досягли консенсусу щодо політико-економічних і військових пріоритетів майбутнього розвитку країни. Представлені в парламенті політичні сили були одностайні і одностайно голосували за приєднання країни до європейських і євроатлантичних структур. З іншого боку, одностайна згода країн-членів Європейського Союзу і НАТО щодо повноправного членства Болгарії є визнанням правильності напрямку і темпів розвитку економічних процесів, також як і успіхів, досягнутих в утвердженні плюралізму, демократії та європейських стандартів в країні. Сьогодні Болгарія - безсумнівна зона стабільності в регіоні Балканського півострова. Вона є надійною ланкою в колективних зусиллях прогресивних і демократичних сил світу в їх боротьбі проти невійськових загроз і викликів національній та міжнародній безпеки - організованої злочинності, тероризму, контрабанди товарів, зброї, наркотиків, торгівлі людьми, відмивання грошей і т.д. Варто зазначити, що членство Болгарії в НАТО має реальне відображення на економіці країни. Багато іноземних інвесторів зробили цей вибір з огляду на більш високі гарантії безпеки і факт, що завдяки членству в НАТО і ЄС Болгарія стає членом сімейства індустріально розвинених держав.

Не існує прямого зв'язку між витратами на оборону та соціальною сферою. Природно, однак, що кожне збільшення бюджетних видатків по одній статті державного бюджету лімітує зростання інших. У цьому сенсі зростання витрат на оборону обмежує можливості збільшення соціальних витрат, хоча і побічно. Будь-яка країна виділяє кошти на оборону, а вступ до НАТО передбачає і модернізацію існуючої бази, а також заміну старої техніки більш сучасною, яка відповідає стандартам організації. Незалежно від цього, Болгарія прагнула задовольняти обов'язковий мінімум соціальних потреб громадян. З 2004 року розпочалася програма «Від соціальної допомоги до зайнятості», за якої з державного бюджету відпускаються кошти роботодавців, які наймають на сезонну роботу безробітних осіб. Болгарія прагне в рамках своїх можливостей підтримувати збалансований бюджет, не обділяючи соціальну сферу за рахунок інших витрат, у т.ч. і витрат на оборону [5].

Таким чином, Болгарія має глибокі історичні та геополітичні підстави, певне ідеологічне та психологічне обґрунтування членства в Європейській Унії та Організації Північноатлантичного Договору; Протягом останніх двох десятиріч років Болгарією був накопичений вагомий досвід розробки і здійснення різноманітних юридичних та політичних засад співпраці з ЄС і

НАТО. Відтак, євроінтеграційний шлях Болгарії до членства в ЄС лежав через вступ до НАТО. Це на практиці підтвердили всі інші країни Центрально-Східної Європи, які спочатку стали членами Північноатлантичного Альянсу, а потім – Європейського Союзу. Діяльність центральних органів законодавчої, виконавчої і судової влади Болгарії у напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції засвідчила, що крім політичної волі, головними передумовами вступу Болгарії до ЄС та НАТО була відкритість цього процесу для суспільства, належний рівень інформаційно-просвітницької роботи, а також скоординовані дії всіх органів державної влади. Були напрацьовані конкретні механізми налагодження інтеграції Болгарії до європейських та євроатлантичних структур. Болгарські політичні партії поступово усвідомлювали зростання значення зовнішньополітичних орієнтирів для подальшого прогресивного розвитку держави. Певна частина партій та політиків стали на платформу європейської та євроатлантичної інтеграції. Недержавний вимір втілення європейського та євроатлантичного покликання Болгарії набув чіткого виразу. На користь цього свідчили програмні положення і практична діяльність значної частини болгарських неурядових громадських організацій. Громадська думка щодо європейської та євроатлантичної інтеграції Болгарії трансформувалася в бік сприйняття більшістю населення доречності вступу до Організації Північноатлантичного договору та Європейського Союзу. Болгарія розглядала європейську та євроатлантичну інтеграцію як можливість створення вільної ринкової економіки, розбудови демократичної, правової, соціальної, розвинутої держави, побудованої на засадах загальних європейських та євроатлантичних цінностей. Інтеграція до ЄС та НАТО не була самоціллю, а засобом всебічної модернізації та побудови демократичного та правового суспільства.

Література

1 Болгарія крокувала до НАТО 14 років. Хронологія подій. Болгарські вісті /Українські вести. Издание за політика, ікономика, бізнес, история, культура и спорт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrpressbg.com/com-bol061104BG-NATO.html>

2 Актуальний коментар. Суспільна підтримка вступу до НАТО: досвід Болгарії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=841599>

3 Участие на Република България в НАТО Министерство на външните работи [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mfa.bg/bg/index.php?option=com_content&task=view&id=13726&Itemid=358#2

4 Генов Я. Возможные последствия присоединения Болгарии к блоку НАТО. Информационно-аналитический портал "Наследие" Электронный ресурс [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.nasledie.ru/politvne/18_18/article.php?art=48 Доступ 25.01.2010

5 Струк Т. Членство в НАТО — стимул для инвесторів // День. 2005. 9 серпня.

Тодоров И.Я. Европейское призвание Болгарии.

В статье раскрыты главные предпосылки вступления Болгарии к НАТО: открытость этого процесса для общества, надлежащий уровень информационно-просветительской работы, а также скоординированные действия всех органов государственной власти.

Ключевые слова: Болгария, ЕС, НАТО, интеграция.

Todorov I.Ya. European calling of Bulgaria.

In the article it is exposed that main pre-conditions of entry of Bulgaria to NATO was an openness of this process for society, proper level of informatively elucidative work, and also the actions of all public authorities are co-ordinated.

Key words: Bulgaria, ES, NATO, integration.

УДК 621.431

Фирсов А.В.

**Б.Г. ЛУЦКИЙ: МАЛОИЗВЕСТНЫЕ СТРАНИЦЫ БИОГРАФИИ
ВЫДАЮЩЕГОСЯ ИНЖЕНЕРА-КОНСТРУКТОРА**

На основе литературных и архивных источников освещены молодые годы выдающегося инженера-конструктора Б.Г. Луцкого. Уточнены некоторые данные его биографии.

Ключевые слова: Б.Г. Луцкий, конструктор, биография, молодые годы.

Б.Г. Луцкий

История жизни и деятельности нашего соотечественника, выдающегося инженера и конструктора Бориса Григорьевича Луцкого (1865-1942 гг.), который в свое время стоял у истоков мирового двигателестроения, автомобилестроения и самолетостроения, до настоящего времени мало исследована. В советское время его биографию исследовали известные автомобильные историки Л.М.Шугуров [1], В.И.Дубовской [2], К.В.Шляхтинский [3], А.Д.Рубец [4], В.Б.Шавров [5] и др. Из современных историков следует отметить С.В.Кирильца [6] и Е.Ю.Прокофьеву [7]. Самым компетентным трудом, без сомнения, можно считать книгу В.И. Дубовского «Автомобили и мотоциклы в России 1896-1917». В этой книге В.И. Дубовской наиболее полно описал жизнь и деятельность Б.Г. Луцкого. К сожалению, следует отметить, что опубликованные выше названными авторами факты, во многих случаях противоречивы и не всегда корректны, в них есть много пробелов и неточностей, много домыслов, не подтвержденных документально. Так, например, В.Б. Шавров пишет, что Б.Г. Луцкий родился в 1865 г. на Дону. Л. М. Шугуров пишет: «... в конце XIX века на автомобильном заводе «Панар-Левассор» в Париже работал талантливый русский инженер Борис Григорьевич Луцкой, известный своими автомобильными, судовыми и авиационными двигателями» [8, 146]. Некоторые авторы пишут, что до сих пор нет ни одного портрета или фотографии, которые давали бы право уверенно утверждать, что изображенный на них человек - действительно Б.Г. Луцкий. Эти факты не соответствуют действительности.

В украинской историографии о Б.Г. Луцком почти нет сведений, за исключением нескольких публикаций [9, 10, 11].

Следует также отметить, что в опубликованных статьях мало сведений о юности и последнем периоде жизни Бориса Григорьевича Луцкого.

Целью настоящей работы является исследование истории жизни Б.Г. Луцкого с момента его рождения до окончания обучения в Высшей технической школе г. Мюнхена (1865-1886 гг.).

Борис Григорьевич Луцкий родился 3 января 1865 году в г. Бердянске Таврической губернии.

С 1865 по 1876 гг. проживал в небольшом имении родителей в селе Андреевка Бердянского уезда Таврической губернии. Отец Луцкого был купцом 2 гильдии. Андреевка была основана в начале XIX в. государственными крестьянами из Полтавской губернии [12]. Расположена в 28 верстах от Бердянска, на ручье Кельтечия, впадающем в р. Обиточную. Название получило по имени первого поселенца – полтавчанина Андрея Деревянного. За счет переселенцев из Черниговской, Киевской и других губерний, а также беглых крепостных из разных мест России селение быстро росло. По сведениям 1864 г. Андреевка была одним из самых крупных волостных сел не только в Бердянском уезде, но и во всем Приазовье: здесь насчитывалось 935 дворов и проживало 7262 человека, в т. ч. 3787 мужчин. В селе было 2 православные церкви, еврейский молитвенный дом, винный склад, базар, 2 постоянных двора, пять лавок-магазинов, принадлежавших купцам. Так как отец Луцкого был купцом 2 гильдии, то очевидно одна из этих лавок принадлежала семье Луцких. Для сравнения, в Бердянске в 1860 г. согласно данных титулярного советника В.К. Крыжановского [13, 55] проживало 9762 человек: «...Бердянск в 1860 г. чис. жителей 9,762 (почетных граждан и купцов 2,035, мещан и цеховых 6,115); неправославных: 560 раскольников, 28 армян, 105 католиков, 573 протест., 760 евреев, 190 караимов. Домов 1,435, 2 правосл. церкви, 3 молитвенных дома: лютеранский, еврейский и караимский, таможня, прих. училище, больница, аптека, публ. библ., театр, 518 склад. маг., 102 лавки, 1 макаронная фабрика; заводов: кирпич. и черепичн. 29, 3 кофейни, 3 харчевни, 3 постоял. двора, 3 ярмарки в год».

В связи с увеличением спроса на хлеб на мировом рынке главным направлением сельского хозяйства в Андреевке было производство зерна. Также развивалась торговля. Ежегодно в селе собирались две большие ярмарки, на которые съезжались тысячи крестьян из многих приазовских сел. Богатые крестьяне вывозили товарный хлеб в Бердянск, куда заходили иностранные суда. Появились мелкие промышленные предприятия. В 60-х годах XIX в. были построены два небольших кирпичных завода, а в 1874 г. начало работать черепичное производство предпринимателя Киреева, на котором и 16 лет спустя трудилось всего четверо рабочих. Согласно закону от 24 ноября 1866 г. «О поземельном устройстве государственных крестьян» жители Андреевки сохранили находившиеся в их пользовании земельные наделы, за которые обязаны были платить ежегодно государственную оброчную подать. Тяжелым бременем ложились на плечи крестьян и другие, многочисленные государственные и земские платежи. Андреевская община вносила в казну ежегодно огромную по тому времени сумму - 31 949 руб. податей и платежей, что составляло по 1 руб. 40 коп. с десятины надела. Особенно тяжело приходилось беднякам, положение которых усугублялось частыми засухами и

неурожаями. В 1879 г. андреевцы добились передела земли: на каждую наличную душу было выделено по 4,75 десятины, из них четверть десятины отводилось под усадьбу и одна десятина - под толоку. А между тем по подсчетам русского экономиста В. Постникова крестьянская семья на юге Украины могла сносно существовать, если располагала 16-18 десятинами полевой земли. Больше половины хозяйств Андреевки, имея земли значительно меньше, влачили жалкое существование. Среди крестьянства испокон веков жила тяга к прекрасному. Андреевка славилась народными умельцами, которые искусно ткали полотно, украшали изделия домашнего обихода красивыми вышивками.

Длительное время в Андреевке не было медицинского учреждения. Только в 1879 г. земское собрание Андреевки решило построить в селе больницу, но открылась она только через семь лет. В ней насчитывалось 20 коек. Работавшие здесь врач и четыре фельдшера обслуживали округу с населением 27 тыс. человек. Совершенно очевидно, что они не в состоянии были оказать медицинскую помощь всем нуждавшимся в ней. В 1889 г. в акушерском пункте при больнице приняли только 2% всех новорожденных – в результате в селе наблюдалась высокая детская смертность. В связи с отсутствием в Андреевке больницы, матери Луцкого в январе 1865 г. пришлось рожать Бориса в г. Бердянске. В этом месяце в Бердянске, как пишет в своем дневнике В.К. Крыжановский, была отвратительная погода [14, 58]: «...Воскресение, еще больше оттепель, и дош и сонце» (3 января 1865 г.); «...В городе грязь; возле театра и Гостиного двора до дома Г-на Пайкоса вода стоит как река» (10 января 1865 г.); «...Те домики, что на песках из сырого кирпича, страдают от сирости излишней и у некоторых стены упали, как следствие возвышения воды везде» (22 января 1865 г.); «...Воскресенье, во всю ночь метель; утром тоже; и весь день большая метель непереставала: мороз 14-ть градусов. - Сегодня видел после обеда, что более 50 человек: мужчин и женщин, в самую метель пошли к Градскому Главе Матиасу, просить помощи, по случаю голода и холода. - Говорят, что в слободке городской, несчастные бедные семейства, по несколько семейств собираются в один дом, послучаю холода и голода. Подобного несчастья я неслышал еще ни один год: при всем том, что живу в Бердянске с 1840-го года с 1-го Октября. Море гуляет и бушует» (31 января 1865 г.). Из дневника В.К. Крыжановского видно, что в год рождения Бориса Луцкого во всем Бердянском уезде был голод и холод.

В своем дневнике В.К. Крыжановский несколько раз упоминает о состоянии дорог, которые в то время условно подразделялись на почтовые и торговые (чумацкие). Передвижение по ним было связано с трудностями, обусловленными климатическими условиями. В зимнее время, когда снег часто сменялся дождем, который опять переходил в снег, на дорогах образовывалась непроходимая грязь или гололедица. В снежные зимы сильные метели заносили дороги, и те, на которых не было оживленного движения, в течение нескольких дней терялись в степи. Еще одной трудностью, связанной со снежными зимами, была узость дорог - по бокам наметались высокие непроходимые сугробы, и проехать могла лишь одна повозка. Поэтому случались длительные остановки и

заторы в движении, когда транспорт встречался. Можно только посочувствовать отцу Бориса Луцкого, которому пришлось в это неблагоприятное время везти беременную жену из Андреевки в Бердянск.

Большинство населения Андреевки не умело читать и писать. Лишь в 1849 г. открылось первое одноклассное министерское училище, а в 1867 г. приняло учащихся первое одноклассное земское училище. Во второй половине XIX в. произошли некоторые сдвиги в развитии народного образования, что обуславливалось потребностями в грамотных людях бурно развивающегося капитализма. В Андреевке работали четыре церковноприходские школы, в которых обучалось 840 детей, в т. ч. 230 девочек. В 1874 г. открылось еще одно одноклассное министерское училище. Оба училища посещало около 200 детей. Однако из-за недостатка мест в учебных заведениях, а также тяжелых материальных условий 670 мальчиков и девочек школьного возраста не учились.

В 1876 г. Борис Луцкий после окончания одноклассного министерского училища поступил в шестиклассное реальное училище г. Севастополь. Это училище было построено на основании решения Городской думы, принятого в 1873 г., о строительстве реального училища для детей дворян, купцов, чиновников, моряков и мещан на 288 мест [15, 218]. Земская управа отпустила на его строительство 1500 рублей. 10 июня 1875 года по ходатайству Севастопольской городской Думы департамент государственной экономики России принял решение об открытии в Севастополе городского шестиклассного реального училища. Дело быстро пошло на лад после того, как открытию реального училища в Севастополе стал оказывать всемерное покровительство Великий Князь Константин Николаевич Романов, подписавший циркуляр, направленный в июле 1875 г. Попечителю Одесского учебного округа следующего содержания: «Его императорское Величество утвержденное решение департамента государственной Экономки Госсовета об открытии в Севастополе 6-ти классного реального училища о Величайте утвердить соизволил и повелел исполнить Председатель Госсовета Константин.» В августе 1875 г. Министерство народного просвещения дало разрешение на открытие училища. Для него на ул. Чесменской (ныне Советская, 58) было построено специальное двухэтажное здание из крымбальского камня в неороманском стиле.

Константиновское реальное училище, г. Севастополь

Строил его инженер-архитектор М.Ю. Арнольд. В соответствии с угловой формой земельного участка здание в плане напоминает трехлистник с расходящимися от центрального объема боковыми крыльями. Главный фасад выходит на перекресток улиц широким ризалитом (выступающая часть фасада), боковые фасады имеют уступчатый силуэт, создаваемый лопатками (выступами на стене), увенчанными башенками. Это здание сохранилось до сих пор, в нем сейчас находится средняя школа № 3 с углубленным изучением английского языка.

Средняя школа № 3, г. Севастополь

Реальные училища появились в Российской Империи в 1872 году, в связи с устранением в 1871 году реальных гимназий (созданных в 1864 году). Для поступления в реальное училище необходимо было обязательно окончить начальную школу. Поэтому учащимися реальных училищ обычно становились 10-13-летние выпускники начальных школ. Реальные училища, в противоположность гимназиям, которые давали гуманитарное образование и готовили своих учеников для поступления в университеты, были призваны готовить воспитанников в институты (горные, путей сообщения, технические и т.д.). Особое внимание в программе уделялось изучению математики, физики, химии, технологии, естествознания. Высокие требования предъявлялись к рисованию и черчению, которые преподавались с 1 по 6 класс.

В Севастопольское реальное училище поступали после сдачи конкурсных экзаменов по русскому и арифметике, истории, географии и закону Божьему. Объем требований соответствовал примерно 3-классам современной школы. По сословиям это были дети дворян и чиновников (46%), духовенства, иностранцев, мещан, купцов (47%), крестьян (5%), казачества. Средства на содержание реального училища в Севастополе поступали из государственной казны, из сборов на учение 150 руб. в году, плюс пожертвования капиталов. Стоимость обучения одного ученика в год составляла 89 руб. Для наблюдения за поведением учеников было 3 надзирателя. Все учащиеся обязаны были носить установленную форму (мундир, туго перетянутый кожаным поясом с медной бляхой, на которой были 4 буквы «СКРУ») и всегда иметь при себе ученический билет, который мог потребовать любой старший. Каждый из преподавателей и надзирателей мог и обязан был следить за поведением учеников. Появление на улице после 8 часов вечера зимой и после 9 часов летом запрещалось. В существующих архивных документах нет ни одного

упоминания о применении телесных наказаний. Крайней мерой наказания было исключение из училища за систематическое нарушение дисциплины, злословие в адрес преподавателя – распространение сведений, порочащих его честное имя. Такие ученики могли потом поступать в другие учебные заведения.

В училище преподавались следующие предметы: русский язык, тригонометрия, начала аналитической геометрии и космография, физика и начала химии, география, древняя, средняя и новая история, с 1 класса – немецкий язык, со 2 класса – французский язык, естественная история, ботаника, зоология, анатомия, основы геологии, минералогии и кристаллографии, черчение, рисование, закон Божий, гимнастика и военный строй. Эти предметы преподавания были обязательными. В училище была своя церковь в самом здании училища, в котором пел свой ученический хор, примерно 15–20 человек. Был свой парусно-гребной катер на 12 весел. Обучение пению, игре на музыкальных инструментах, гребле, управлению парусами, а также фотографии было бесплатным; небольшая плата бралась лишь за обучение принятым в то время салонным танцам. Была сравнительно небольшая библиотека с художественной и технической литературой. В училище был свой духовой оркестр. Срок обучения в реальном училище был 6 лет. В конце каждого года устраивались переводные экзамены. Кто не сдал экзамен, получал возможность переэкзаменовки (не более 2-х) или оставался на 2 год. В основном в училище господствовал неписанный закон «Извольте знать!». Реальное училище было в центре внимания города и учебного округа. Дело в том, что детей высшего командного состава флота и армии интересовала перспектива поступления в военные училища и институты, а солидная подготовка по математике, физике, химии, которую давало реальное училище, увенчивала шансы поступающих в институты. После окончания учебы наиболее преуспевших в науках учеников посылали за границу для продолжения образования. Поскольку Борис Луцкий, относился к их числу, то его командировали на учебу за границу в Мюнхен в Высшую техническую школу.хлопотал за Бориса сам директор училища князь Н.Г. Урусов. Командировали Бориса именно в Германию, так как он с детства великолепно знал немецкий язык, поскольку тогда в Бердянском уезде проживало 50 тысяч немецких колонистов (всего в уезде проживало немногим более 300 тысяч человек). Немцы в Бердянском уезде считались «полезнейшим населением», которое «отлично ведет сельское хозяйство» [16, 237].

Интересно отметить, что одновременно с Борисом Луцким в Константиновском реальном училище учился Калюжный Андрей Андреевич (06.08.1860 - 16.08.1914 гг.), который в последствии стал генерал-майором, известным военачальником [17]. Он участвовал в походе в Восточную Пруссию во время первой мировой войны, был командиром 2-й бригады 36-й пехотной дивизии. После занятия частями 13-го армейского корпуса г. Алленштейна был назначен его комендантом. Погиб в бою арьергарда 13-го армейского корпуса (144-й пехотный Каширский полк) с превосходящими силами противника у Меркен-Грислинен 16 августа 1914 г. В это же время его одноклассник Б.Луцкий находился в тюрьме Шпандау, недалеко от Меркен-Грислинен. Он

был арестован немецкими властями за то, что был подданным царской России и отказался сотрудничать с немцами, был освобожден лишь после подписания мирного договора в 1918 году.

Получив хорошее базовое образование в Константиновском реальном училище, после успешной сдачи экзаменов 27 октября 1882 года Б.Г. Луцкий был принят в Высшую техническую школу г. Мюнхена на механико-техническое отделение (специальность инженер-механик). В институте, не теряя зря времени, новоиспеченный студент сразу же занялся практической инженерной деятельностью. В середине 1880-х гг. в Германии появились первые модели самодвижущихся колясок - автомобили, и поэтому предметом изучения молодого студента стали "модные" двигатели внутреннего сгорания. Инженерный дар у Бориса проявился уже на первых курсах обучения. Еще, будучи студентом, в 1885 году Б. Г. Луцкий получил патент на изобретенный им двигатель, у которого клапаны приводились в действие общей толкающей штангой. Это изобретение заслужило внимание профессоров и предпринимателей, и в возрасте 20 лет он стал известен в Германии, как один из самых перспективных разработчиков газовых моторов. Идеи Б.Г. Луцкого показались профессионалам весьма перспективными, поэтому неудивительно, что сразу после окончания Высшей технической школы он получил целый ряд приглашений на работу в крупнейшие немецкие автомобильные фирмы. Диплом с «отличием» Б.Г. Луцкий получил 10 августа 1886 года. Осенью того же года Б.Г. Луцкий возвращается на родину отбывать воинскую повинность, отложив окончательный выбор дальнейшей своей карьеры на потом.

Интересно также отметить, что одновременно с Борисом Луцким в Высшей технической школе г. Мюнхена на параллельном химико-механическом отделении учился его соотечественник Николай Петрович Клобуков (5.12.1859 - 26.10.1900 гг.), который в последствии стал знаменитым ученым, профессором. Закончив в 1886 г. Высшую техническую школу он был оставлен там работать, и принимал участие в создании первой электрохимической лаборатории в Германии [18, 61]. Н.П. Клобуков работал ассистентом электрохимической лаборатории и занимался преподавательской деятельностью: читал лекции и вел практические занятия. За годы работы в Германии разработал практически первые аппараты для автоматической регистрации изменения состава веществ под действием искры, внедрил новые устройства для электрохимических исследований. Результаты его научных исследований публиковались в известных немецких журналах [19, 20]. С 1891 г. научная деятельность Н.П. Клобукова связана с Харьковским технологическим институтом [21]. Ректор ХТИ В.Л. Кирпичев пригласил Н.П. Клобукова на работу, считая его одним из лучших специалистов в области электрохимии, электрометаллургии и электротехники. За время работы в ХТИ профессор Клобуков Н.П. опубликовал несколько учебников, основным из которых является «Курс теории электричества» [22]. Он оказал существенное влияние на развитие электротехнической отрасли Украины.

В целом, проведенные исследования показали, что благодаря целеустремленности, трудолюбию и хорошему образованию, полученному в

Константиновском реальном училище, Борис Луцкий в возрасте всего лишь двадцати лет отроду заявил о себе, как о талантливом изобретателе. Через три года в 1888 г. он изобретет и построит газовый двигатель, который на Мюнхенской промышленной выставке удивит всех профессионалов. С этого времени он станет известен всей Европе.

Необходимо отметить, что до сих пор в истории жизни и деятельности Б.Г. Луцкого имеется много «белых пятен», практически ничего неизвестно о его судьбе после освобождения из тюрьмы Шпандау в 1918 г., поэтому в дальнейших научных исследованиях именно на этот период времени надо обратить особое внимание.

Автор выражает благодарность сотруднице исторического архива Технического университета Мюнхена Еве Марии Хелзель (Eva Maria Hölzl) за помощь в поиске архивных материалов.

Литература

1. Шугуров Л.М. Автомобили России и СССР / Л.М. Шугуров. - М., 1993. - 252 с.
2. Дубовской В.И. Автомобили и мотоциклы в России (1896–1917 гг.) / В.И. Дубовской. - М.: Транспорт, 1994. - 302 с.
3. Шляхтинский К.В. Автомобиль в России (очерки истории русского автомобилизма) / К.В. Шляхтинский. - М., 1993. - 96 с.
4. Рубец А.Д. История автомобильного транспорта России / А.Д. Рубец. - М., 2003. - 300 с.
5. Шавров В.Б. История конструкций самолетов в СССР до 1938 г. / В.Б. Шавров. - 3-е изд. исправл. - М.: Машиностроение, 1985. - Ч. 1. Гл. 2. Работы Б.Г. Луцкого.
6. Kiriletz S. Борис Луцкий - наш человек в Германии / S. Kiriletz. - Журнал «Автомобильный моделизм». - 2001. - № 4. - 24 с.
7. Прокофьева С.В. Изобретение автомобиля и становление мировой автомобильной промышленности во второй половине XIX - начале XX вв. / С.В. Прокофьева // Научно-культурологический журнал Relga. - № 11 (113). - 27.07.2005.
8. Шугуров Л. Сто лет эволюции / Л. Шугуров // Ежемесячный научно-популярный журнал «Наука и жизнь». - М.: Изд-во «Правда». - 1985. - № 3. - С. 146.
9. Пономарев Я. «Моторная телега» Бориса Луцкого: имена славных земляков // Индустриальное Запорожье. - 1996. - 10 июля.
10. Кладова Г. Винахідник моторів // Інженер – машинобудівник. - 1998. - 25 лютого.
11. Конструктор із Бердянська // Азовский бульвар. - 2005. - 19 июня.
12. История городов и сел Украинской ССР. В 26-ти томах. - Т.: Запорожская область. - К.: Глав. ред. УСЭ, 1981. - 726 с.
13. Баханов К.А. Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники / К.А. Баханов, И.И. Лыман. - Запорожье: Просвіта, 2002. - 218 с.
14. Там же. - С. 58.
15. Константиновское реальное училище в г. Севастополе (Из истории народного образования в Крыму) / Е.В. Новикова // Культура народов Причерноморья: научный журнал / Крымский научный центр Национальной академии наук Украины (Симферополь), Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского (Симферополь), Межвузовский центр «Крым». - Симферополь: Межвузовский центр «Крым». - 2004. - № 52. - Т. 2. - С. 217-223.
16. Географическо-статистический словарь Российской империи. - СПб., 1863. - С. 237.
17. <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=3023>
18. Андрущенко Ф.К. Микола Петрович Клобуков - один з зачинателів електротехнічної і електрохімічної освіти в Україні / Ф.К. Андрущенко, В.Л. Теркан // Нариси з історії техніки на Україні. - К.: Наук. думка. - 1964. - № 11. - С. 60-64.

19. N. v. Klobukow. Ueber ein neues Verfahren zur Bestimmung der Dampfdichte hochsiedender Körper (Nouvelle méthode pour déterminer la densité de vapeur des corps bouillant à des températures élevées); Wied. Ann., t. XXII, p. 493; 1884.

20. N. v. Klobukow. Ueber neue Apparate für elektrochemische Untersuchungen in: Journal für Praktische Chemie/Chemiker-Zeitung. - New York, NY : Wiley-Liss Vol. 37 (1. 1888), p. 375-381.

21. Тверитникова О.Є. Системні дослідження професора М.П. Клобукові у галузі електротехніки (1891-1900 рр., Харківський Технологічний інститут) / О.Є. Тверитникова // Історія науки і біографістика. - Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН, 2009. - № 3.

22. Клобуков Н.П. Курс теории электричества / Н.П. Клобуков. - Х.: Изд. ХТИ, 1895. – 521 с.

Фірсов О.В. Б.Г. Луцький: маловідомі сторінки біографії видатного інженера-конструктора.

На основі літературних і архівних джерел висвітлені молоді роки видатного інженера-конструктора Б.Г. Луцького. Уточнені деякі дані його біографії.

Ключові слова: Б.Г. Луцький, конструктор, біографія, молоді роки.

Firsov A.V. B.G. Loutzky: little known pages of biography of prominent engineer-designer.

On the basis of literary and archived sources the young years of prominent engineer-designer B.G. Loutzky are enlightened. Some information of his biography is specified.

Key words: B.G. Loutzky, engineer-designer, biography, young years.

ББК 66.2 (4 Укр)

Хоменко А.В.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КОНСУЛЬСЬКОЇ СЛУЖБИ (1991-2010)

У статті розглянуті основні тенденції та напрями становлення та розвитку вітчизняної консульської служби протягом 1991-2010, доведено пріоритетність в її роботі функції захисту українських громадян.

Ключові слова: зовнішня політика України, консульська служба України, захист прав и свобод українських громадян.

Світовий досвід вчить, що держава сильна не тільки своєю економічною могутністю, науково-технічним і військовим потенціалом, але й своєю дипломатією, вмілою і гнучкою дипломатичною та консульською службою. В проекті Закону України чітко зазначено «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Серед основних засад зовнішньої політики зазначено забезпечення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном.

Сучасна українська консульська служба привертає увагу дослідників. Проте поточний аналіз останніх років діяльності вітчизняної консульської служби майже відсутній [1].

Метою запропонованої статті є огляд становлення та розвитку консульської служби України наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. Здійснення означеної мети обумовили виконання наступних завдань:

- огляд нормативно-правові бази вітчизняної консульської служби;

- окреслення основних напрямів діяльності Консульської служби України;
- доведення збереження пріоритетності функції захисту українських громадян та юридичних осіб.

Реалізація визначених мети та завдань здійснювалася за допомогою передусім офіційних документів [2].

Правову базу української консульської служби складають міжнародно-правові документи, і передусім Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р. [3], законодавчі та інші акти Верховної Ради України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України та відомчі документи Міністерства закордонних справ України.

З вітчизняних нормативно-правових актів варто виокремити Конституції України [4], Закони України "Про дипломатичну службу"[5], "Про дипломатичні ранги України" [6], „Про транскордонне співробітництво” [7], "Про зовнішньоекономічну діяльність" [8], "Про державну службу" [9], "Про правовий статус закордонних українців" [10], Постанови Верховної Ради України "Про відкриття дипломатичних або консульських представництв України" [11], "Про Основні напрями зовнішньої політики України" [12], Укази Президента України "Про Перелік посад, приписаних до дипломатичних рангів України" [13] та "Про Консульський статут України" [14], Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Представництво Міністерства закордонних справ України на території України" [15], "Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України» [16], відомчі акти вітчизняного зовнішньополітичного відомства (накази) „Про затвердження Порядку оформлення і видачі дипломатичними представництвами та консульськими установами України паспорта громадянина України для виїзду за кордон" [17], „Про затвердження Положення про почесних (нештатних) консульських посадових осіб іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими посадовими особами" [18], «Щодо затвердження Положення про консульський збір України" [19] та інші.

Департамент консульської служби є структурним підрозділом Міністерства закордонних справ України. Департамент веде роботу по реалізації національних інтересів у консульській сфері; здійснює роботу по забезпеченню конституційних прав громадян та юридичних осіб України за межами нашої держави; веде роботу по виконанню консульських функцій відповідно до чинного законодавства України, міжнародно-правових актів, а також контролює їх реалізацію.

Департамент керує діяльністю консульських установ за кордоном, а також нештатних (почесних) консулів України за кордоном. За межами нашої держави функціонує 118 консульських установ України. З них: 82 консульських підрозділи дипломатичних представництв України; 29 генеральних консульств; 6 консульств; 1 консульське агентство. Окрім цього, за кордоном, у 66 країнах діє 99 консульських установ, що очолюються почесними консулами України. До складу Департаменту входять відділи: відділ аналізу та планування; відділ апостилю та витребування; відділ ведення та адміністрування Державного

реєстру виборців; відділ візової політики; відділ громадянства; відділ консульського забезпечення захисту інтересів фізичних та юридичних осіб; відділ консульсько-правових питань; відділ з питань міжнародного усиновлення та захисту прав усиновлених іноземцями дітей-громадян України; відділ оперативної роботи; відділ паспортної роботи [20].

Вітчизняні консульські установи здійснюють свою діяльність відповідно до Консульського Статуту, законодавства України, міжнародних договорів України та міжнародних звичаїв. Керівництво консульськими установами здійснюється Міністерством закордонних справ України. Загальне керівництво діяльністю консульської установи в державі перебування здійснюється відповідним дипломатичним представництвом України.

У державах, де немає дипломатичних представництв України, за згодою держави перебування на консула можуть бути покладені також і дипломатичні функції. Консул зобов'язаний вживати заходів для того, щоб юридичні особи та громадяни України користувалися в повному обсязі всіма правами, наданими їм законодавством держави перебування і міжнародними договорами, учасниками яких є Україна і держава перебування, а також міжнародними звичаями. Консул зобов'язаний вживати заходів для відновлення порушених прав юридичних осіб і громадян України. У випадку, якщо після звернення консула до властей держави перебування не будуть відновлені порушені права юридичних осіб і громадян України, консул зобов'язаний повідомити про це Міністерство закордонних справ України та главу дипломатичного представництва України в державі перебування. Консул зобов'язаний приймати як письмові, так і усні звернення юридичних осіб та громадян України. Консул приймає звернення іноземних юридичних осіб і громадян з питань, що стосуються виконання його функцій.

Консул веде облік громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають у його консульському окрузі. Консул сприяє проведенню відповідно до законодавства України референдумів, виборів Президента України, народних депутатів України. Консул інформує громадян України, які тимчасово перебувають у його консульському окрузі, про законодавство держави перебування, а також про місцеві звичаї. Розпорядження консула, видані в межах його повноважень з питань, що стосуються перебування громадян України за кордоном, мають для них обов'язкову чинність.

Консул має право без окремого доручення представляти в установах держави перебування громадян України, якщо вони є відсутніми і не доручили ведення справи якійсь особі або не можуть захищати свої інтереси з інших причин. Це представництво триває доти, поки особи, яких представляють, не призначать своїх уповноважених або не візьмуть на себе захист своїх прав та інтересів. Консул провадить реєстрацію укладення шлюбу, розірвання шлюбу відповідно до законодавства України. Консул встановлює батьківство у випадках, коли відповідно до законодавства України таке допускається в органах запису актів громадянського стану, якщо батьки дитини проживають в його консульському окрузі і хоча б один з них є

громадянином України. Консул провадить усиновлення дитини, яка є громадянином України і проживає за межами України. Консул вживає заходів для встановлення опіки (піклування) над неповнолітніми, недієздатними або обмеженими в дієздатності громадянами України, які перебувають в його консульському окрузі і залишилися без опіки (піклування). Консул відповідно до законодавства України реєструє акти громадянського стану громадян України. Консул приймає клопотання громадян України, які постійно проживають в його консульському окрузі, про внесення змін, виправлень і доповнень до записів актів громадянського стану, про відновлення втрачених записів, а також про зміни прізвища, імені та по батькові і надсилає їх на розгляд компетентним органам. Після одержання відомостей про народження або смерть на морському чи повітряному судні України якоїсь особи консул відповідно до чинного законодавства України реєструє акт про народження або смерть. Консул вживає заходів для охорони майна, що залишилося після смерті громадянина України. Якщо залишене майно повністю або частково складається з предметів, що можуть зіпсуватись, а так само при надмірній дорожнечі зберігання такого майна консул має право продати це майно і надіслати виручені гроші за належністю. Консул має право приймати спадкове майно для передачі спадкоємцям, які перебувають в Україні. Консул може приймати на зберігання гроші, коштовності, цінні папери і документи, які належать громадянам України. Консул зобов'язаний на прохання заінтересованих осіб і за своєю ініціативою відвідувати громадян України, які перебувають під арештом, затримані чи позбавлені волі в іншій формі або відбувають покарання. Консул зобов'язаний стежити, щоб таких громадян тримали в умовах, які відповідають вимогам гігієни і санітарії, і щоб вони не зазнавали жорстокого і принижуючого людську гідність поводження. За всіх обставин консул зобов'язаний домагатися особистої зустрічі з громадянином України, щоб упевнитися, що права і інтереси цього громадянина не ущемлюються. Консул зобов'язаний звертатися до компетентних властей держави перебування за сприянням у розшуку громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебували у цій державі і пропали безвісти.

Консул видає паспорти громадян України для виїзду за кордон, продовжує строк їх дії та вносить до них зміни. Консул видає, погашає візи на в'їзд в Україну, виїзд з України і транзитний проїзд через територію України. Консул приймає від осіб, які постійно проживають в його консульському окрузі, заяви з питань громадянства України і разом з необхідними документами надсилає їх у Міністерство закордонних справ України для подальшого внесення на розгляд Комісії при Президентові України з питань громадянства. Консул відповідно до законодавства України приймає рішення про оформлення набуття громадянства України, скасовує прийняте ним рішення про оформлення набуття громадянства України особами, які постійно проживають за кордоном. Консул готує подання про втрату громадянства України особою, яка постійно проживає за кордоном, та надсилає його до Міністерства закордонних справ України для подальшого внесення на

розгляд Комісії при Президентові України з питань громадянства. Консул щодо осіб, які постійно проживають за кордоном, у встановленому порядку виконує рішення Президента України з питань громадянства, видає особам, які набули громадянство України, документи, що підтверджують громадянство України, довідки про припинення громадянства України, вилучає в осіб, громадянство яких припинено, документи, що підтверджують громадянство України, веде облік осіб, які набули громадянство України або припинили громадянство України. Консул вчиняє нотаріальні дії, передбачені законодавством України. Порядок вчинення нотаріальних дій консулом визначається Законом України "Про нотаріат", Положенням про порядок вчинення нотаріальних дій консулом, яке затверджується Міністерством юстиції України і Міністерством закордонних справ України, а також іншими актами законодавства України. Нотаріальні дії вчинюються у приміщенні консульської установи України. В окремих випадках нотаріальні дії можуть бути вчинені поза зазначеною установою.

Консул, який вчинює нотаріальні дії, зобов'язаний додержувати таємниці вчинюваних нотаріальних дій. Довідки про вчинені нотаріальні дії і документи видаються відповідно до законодавства України про державний нотаріат. Нотаріальні дії вчинюються в день пред'явлення всіх необхідних для цього документів, сплати консульського збору і відшкодування фактичних витрат. Вчинення нотаріальних дій може бути відкладено при необхідності витребування додаткових відомостей чи документів або направлення документів на експертизу, а також на інших підставах, передбачених законодавством України. Нотаріально посвідчувані угоди, а також заяви та інші документи підписуються в присутності консула, який вчинює нотаріальні дії. Якщо угоду, заяву чи інший документ підписано за відсутності консула, то особа, яка підписала такий документ, повинна особисто підтвердити, що документ підписаний нею. Консул, який вчинює нотаріальні дії, зобов'язаний роз'яснювати громадянам України їх права та обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій з тим, щоб юридична необізнаність та інші подібні обставини не могли бути використані їм на шкоду [21].

Забезпечення захисту прав та інтересів громадян України за кордоном є пріоритетним напрямом у роботі Департаменту консульської служби МЗС України, який на постійній основі проводить моніторинг стану дотримання та захисту прав громадян України за кордоном. З цією метою Департаментом консульської служби спільно з закордонними дипломатичними установами України використовується весь інструментарій міжнародного права, повний спектр дипломатичних засобів, всі можливі важелі впливу на позитивне вирішення питань, пов'язаних із захистом прав на інтересів наших співвітчизників за кордоном. Разом з тим, практика роботи закордонних дипломатичних установ України засвідчила обмежені можливості консульського реагування у багатьох справах, які мають характер цивільно-правових спорів. Це пов'язано з тим, що консульські установи не можуть виступати стороною у суді з метою захисту прав та інтересів наших громадян за

кордоном, бути посередниками чи представниками у справах такої категорії. Аналіз роботи Департаменту консульської служби свідчить про застосування в цілому системних та комплексних підходів при вирішенні питань, пов'язаних із захистом наших співвітчизників, які з тих чи інших причин попали у скрутне становище, перебуваючи за кордоном, відстоюванням майнових інтересів юридичних осіб України тощо. Аналіз стану захисту прав та інтересів наших громадян та шляхи вдосконалення цього важливого напрямку консульської роботи є предметом обговорення під час двосторонніх консультацій з консульсько-правових питань, які проводяться на регулярній основі, а також кущових нарад керівників консульських установ України за кордоном.

Держава постійно піклується за кожного громадянина України і через свої консульські установи вживає заходів для того, щоб громадяни України користувалися в повному обсязі всіма правами, наданими їм законодавством країни, де вони перебувають тимчасово або постійно. Згідно з Консульським статутом України консул вживає заходів, щоб громадяни України дійсно користувалися тими правами, які належать їм за законами держави перебування і міжнародними договорами. Необхідно пам'ятати, що під час перебування за кордоном кожний громадянин України зобов'язаний неухильно дотримуватися законодавства країни перебування. Консул може поінформувати про особливості законодавства країни перебування, надати консультативну допомогу з питань зносин з офіційними установами консульського округу. Консул може надати громадянину України, у разі захворювання, адреси та номери телефонів місцевих лікарень та, за бажанням громадянина, повідомити про це його рідних. Якщо з громадянином України трапився прикрий випадок, йому необхідно терміново поінформувати консульську установу України в державі перебування. У випадку арешту громадянина України, він має право звернутися до органів поліції з вимогою повідомити про свій арешт консула України, який вживає заходів, щоб відносно громадян України, заарештованих, ув'язнених, затриманих за підозрою у вчиненні злочину чи підданих іншим заходам судового або адміністративного впливу, взятих під варту, було дотримано у повному обсязі положення законодавства держави перебування та щоб їх утримували в умовах, які відповідають вимогам гігієни та санітарії. На прохання громадянина консул може також зв'язатися з його родиною. На даний час запроваджено спрощений порядок повернення в Україну громадян, які стали жертвами злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, сексуальною та іншою експлуатацією. У разі втрати паспортів консульські установи України у стислі терміни вирішують безпосередньо з відділами громадянства, паспортної та імміграційної служби МВС України питання підтвердження особи громадянина для подальшого його документування посвідченням особи на повернення в Україну. Існують також домовленості з Міжнародною організацією з міграції про взаємодію у допомозі жертвам торгівлі людьми і сексуальної експлуатації та у поверненні українських громадян на Батьківщину. У разі смерті громадянина України за кордоном Посольство повідомляє про це рідних померлого та надає їм сприяння в оформленні всіх необхідних супровідних документів та виконанні необхідних формальностей, пов'язаних з

транспортуванням труни з тілом чи урни з прахом в Україну. Також дипломатична установа України за кордоном може з'ясувати можливість відшкодування вартості ритуальних послуг родичам померлого громадянина України страховою компанією, що оформлювала страховий поліс, або особою, яка надавала запрошення до країни перебування. Наявність відповідно оформленого страхового полісу значно полегшує вирішення згаданого вище комплексу питань. У разі відсутності у родичів померлого коштів для сплати вартості ритуальних послуг, слід виходити з необхідності пошуку іншого можливого джерела фінансування (шляхом звернення до обласної державної адміністрації України, благодійних організацій, фондів та ін.). Слід також зазначити, що родичі або близькі померлого мають надіслати до ДКС МЗС України нотаріально засвідчену заяву найближчої за ступенем спорідненості особи, в якій має бути висловлене її волевиявлення щодо прийняттого способу та місця поховання небіжчика.

Консульська установа також уповноважена виконувати реєстрацію актів цивільного стану, оформлювати паспорти для виїзду за кордон (громадянам, які постійно проживають за кордоном або подали до консульської установи документи на оформлення залишення на постійне проживання за кордоном, а також перебувають за кордоном у зв'язку з навчанням, лікуванням чи працевлаштуванням за контрактом) та посвідчення на повернення в Україну, легалізовувати документи, оформлювати візи іноземцям для в'їзду в Україну тощо.

Центр допомоги громадянам України за кордоном відкрито 4 березня 2005 року в приміщенні МЗС України. Головна мета створення Центру допомоги громадянам України за кордоном полягає у зміні підходів у питанні захисту наших громадян, а саме, в організації роботи на упередження можливих негативів, ліквідації правового нігілізму у питанні працевлаштування за кордоном, проведенні попередньої правової інформаційно-роз'яснювальної роботи, а також наданні правового захисту громадянам України, які працюють за кордоном з використанням всіх можливих форм захисту їх прав та інтересів перед роботодавцями країни працевлаштування, які впливають з національного законодавства країни перебування та міжнародно-правових актів. Визначені етапи реалізації пріоритетних завдань шляхом створення відділень Центру в Україні на базі Представництв МЗС у регіонах, закордонних дипломатичних установах і почесних консульствах у державах, де працює значна кількість українських громадян, зокрема, Греції, Іспанії, Італії, Польщі, Португалії, Російській Федерації. Центр координує свою діяльність зі структурними підрозділами Департаменту та консульськими установами України за кордоном. Нині можна констатувати, що у відділень Центру, які створені на базі Представництв МЗС у регіонах та при дипустановах у країнах, де перебуває значна кількість громадян України, склались плідні ділові відносини з такими правничими організаціями, як „Українська іноземна юридична колегія” та адвокатське бюро „Правовий радник”, Міжнародним жіночим правозахисним Центром “Ла Страда – Україна”, представництвом Міжнародної Організації Міграції в Україні, банком „Хрещатик”, який

пропонує здійснення міжнародних грошових переказів за доступними тарифами, що, безумовно, слугує захисту прав та інтересів наших громадян за кордоном. З метою інформування широкої громадськості про організацію роботи із зверненнями громадян Департамент максимально використовує можливості співпраці із громадськими організаціями, які надають допомогу українським громадянам за кордоном. Заходи, що вживаються Департаментом, дозволяють реалізувати системний підхід, організувати роботу зі зверненнями громадян на новому рівні і забезпечити максимальну відкритість у роботі з нашими співвітчизниками. У рамках діяльності Центру допомоги громадянам України за кордоном з представником Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні досягнуто конкретних домовленостей щодо: співпраці з конкретними міграційними службами в Україні та щодо фінансування програми повернення з території України нелегальних мігрантів в країни свого походження за рахунок МОМ; організації силами працівників представництва МОМ навчання в МЗС та в рамках регіональних кущових нарад за кордоном для консульських працівників центрального апарату та закордонних установ з питань протидії нелегальній міграції, контрабанді, торгівлі людьми; допомоги у поверненні в Україну жертв торгівлі людьми з-за кордону [22].

Консульські установи та посадові особи не можуть виконувати обов'язки адвокатів, юридичних консультантів, туристичних агентів, перекладачів тощо, не надають матеріальну допомогу, не видають гроші в борг, не сплачують готельні та інші рахунки, і в разі порушення законів країни перебування, консул не може звільнити громадянина від відповідальності. Слід пам'ятати, що консул не має повноважень надавати послуги щодо працевлаштування громадян, отримання дозволу на проживання чи іноземного громадянства. За законодавством України інформація, яку громадянин надає Посольству, є конфіденційною. Посольство може її оприлюднити тільки за згоди людини і тільки особам, яким вона дали на це повноваження. Однак необхідно пам'ятати, що під час перебування за кордоном кожний громадянин зобов'язаний дотримуватися законодавства країни перебування. Зі свого боку, консул може поінформувати про такі національні особливості, надати консультативну допомогу. Крім того, в разі захворювання громадянина України за кордоном, консул може поінформувати його про адреси та номери телефонів місцевих лікарень і, за бажанням людини, повідомити про це її рідних. Якщо ж із громадянином України трапився прикрий випадок, йому необхідно терміново сповістити консульську установу України в державі перебування. У випадку арешту громадянина України, він має право звернутися до органів поліції з вимогою повідомити про своє затримання консула України. Той, у свою чергу, вживає заходів для дотримання в повному обсязі положень законодавства держави перебування. Крім того, консул опікується, щоб громадянина України утримували в умовах, які відповідають вимогам гігієни та санітарії. На прохання громадянина консул може також зв'язатися з його родиною. На сьогодні запроваджено спрощений порядок повернення в Україну громадян, які стали жертвами злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, сексуальною та іншою експлуатацією. У разі втрати паспортів консульські установи України в

стислі терміни вирішують безпосередньо з відділами громадянства, паспортної та імміграційної служби МВС України питання підтвердження особи громадянина для подальшого його документування посвідченням особи на повернення в Україну[23].

Отже, кожний громадянин України, який перебуває за кордоном, може звернутися до консульської установи України по допомогу. Це можна зробити таким чином: зателефонувати до консула особисто або до будь-якого співробітника консульської установи України, чи передати інформацію через третю особу, гуманітарну організацію; особисто прийти на консульський прийом; звернутися факсом чи поштою. У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, контактний телефон (факс), громадянство та викладено, по можливості, детально, суть проблеми. Зазначене звернення повинно бути підписано заявником із зазначенням дати; направити своє звернення електронним зв'язком на адресу консульства; звернутись до будь-якої офіційної установи або ж до неурядової правозахисної організації з проханням передати відповідну інформацію консулу України.

Література

- 1 Гуменюк Б.І. Основи дипломатичної і консульської служби: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1998. – 248 с.; Гуменюк Б.І., Щерба О.В. Сучасна дипломатична служба. Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 255 с.; Сардачук П.Д., Кулик О.П. Дипломатичне представництво : організація і форми роботи: Навч. посібник. – К.: Україна, 2001. – 176 с. та інш.
- 2 Про Консульський статут України Затвердити Консульський статут України (додається). Президент України 2 квітня 1994 року Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>; Інтернет-представництво Президента України. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>; Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. - Режим доступу: <http://www.km.gov.ua>; Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua> та інш.
- 3 Віденська конвенція про консульські зносини. Документальний Архив Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/>
4. Конституція України. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
5. Закон України "Про дипломатичну службу" Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
6. Закон України "Про дипломатичні ранги України" Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
7. Закон України „Про транскордонне співробітництво” Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>
8. Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>
9. Закон України "Про державну службу" Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
10. Закон України "Про правовий статус закордонних українців" Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
11. Постанова Верховної Ради України "Про відкриття дипломатичних або консульських представництв України" Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>

12. Постанова Верховної Ради України "Про Основні напрями зовнішньої політики України" Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>
13. Указ Президента України "Про Перелік посад, приписаних до дипломатичних рангів України". Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
14. Указ Президента України "Про Консульський статут України". Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
15. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Представництво Міністерства закордонних справ України на території України" Офіційний сайт Кабінету Міністрів України – Режим доступу: – <http://www.kmu.gov.ua>.
16. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України» Офіційний сайт Кабінету Міністрів України – Режим доступу: – <http://www.kmu.gov.ua>.
17. Наказ Міністерства закордонних справ України „Про затвердження Порядку оформлення і видачі дипломатичними представництвами та консульськими установами України паспорта громадянина України для виїзду за кордон" . Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. - Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>.
18. Наказ Міністерства закордонних справ України „Про затвердження Положення про почесних (нештатних) консульських посадових осіб іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими посадовими особами". Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. - Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>.
19. Наказ Міністерства закордонних справ України «Щодо затвердження Положення про консульський збір України». Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. - Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>.
20. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>.
21. Указ Президента України "Про Консульський статут України". Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
22. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>.
23. Інформаційний сайт «Укрінформ-новини». - Режим доступу: <http://svit.ukrinform.ua/worldwide.php?page=consul&id=3763>

Хоменко А.В. Становление и развитие украинской консульской службы (1991-2010).

В статье рассмотрены основные тенденции и направления становления и развития отечественной консульской службы в течение 1991-2010, доказана приоритетность в ее работе функции защиты украинских граждан.

Ключевые слова: *внешняя политика Украины, консульская служба Украины, защита прав и свобод украинских граждан.*

Khomenko A.V. Becoming and development of Ukrainian consular service (1991-2010).

In the articles considered basic tendencies and directions of becoming and development of home consular service are during 1991-2010, priority is well-proven in her work of function of defence of the Ukrainian citizens.

Key words: *foreign policy of Ukraine, consular service of Ukraine, defence of rights for u freedoms of the Ukrainian citizens.*

ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 930+94

Вергунов В.А.

**«ВІСНИК ПРИРОДОЗНАВСТВА» ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПЕРЕДІСТОРІЇ ІНСТИТУТИЗАЦІЇ ТА
АКАДЕМІЗАЦІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ (1927–1929)**

На підставі контент-аналізу репертуару статей журналу Харківського наукового товариства «Вісник природознавства» розглянуто передісторію інститутизації та академізації аграрної науки, а також її розвитку для потреб колективного ведення господарства в Україні у 1927–1929 рр.

Ключові слова: журнал «Вісник природознавства», сільськогосподарська дослідна справа, інститутизація, академізація.

На власне переконання, не зважаючи на багаточисленні історичні розвідки вітчизняних дослідників 20-х років минулого століття у вигляді статей, монографій та дисертаційних досліджень, цей період у житті України продовжує залишати «білі плями». Окремі положення здавалося б вже ствердженого потребують додаткового мабуть більш проблемного або вузькоспеціалізованого вивчення. Враховуючи, що цей час в країні часто-густо називають «українським ренесансом» у її культурному житті, в період якого на новому рівні, мабуть, уперше цілісно із елементами загальнодержавного виміру відбулася репрезентація національної ідеї. Тому є потреба, тепер уже незалежній Україні, взяти на озброєння або використати позитивне і головне – державотворче для свого подальшого розвитку.

Серед таких аспектів вважаю за потребу розглянути тогочасну організацію видання галузевої періодики й особливо у другій половині 20-х років ХХ ст. Мова йде про принципи в роботі, рівень наповнення репертуару статей, що було пріоритетним у поданні матеріалу, і навіть тиражі, вартість друкованої продукції тощо. Особливий інтерес являє собою вивчення місця аграрних проблем у системі дослідження загальних природничих завдань цього непростого в житті країни часу. Не отримавши підтримки у заснуванні окремого відділення у створеній 24 грудня 1918 р. Українській академії наук (УАН), залишившись після 14 жовтня 1927 р. без координуючого органу – Сільськогосподарського наукового комітету України, не дійшовши до суцільної інститутизації і тим паче академізації в організації дослідної справи, українська аграрна наука на кінець 1927 р. мов би зупинилася в пошуку оптимальності або доцільності, в першу чергу, в широкій репрезентації власних наробок у загальнореспубліканському і тим паче союзному та світовому контексті. Бо не

численні вузівські періодичні видання аграрного профілю тільки-тільки самі почали розгортати свої виробничі можливості на фоні величезних фінансових і, зрозуміло, винятково технічних проблем після Першої світової, революції та громадянської війни.

У цій ситуації на допомогу прийшло по-справжньому унікальне видання, я би назвав його національного спрямування при вільному науковому підході, у вигляді друкованого органу природничої секції Харківського наукового товариства «Вісник природознавства». Його перший номер вийшов у липні 1927 р. за бажанням редколегії, у складі заслуженого професора Миколи Білоусів, професора Степана Рудницького і професора Олександра Янати, видавати журнал щомісяця. Редакція журналу, або її офіс, знаходився у Харкові по вулиці Пушкінська, 62. Слід сказати, що під такою самою назвою упродовж 1921 р. у Києві природничий відділ Українського наукового товариства (УНТ) вже видав відповідний журнал. Але через фінансові проблеми, а головне – через те, що УНТ злилося з УАН, – видання припинило своє існування. Нове відновлення журналу деякою мірою, збіглося з генеруючими рішеннями для потреб природознавства України, що висунув 1-й Український з'їзд у справі вивчення продукційних сил та народного господарства, який відбувся у січні 1925 р. Другою причиною поновлення журналу була громадянська позиція редколегії Харківського наукового товариства, яку вони ще з часів Українського наукового товариства відстоювали на користь національної ідеї. Не випадково у вступному слові «Від редакції» наголошувалося: «Україна, з її рівнюючим високим господарчим розвитком, та з великими природними можливостями, – в ближчому часі мусить стати країною, в якій природознавство досягне високого рівня». Потрібно звернути увагу на слово «КРАЇНОЮ», а не просто частиною Радянського Союзу. У 1927 р. у середовищі національно свідомої інтелігенції та її вільних творчих об'єднаннях продовжували ще вірити у ленінську конфедерацію суверенних республік. При цьому у «Передмові» звучать і інші нотки вже притаманні радянським ідеалам з його, в першу чергу, демократичним централізмом, а саме: «... об'єднати сили та працю самих природознавців та природничих закладів України, бо до цього часу вона ведеться розпорошено, без потрібного товариського наукового співробітництва, без певного плану» [1]. У цьому зв'язку виникає слушне питання – а чим займається тоді оновлена Постановою РНК УСРР від 14 червня 1921 р. Всеукраїнська академія наук УСРР з її академіками, численними науково-дослідчими катедрами (близько 191 на кінець 1922 р.) та профільними інститутами?! Не кажучи вже про НКО УСРР з його Укрголовнаукою та десятками вузів! Мабуть на 1927 р. щось там було не до вподоби як з боку влади, так і самих науковців?! Хоча скоріш виникло якесь суттєве протиріччя з одного боку між поборниками подальшого розвитку з національними особливостями, а з іншого – єдиного і неподільного радянського народу. Щодо доцільності плановості та її перспектив у діяльності радянської науки цікаву оцінку дає В.І. Вернадський: «задачи, поставленные интересны и опыт направления аграрных капиталов на государственное строительство – провозвестник будущего. Но все уничтожится в корне выбором людей.

Выбирают благонадежных, а не талантливых и знающих. При этих условиях неудача почти несомненна» і додає «машина коммунистическая действует прекрасно, она огромная – мысль остановилась и содержание ее мёртвое» [2]. Здається, що висновки геніального вченого не втратили своєї актуальності і в незалежній Україні.

Поставивши завдання бути у форматі «загально-природничого наукового журналу», редакція «Вісник природознавства» визначила і свої основні напрями подання статейного матеріалу, а саме:

- виявляти найголовніші досягнення природознавства та окремих його галузей в Україні, в СРСР та за кордоном;

- визначати наслідки вивчення природи та природних продукційних сил України та інших країн;

- освітлювати важливі сучасні проблеми і питання природознавства та вивчення природних продукційних сил;

- виокремлювати питання охорони природи та природних багатств;

- освітлювати питання організації й методики природничого дослідження та навчання природознавства;

- подавати наукову хроніку, реферати, рецензії та бібліографію основної літератури з усіх галузей природознавства, вивчення природних продукційних сил та охорони природи;

- інформувати про діяльність природничих установ та організацій, про їхні конференції, з'їзди, експедиції тощо;

- подавати ілюстративний матеріал з природи України та ін.

Враховуючи відсутність телебачення, політизацію у висвітленні подій з боку не зовсім широко доступного радіо, а також інших сучасних складових розповсюдження інформації, три останніх завдання для розгортання та розуміння кожному зацікавленому в питаннях інститутизації та академізації сільськогосподарської дослідної справи в Україні, а тим паче для об'єктивного вивчення перебігу всіх цих процесів, сьогодні журнал «Вісник природознавства» може відігравати роль винятково об'єктивного джерелознавчого значення.

На початковому етапі становлення журналу редколегія визначила і десять напрямів природознавства, за якими будуть друкуватися статті: астрономія, математика, фізика, хімія, географія, геологія, ґрунтознавство, ботаніка, зоологія, антропологія та «... зв'язані з ними науки як теоретичного, так і прикладного природознавства». Сільське господарство, зрозуміло, попадало до останньої категорії. Зроблений контент-аналіз репертуару статей дев'яти томів журналу «Вісник природознавства» за 1927–1929 рр. (табл. 1) довів, що вся кількість публікацій поділяється на 21 напрям наукових знань, притримуючи, до речі, підходи в цьому питанні самої редколегії особливо у № 5–6 за 1927 р. та аналогічний – за наступний рік. Установлено, що найбільшу кількість статей – 51 віднесено до питань зоології, а на порядок менше – 35 – до охорони природи і 33 – до ботаніки. Тридцять дві інформації відведено на персоналії. Усі ці публікації мають теоретичне і часто-густо практичне значення і для потреб аграрної науки. Під таким кутом, і особливо враховуючи основне

завдання статті щодо розкриття історії передумов інститутизації та академізації української галузевої науки, що закладені на державному рівні саме у другій половині 20-х років минулого століття, були зроблені і позиційні узагальнення.

Таблиця 1

**КОНТЕНТ-АНАЛІЗ РЕПЕРТУАРУ СТАТЕЙ ЖУРНАЛУ
«ВІСНИК ПРИРОДОЗНАВСТВА»
ЗА 1927–1929 РР. У РОЗРІЗІ ГАЛУЗЕЙ ПРИРОДОЗНАВСТВА**

№ п/п	Галузі природознавства	Роки та номери									
		1927				1928				1929	Разом
		1	2	3–4	5–6	1	2	3–4	5–6	1–2	
1.	Астрономія	2	–	–	2	–	–	1	–	–	5
2.	Математика	1	1	1	–	1	–	–	–	–	4
3.	Фізика	1	–	–	1	1	–	–	1	–	4
4.	Хімія	1	1	1	–	–	1	2	1	1	8
5.	Географія	2	1	1	1	1	5	4	2	–	17
6.	Геологія	2	2	1	2	2	2	4	2	2	19
7.	Грунтознавство	1	2	–	2	1	1	–	–	–	7
8.	Ботаніка	2	6	4	2	3	2	5	6	3	33
9.	Зоологія	2	4	10	5	6	5	9	4	6	51
10.	Антропологія	–	–	1	1	–	2	2	–	–	6
11.	Загальні питання природознавства та вивчення продукційних сил	4	2	2	–	1	3	1	4	–	17
12.	Гідрологія та водне господарство	2	–	–	1	–	–	2	–	2	7
13.	Метеорологія	2	–	–	–	–	1	2	–	–	5
14.	Біологія	1	–	–	1	1	–	–	1	1	4
15.	Фізіологія	2	4	–	1	1	–	–	–	–	8
16.	Генетика	–	1	2	–	1	–	–	–	–	4
17.	Охорона природи	–	8	11	–	6	1	3	4	2	35
18.	Красназнавство	1	–	1	–	2	–	1	1	–	6
19.	Популяризація природничого знання	–	–	–	2	–	–	–	–	2	4
20.	Персоналії	8	8	4	–	3	3	1	3	2	32
21.	Бібліографія	–	–	–	1	–	–	–	–	9	10

1) На 1928 р. світове галузеве товариство розглядає Україну та її здобутки на ниві сільського господарства і його науково-освітнього забезпечення як окремий складник (країну) у складі СРСР з її національними особливостями. Підтвердженням цього є включення української мови до числа 25 мов світу при підготовці Міжнародним інститутом агрономії у Римі унікального словника сільськогосподарської термінології. Повна праця містила 3000 сторінок й становила 3 томи із 1000 сторінок кожний. Словник було побудовано у такий спосіб: терміни подаються за французькою абеткою і після кожного терміну (французького) подавалося докладне тлумачення цього терміну французькою та поруч англійською мовами. Далі точний переклад цього терміну подавався іншими 23 мовами [3]. Українську частину словника редагував Інститут української наукової мови при ВУАН.

2) Питання агрономії або сільськогосподарської науки серед 21 визначених редколегією напрямів природознавства спеціально не виділені.

Хоча всі опубліковані статті та окремі інформації довідкового характеру з рубрики ґрунтознавство розглядають саме у площині сільськогосподарського використання земель. Дві історичні публікації за проблемою О.Н. Соколовського [4] та Г.Г. Махова [5] мають величезне пізнавальне науково-практичне значення для сучасних істориків галузі, незважаючи на те, що вони готувалися скоріш як замовні від редакції до 10-річчя Жовтневої революції в Росії. Серед іншого, один із визнаних у світі апологетів радянського ґрунтознавства академік О.Н. Соколовський таки погоджується на існування у 1928 р. в Україні не просто «південної» школи ґрунтознавства, а саме – української школи завдячуючи «роботам й поглядам Набоких». При цьому Олексій Никанорович чітко відмежовується у статті від поширеного тогочасного українського терміну «чорноземля», а використовує «чорнозем». На що редакція висловлює йому своє непогодження офіційним під текстовим коментарем [3, С. 279].

3) Ознайомлення із списком авторів статей та різного роду інформацій журналу «Вісник природознавства» за 1927–1929 рр. доводить, що переважна більшість їх мала пряме відношення до діяльності вільного за змістом у роботі координаційного творчого об'єднання науковців та освітян у вигляді Сільськогосподарського вченого (а згодом наукового) комітету України упродовж 1918–1927 рр., а саме: 1) голів комітету – академіка П.А. Тутковського (1919) та професора О.Н. Соколовського (1925–1927); 2) заступника голови – професора О.А. Янати (1924–1927); 3) керівників Секцій: ґрунтознавства – професора Г.Г. Махова (1920–1927); ботаніки – професора О.А. Янати (1918–1927); охорони природи – професора М. Шарлеманя, а також окремих співробітників – Є. Лавренка, О. Левенгаупта, Н. Шостенко–Девятової, А. Носіва, І. Широких, К. Дубняка, Н. Петренко, Д. Віленського та ін. Вже у заголовній статті до першого номера член редколегії нового журналу професор Олександр Яната віддає належне СГНКУ поруч з УАН за його роботу: «... зберегти наукову спадщину та використати її для дальшого планового розвитку науки на Україні». А серед трьох основних чинників подальшого розвитку природознавства в Україні як у теоретичному, так і практичному вимірі щоб стати «... органічною частиною природознавства СРСР і всесвітнього ...» для «... нормального міжнародного наукового співробітництва» Олександр Яната належне місце віддає сільському господарству та його виробництву стосовно до природно-кліматичних зон у загальному комплексі відповідних проблем. Їх, на його думку, збереже «... на довгі часи (може й на завжди) самі об'єкти вивчення – рештки незайманої природи ...» без яких неможливо «... вивчати природні продукційні сили країни у їх первісному комплексі», а для вирішення першого завдання потрібно «... збільшення добре кваліфікованих природознавців і раціональна організація їхньої індивідуальної наукової праці...» та «... створення широкої бази ... на всіх стадіях освіти, у всіх її формах ...» [6]. Слід також сказати, що багато вищезгаданих авторів свої повідомлення друкують як наукові звіти колишнього СГНКУ, як наприклад, Є. Лаврінко [7], Н. Петренко [8]. Ціла серія останнього автора у рубриці «Природничі з'їзди, конференції, наради» подає цікаві

матеріали щодо розвитку сільськогосподарської науки в Україні у 1927 р. і особливо з питань міжнародної репрезентації отриманих результатів галузевих досліджень. Так у його повідомленнях мова йде про: Всеукраїнську нараду з питань сільськогосподарської метеорології у вересні, Перший Всесвітній конгрес ґрунтознавців у Вашингтоні у червні, Всеслов'янський з'їзд і виставки пасічництва у Празі 2–10 липня 1927 р. [9]. Він же дає цілу добірку про ювілеї професорів Г. М. Висоцького і Г. І. Танфільєва та нове кадрове призначення професора М. Клепініна – директором наукової частини Державного степового заповідника «Чаплі» (кон. «Асканія Нова») ім. Раковського. Низка статей, що згідно з контент-аналізом відноситься до біологічних напрямів у своїх викладах, тією чи іншою мірою, розглядають проблему і для потреб сільського господарства, як, наприклад, професор Іван Тарнані у роботі «Про хижих птахів» [10].

Починаючи з 1928 р. інформація щодо діяльності колишнього СГНКУ навіть для потреб природознавства, практично відсутня.

4) Вже з перших номерів відродженого у 1927 р. «Вісника природознавства» він стає активним пропагандистом усього новітнього для сільського господарства України. Також видання активно звітує про репрезентацію здобутків на українських учених міжнародній арені через різного роду з'їзди та конференції. Таким прикладом може слугувати стаття професора Івана Широкого про його участь від України, разом із О. Гельмером, на П'ятому міжнародному конгресі генетиків 11–18 вересня 1927 р. у Берліні, на якому було представлено 150 доповідей із шести секцій, а саме: 1) загальної генетики; 2) генетики й цитології; 3) та 4) генетики культурних рослин і тварин; 5) спадковість у людини і 6) евгеники. Про значні досягнення вітчизняних генетиків, на думку І. Широких, свідчив факт головування в перший день роботи зібрання професора С. Навашина, а з іншого – слова Голови його оргкомітету професора Е. Бауера при відкритті: «Особливо у нас (в Німеччині) треба підкреслити брак спеціальних інститутів, що вивчають культурні рослини та свійські тварини. В Росії, наприклад, для цієї мети є принаймі в 10 раз більше таких установ, аніж у Німеччині. Для Німеччини це, розуміється, чималий сором, але мовчати про це – значило би уподібнюватися до страуса. В Росії є дуже великий інститут для селекційної та генетичної роботи з культурними рослинами, з бюджетом в 1,2 млн. золот. крб. на рік. Ця сума рівно в 10 раз більша проти тої, що тимчасом асигнується в Німеччині на всі роботи в справі генетики» [11]. Надзвичайно змістовна інформація для об'єктивного розуміння наслідків славнозвісної Серпневої сесії ВАСГНІЛ 1948 р. та лисенківщині. Для істориків науки інтерес представляє серія фото, надрукованих у тексті статті І. Широких. Серед них невідомі широкому колу фахівців фото С. Навашина та М. Вавілова. До речі, низка фото та ілюстрацій, що досить часто використовують автори журналу «Вісник природознавства» упродовж 1927–1929 рр., є унікальною джерелознавчою базою для багатьох сучасних агробіологів.

5) Заслуговує на увагу бажання редколегії журналу розкрити внесок того чи іншого вченого як вітчизняного, так і іноземного, у розвиток знань про

природознавство. Цей внесок найбільш вдало вдавався авторам, коли мова йшла про вченого, що пішов із життя, і тоді, можливо, було об'єктивно розглянути його творчу спадщину у контексті еволюції світової наукової думки. Серед таких удач, на власне переконання, особливе місце займає стаття професора Олександра Янати «Михайло Максимович (з нагоди сторіччя наукової діяльності)». За рівнем подання матеріалу, доказової історіографії щодо величі цієї унікальної для становлення і розвитку науки та освіти в Україні, а також контент-аналізу творчої спадщини із 105 праць ученого за 14 основними напрямками природознавства, стаття Янати безперечно є еталоном для сучасних істориків. Вважаю, що О.А. Яната першим із вітчизняних істориків науки виділяє внесок М. Максимовича у розвиток знань про сільське господарство, принаймні, окремо виділяючи його п'ять рецензій на публікації різних авторів з питань рільництва. До них слід додати три рецензії із садівництва, я вже не кажу про праці з термінології та номенклатури, а також морфології, ембріології, фізіології, біології, систематики рослин, флористики та прикладної ботаніки або рослинництва [12]. Таким чином, є всі підстави зацікавленому підготувати спеціальну дисертацію «Діяльність М. Максимовича у становленні та розвитку вітчизняної сільськогосподарської науки та освіти». До речі, М. Максимович, дотримуючись поняття одного із класиків російської агрономії М.Г. Павлова, визначав сільське господарство як «способ веществом и производящими силами природы располагать так, чтобы орудныя оной произведения, найденного для общежития полезными, образовывались и в большом количестве и в лучшем качестве».

Цей самий номер журналу надає інформацію щодо святкування 2 жовтня 1927 р. у «... великій залі Всенародної Бібліотеки України ...» завдяки проведенню Історичною секцією УАН урочистих прилюдних зборів, присвячених віковому ювілею М. Максимовича. Відкрив це засідання академік М. Грушевський. Крім того, 7 жовтня виступили іноземні гості, а 8 жовтня – пройшов концерт. Академічне засідання під егідою Харківського наукового товариства спільно з історичними науково-дослідними кафедрами УАН та Ботанічною секцією СГНКУ пройшло у Харкові 15 жовтня 1927 р. Було вирішено, на чолі з О. Янатою «... утворити спеціальну комісію для збирання, вивчення та видання його (Максимовича природознавчих творів)» [13]. До комісії також увійшли представники Російського Ботанічного товариства (Ленінград), Московського університету та Зоологічного музею УАН.

б) Протягом не тривалого існування тираж журналу №1 «Вісник природознавства» постійно змінювався. Так № 1 за 1927 р. вийшов найбільшим накладом – 3000 примірників при ціні 60 коп. за один. Вже другий номер зменшився у тиражі вдвічі, а № 3–4 за 1927 р. досяг 1200 екземплярів та ціни, за рахунок збільшеного обсягу, досяг 1 крб. 25 коп. Ювілейний до 10-річчя Жовтневої революції зберіг тираж і зменшив ціну до 90 коп. Перший номер 1928 р. знову збільшує тираж до 1500 примірників при ціні 65 коп. Вона збільшується № 3–4 до 1 крб., а вже з № 5–6 – до 1 крб. 25 коп. Хоча наклад останнього сягнув 1100 примірників. Здвоєний номер 1–2 за січень–квітень 1929 р. зменшив свій тираж до 1075, але зберіг ціну в розмірі 1 крб 25 коп. Такі

тиражі, при всіх своїх коливаннях у кількості – мрія для кожного сучасного спеціального наукового журналу України, я вже не кажу стосовно проблем сільського господарства.

З першого номеру журнал дає німецькою мовою зміст, а також, цією самою мовою анотації статей провідних авторів. Редколегія видання залишається незмінною упродовж усього періоду виходу журналу. Починаючи з № 3–4 за 1927 р. до їх числа долучається відповідальний секретар і технічний редактор – Н. Петренко.

Вартість щорічної підписки на «Вісник природознавства» весь час не перевищував 3 крб.

Починаючи з № 3–4 за 1927 р. «Вісник» дає рекламну інформацію про підписку на провідні сільськогосподарські журнали того періоду: «Вісник сільськогосподарської науки та досвідної справи», «Український агроном», «Український лісовод», «Радянський селянин», «Вісник садівництва, виноградарства та городництва», «Українське скотарство», «Ветеринарне діло», «Бюлетень Народного Комісаріату земельних справ України». У № 1 1928 р. знаходимо інформацію про передплату на орган Харківської краєвої дослідної станції бджільництва – щомісячник «Пасічник» та новий постійний тримісячний журнал – «Пасіницька старовина» за редакцією М. Гончара, В. Резніченка, Тодося Юрченка. Також вперше з'являється інформація про підписку у 1928 р. на новий журнал «Научные записки Научно-исследовательского института сахарной промышленности» з його 12 випусками із двома друкарськими листами і підписною ціною 10 крб. за кожний для всіх бажаючих і 5 крб. для працівників галузі. Цікавим є додаток до цього повідомлення, який дає перелік монографічних та довідкових видань нового інституту, що вийшли у 1927 р. і які можна було вільно придбати або через поштовий переказ.

На підставі рішення Оргбюро Українських конференцій у справі вивчення продукційних сил при Держплані УСРР від 10 квітня 1928 р. журнал «Вісник природознавства» став його офіційним друкованим органом, а Державний науково-методологічний комітет НКО УСРР рекомендував журнал з № 5–6 за 1928 р. до вжитку для книгозбірень, масових шкіл профосу, педагогічних та сільськогосподарських вузів.

Якщо № 1 та 2 за 1927 р. розтиражуються у Третій Держдрукарні «Харків-Друк», що продовжується відносно номерів № 3–4, 5–6 за 1927 р. та № 1, 2 1928 р., то з № 3–4 за 1928 р. вже переходить до Першої друкарні «Комуніст» Держтресту «Харполіграф».

7) Для отримання деталізованої інформації щодо передісторії інститутизації і особливо академізації сільськогосподарської дослідної справи в Україні в нагоді може стати № 3–4 за 1927 р., що у додатках друкує Резолюції Української конференції в справі вивчення продукційних сил при Укрдержплані, що пройшла 11–13 березня 1927 р. Її скликання стало наслідком постанови Ради Праці та Оборони Союзного Раднаркому ще 1923 р., коли спочатку відбувся перший Всесоюзний з'їзд у справі продукційних сил у Москві, що «... дав початок системної планової роботи в цій галузі», а саме:

«... найближче притягнути науку на службу до народного господарства» [14], а потім у 1924 р. вже пройшло аналогічне зібрання вже Всеукраїнського виміру. Для систематизації дослідної справи і надання їй плановості по союзному аналогу при Держплані УСРР створюється постійна організація – Оргбюро Українських конференцій у справі вивчення продукційних сил України із 7-ми осіб. Сільськогосподарську науку в ній представляли професори О.Н. Соколовський та О. А. Яната, а до числа 22-х представників на Всесоюзний з'їзд, крім перших двох, увійшли також професори Г.М. Висоцький, С.Ф. Веселовський, М. Шарлемань та П. Лавринюк за напрямом зоотехнія. Серед трьох кандидатів на це зібрання рахувався ще професор О. Сапегін [15]. Цікаво, що серед рішень Української конференції визнано створення Всесоюзної Академії сільськогосподарських наук імені Леніна по доповіді представника СГНКУ Ф. Полонського. Пунктом п'ятим резолюції пропонувалося керівництво ВАСГНІЛ покласти на її Раду та Президію, яка «... має складатися з представників республіканських академій...» і «... Рада повинна скликатися раз на рік, а Президія – раз на три місяці...», а місце проведення їхніх засідань «... кожний раз визначається їх постановами». Виконавчим органом союзної Академії визначався секретаріат «... з постійних секретарів від кожної республіки, на чолі з Генеральним Секретарем, що обирається президією на один рік». Пунктом четвертим передбачалося створити при Президії ВАСГНІЛ відповідні відділи «... соответствующие основным отраслям сельского хозяйства и наук с ними связанных: сельскохозяйственной метеорологии, почвоведения, сельскохозяйственной ботаники, сельскохозяйственной зоологии, зоотехнии, сельскохозяйственной техники, полеводства, огородництва, садоводства, лесоводства, мелиорации, землеустройства, экономики, сельскохозяйственного образования ...» при цьому «... эти работы должны исполняться отделами и их секциями через республиканские научные учреждения». Із цих рішень вбачається справжній демократизм і суверенність розвитку кожної окремої галузевої академії, і головне – їхня значимість рівноправного внеску у загальносоюзну наукову думку. Не випадково, побоюючись чогось іншого в активній вертикалі політичної влади останнім шостим пунктом резолюції учасники Української конференції прийняли рішення, щоб «... СХНКУ при НКЗ, Укрнаука и Секция просвещения Госплана составили «Положение о Всесоюзной Академии сельскохозяйственных наук имени Ленина»» на розгляд чергового Всесоюзного з'їзду у справі вивчення продукційних сил [16]. Однак уже через два роки при відкритті ВАСГНІЛ усі «благі» наміри демократії було відкинуто в бік демократичного централізму, оскільки ВАСГНІЛ планувалося створити ще у другій половині 1927 р. відповідно до доповіді Комісії у справах сільського господарства і заснування Всеукраїнської Академії сільськогосподарських наук було вирішено параграфом § а першого пункту резолюції відкрити у Києві до 10-річчя Жовтневої революції. Її було заплановано відкрити як вищу науково-учбову установу: «зважаючи на брак науково-дослідних сил на Україні в галузі сільського господарства» [17].

Серед інших рішень конференції по доповіді Комісії у справах сільського господарства стоїть резолюція з організації Державного експериментального інституту цукрової промисловості у Києві «... зважаючи на особливе значення культури цукрових буряків та цукрової промисловості для справи інтенсифікації й індустріалізацій сільського господарства України». При цьому пунктом два документу було визнано «... не раціональність одночасної організації двох інститутів (другого в Москві) ...» [18].

Цікаво, що по доповіді професорів О. Янати та Т. Турлея вперше було офіційно поставлено для вирішення питання щодо недоцільності самостійного функціонування різних форм громадських наукових організацій (універсальних наукових товариств, спеціальних наукових товариств, краєзнавчих товариств, філій, секцій Всесоюзних з'їздів у справі вивчення продукційних сил та ін.) шляхом раціоналізації організаційних форм [19]. Згідно з іншою доповіддю О. Янати «Про систему ув'язнення роботи наукових установ, що працюють над вивченням продукційних сил, з виробничими установами та їх науково-технічними організаціями» пунктом п'ятим резолюції передбачалося створення в Україні, крім Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, ще Української академії індустріальних наук та Української академії соціальних наук, що разом із академіями медичних та педагогічних наук повинні були скласти «... єдину Українську Академію Наук, що повинна об'єднати і всі галузі технічних наук» [20]. До речі, остаточно питання інститутизації науки в Україні було сформульовано 25 січня 1930 р. на нараді, що проводила Укрнаука НКО УСРР згідно з рішенням РНК. На ній О.А. Яната запропонував як основну одиницю організації науки: «...институт, который на широкой базе будет приобщать к научной работе все научные силы, в том числе и научные общества» [21].

На доповідь Комісії, що розглядала питання пов'язані з завданнями Дніпробудівництва, пунктом 6 резолюції було передбачено «... всебічно дослідити сільське господарство краю та виявити умови й перспективи його розвитку, щоб можна було скласти план його реконструкції» [22]. Згідно з цим рішенням питання Дніпробудівництва стали першочерговими в діяльності всіх існуючих на той час галузевих інституцій України до початку 30-х років минулого століття.

Для цих цілей загальнодержавну підтримку отримала резолюція «Про організацію наукових експедицій» як «... надзвичайно важливий фактор науково-дослідної роботи» особливо, коли вони «... виходять за межі ... республіки» [23].

До Першого Всесоюзного з'їзду в справі вивчення продукційних сил у Москві на початку 1928 р. Оргбюро Всеукраїнських конференцій доручило «... окремим видатним українським спеціалістам скласти нариси з окремих дисциплін та груп питань, що їх охоплює поняття продукційних сил» [24]. Нажаль їхні повні тексти не дійшли до нас. Але переконаний, що окремі з них за проблемами мають певний інтерес для сучасних дослідників аграрного виробництва України. До таких відношу «Нариси»: 1) «Ґрунти України» професора Г.Г. Махова; 2) «Вода» професора Є.В. Опноківа; 3) «Сільське

господарство» професора С. Воробйова, академіка В. Левицького за загальною редакцією професора О. Янати; 4) «Геоботаніка» професора О. Янати; 5) «Посушливі райони на Україні» професора В. Ротмістрова; 6) «Ліс» професора Г.М. Висоцького; 7) «Рибальство» професора Д. Белінга.

8) Для істориків наук з агробіології величезний інтерес буде мати № 5–6 за 1927 р. «Вісник природознавства», присвячений 10-річчю Жовтневої революції в Росії. Не менш професійно цікаві й інші узагальнюючі статті з інших складників природознавства. Серед сільськогосподарського спрямування статей слід виділити дві інформації О.Н. Соколовського [25], а також професорів І. Тарнані [26] та М. Шарлеманя [27]. Крім того, фундаментальні знання про перебіг дослідницьких подій, а також відкриттів можна отримати у рубриці «Огляди діяльності природничих науково-дослідних установ УСРР за 10 років з часу Жовтневої революції». Системні знання про теоретичне і практичне значення для наукового забезпечення сільського господарства можна отримати від узагальнень професора Є. Опокова [28], академіка О. Фоміна [29] та автора з ініціалами А.К. [30].

Однак особливу професійну зацікавленість для працівників спеціальних бібліотек і, в першу чергу аграрного профілю, має стаття професора К. Дубняка «Досягнення української науки в галузі бібліографії, зокрема природознавчої» [31]. Автор публікації побудував її під гаслом «бібліографія – ключ до знання». При цьому стверджуючи, що «... до революції бібліографія на терені колишньої Росії була в запіллі, їй не надавалося відповідної уваги...» і про «... якусь організовану українську бібліографію за часів царату не випадає й говорити ...», бо її «... душили й гальмували ...» як і «... розвиток культури на Україні». Серед основоположних подій, що дали «життя» українській бібліографії, К. Дубняк називає перший (1924) і другий (1926) Всеросійські бібліографічні з'їзди. Стосовно до України то, на його думку, все розпочалося з 7 червня 1919 р., «...коли було затверджено Головну Книжкову Палату УСРР і в складі її – Український Бібліографічний інститут у Києві». Другою подією такого рівня стало створення нового організаційно-бібліографічного центру – Бібліографічний Відділ Держвидаву України. Наступною – Перша нарада робітників української книги 1923 р. та Українська конференція наукових бібліотек, що пройшла у грудні 1925 р. у Києві. Останнє зібрання визнало за доцільне створити при УАН спеціальну бібліографічну комісію, що, в кінці кінців, було зроблено рішенням Укрнауки 28.08.1927 р., 11–14 квітня 1927 р. у Києві відбувся Перший пленум новоствореної Комісії, що і визначив основні свої завдання та повноваження.

К. Дубняк також наголосив, що серед спеціальних бібліографій в Україні – «... то тут перед вів Сільськогосподарський Науковий Комітет України», який починаючи з 1919 р., опираючись на сільськогосподарські бібліотеки СГНКУ (Київську, що має понад 120 000 томів і Харківську, книжковий фонд її доходить до 30 000 томів) та на інші великі бібліотеки Харкова, Києва Бібліографічно-Бібліотечне Бюро СГНКУ вело справу сільськогосподарської бібліографії на Україні, ставши до шеренги центральних бібліографічних установ УСРР». Серед перших завдань Бюро було складання бібліографічного

каталогу Книжкової і газетно-журнальної літератури, що видається на території України, або на землях, заселених українцями. У травні 1927 р. такий системний покажчик за 1925 р. містив у собі 7122 назв. З посиланням на рецензію М. Асинського у кн. 1 «Журналу Бібліотекознавства та Бібліографії» за 1927 р. (С. 146–147). К. Дубняк називає цей покажчик сільськогосподарської літератури як «... перша й єдина капітальна праця, що становить видатне явище в нашій спеціальній літературі і дуже помітний факт української бібліографії».

Своє загальнодержавне визнання сільськогосподарська бібліографія отримала на другому Всеросійському бібліографічному з'їзді 1926 р., коли на ньому працювала відповідна секція.

На 1927 р. єдиним спеціальним виданням, що узагальнило б сільськогосподарську бібліографію, стало: Бібліографічні списки поточної сільськогосподарської літератури, що подавало їх Бібліографічне Бюро СГНКУ упродовж 1922–1927 рр. на сторінках «Вісника сільськогосподарської науки», «Вісника НКЗС» і «Українського Агронома».

9) Як багаторічному досліднику з бібліографій багатьох провідних учених аграріїв України 20-х років минулого століття журнал «Вісник природознавства» дав можливість доповнити окремі відомості щодо творчої спадщини та діяльності:

а) невідомої праці Г.Г. Махова скоріш інформативного характеру «Міжнародний конгрес ґрунтознавства в СРСР в 1930 р. та VII Всесоюзний з'їзд ґрунтознавців у 1928 р. на Україні» у № 1 за 1928 р на С. 58–59.

б) організація питання охорони природи в Україні на державному рівні розпочалася при СГНКУ Наркомзему з 1919 р. через Секцію Охорони природи, а з 1924 р. – через Комісію Охорони Природи при Досвідному відділі НКЗС. Наступним кроком стала Постанова ВУЦВК від 16.06.1926 р. «Положення про пам'ятки культури й природи» (Вісті ВУЦВК у VII.1926 р. ч. 148 (1736)). Згідно з нею всіма пам'ятниками природи, у тому числі і сільськогосподарського призначення, відає Управління Науковими установами Народного Комісаріату Освіти. Відповідно до постанови пам'ятки природи розподілялися «... на пам'ятки державного значення й пам'ятки місцевого значення...», які на відповідному рівні утримуються з державного бюджету. З кінця 1925 р. було введено посади краєвих інспекторів охорони природи. Східний із 13 округ очолив Є. Лавренко, Київський із 23 – М. Шарлемань, Одеський район (7 округ) – професор А. Бровнер, а Дніпропетровський (5 округ) – професор М. Якимів [32].

в) не зважаючи на положення Декрету Всеросійського ЦВК і РНК «Про знищення станів і цивільних чинів» від 10 (23) листопада 1917 р. член редколегії журналу «Вісник природознавства» упродовж 1927–1929 рр. М. Білоусов весь цей час репрезентує себе як «заслужений професор» – звання, що отримувалося за царську добу за сумлінну більш ніж 25-річну педагогічну працю.

Підсумовуючи слід сказати, що наведений власний вибірково-систематизований аналіз окремих публікацій журналу «Вісник природознавства» за 1927–1929 рр. доводить їхнє велике джерелознавче

підгрунтя для вивчення перебігу науково-організаційних засад існування вітчизняної аграрної науки у не прості для країни роки пошуку оптимальності для колгоспного будівництва, яке розгортається. Вважаю за необхідним весь репертуар статей цього журналу, через можливості віртуальної (електронної) бібліотеки, довести для вільного повсякденного доступу всім дослідникам не тільки науково-освітнього забезпечення сільського господарства, а й природознавства. Публікації в журналі доводять, що до кінця 1929 р. національна ідея на ниві природознавства в Україні ще досить успішно втілюється, не зважаючи на політику єдиного радянського народу, що активно проводить з 1927 р. перший секретар ЦК ВКП(б) України Лазар Каганович.

Закриття журналу «Вісник природознавства» став логічним завершенням рішення Першої Всеукраїнської конференції щодо вивчення продукційних сил по виступу О.А. Янати щодо відсутності місця винятково творчим об'єднанням науковців у плановому веденні економіки. Як наслідок, і Харківське наукове товариство, що видавало журнал, було скоріш само ліквідовано, бо, як пише професор В.С. Савчук: «... спеціального настановлення, которое бы закрывало ... общества официально, исследователями не обнаружено» і додає «именно с 1930 г. начала утверждаться в стране та система партийного руководства, которая просуществовала до последнего времени» [33].

На зміну видання типу «Вісник природознавства» приходять новий тип журналів також наукового профілю і теж із елементами національної ідеї, в першу чергу, завдяки публікаціям українською мовою, але вже винятково радянського спрямування та й ще сталінського гатунку. Оскільки перші два роки першого п'ятирічного плану фактично отримали фіаско у сільському господарстві, партійне керівництво, не гаючи часу, всілякими засобами розпочало наступ на «саботажників» ідеї «світлого» комуністичного майбутнього країни, створюючи нові радянські журнали і змінюючи основний зміст ще існуючих, навіть якщо вони носили вузькоспеціалізований науковий характер. Серед перших такого типу окреме місце слід віддати друкованому органу новоствореного 10 жовтня 1929 р. Українського НДІ соціалістичної реконструкції сільського господарства «Шляхи соціалістичної реконструкції сільського господарства». Його перший номер на 8 аркушах вийшов у Харкові значним для свого часу тиражем у 2100 примірників.

Вже з першого номеру редакція розпочала «боротьбу» за село для потреб колективного ведення господарства. Прикладом стала стаття Я. Харченка «Ліквідація куркуля, як класи» [34]. Нічого не змінилося і до № 4 за 1932 р., коли журнал вже не тільки орган УкрНДІ соціалістичної реконструкції сільського господарства, а й – Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук разом із радгоспним (УНДІР) та колгоспним (УНДІК) інститутами. До речі, до № 7 1931 р. журнал видавався від імені Всеукраїнського товариства аграрників-марксистів та інституту засновника. А згаданий уже номер друкує «розгромну» рецензію І.С. Журавок «Апологетика куркульського господарства» на серію статей різних авторів у журналах «Радянська ветеринарія» і «Соціалістичне тваринництво» щодо «не комуністичних» методів отримання молодняка великої рогатої худоби [35].

До складу першої редколегії увійши: Т. Білаш, М. Гузів, М. Демченко, В. Качинський, А. Сліпанський, І. Чорний, Я. Харченко, а в останньому номері їхня кількість значно збільшилась : Т. Г. Білаш, Р. М. Бляу, І. М. Боднар, Ю. С. Буцький, М. Н. Демченко, П. М. Коваленко (заст. відпов. ред.), І. Я. Луценко, І. А. Мусульбас, Д. Е. Синько, В. О. Сидоренко, А. М. Сліпанський (відпов. ред.), О. П. Триліський, Я. С. Харченко, О. Г. Шліхтер. Згодом радянська влада, окрім академіка О. Г. Шліхтера, «заслуг» більшості членів редколегії щодо боротьби з ворогами на селі оцінила своїми «нагородами» – арештами та розстрілами починаючи з 1933 р.

Прикладом теж радянського підходу до ліквідації за нерозуміння «шести настанов товариша Сталіна» стала доля іншого видання, який теж став жертвою реорганізації організаційних засад аграрної науки в Україні після ліквідації Краєвих поділів на початку 30-х років минулого століття, а саме «Бюлетень Київської краєвої сільськогосподарської дослідної справи».

Починаючи з 1925 р. Київська краєва сільськогосподарська дослідна станція стала видавати свої праці. Три номери вийшли як «Бюлетень ККСГДС». У наступному році вишли два номери журналу «Шляхи сільського господарства Київського краю». Матеріальні та фінансові можливості станції не давали змоги регулярно видавати ці періодичні часописи. Як вказується у вступному слові «Від редакції» № 1–2 за 1928 р. «науковий журнал «Шляхи сільського господарства Київського краю» ставив собі за завдання обслуговувати широкі кола агрономічних робітників Правобережжя» [36]. Для зміцнення журналу та сприяння його розвитку при ККСГДС у 1928 р. створено Редакційно-Видавничий Комітет. Він ухвалив видавати його розміром 36 друкованих аркушів і щомісяця. До речі, редакція видання знаходилася у Києві по вул. Леніна, 46 і, на момент створення, успішно продавала всі видання ще й мережі дослідних полів колишнього Всеросійського Товариства цукрозаводчиків. Крім того, вартістю 10 коп. за кожен реалізувалися плакати «Слово Київської краєвої сільськогосподарської досвідної станції», а також інші видання. Якщо вірити рекламній інформації журналу за № 5–6 за червень–вересень 1929 р., кількість випусків друкованих праць ККСГДС досягла 42. Перший том вийшов як окремих відбиток статті Зіхмана–Кедрова «О взаимоотношении между процессами нитрификации, мобилизации и иммобилизации фосфорной кислоты» з журналу «Сельскохозяйственное опытное дело» № 2 1923 р., а останній О. І. Туткевича мав назву «Об'єднуємося в колективні господарства» за 1929 р. Незважаючи на те, що останній автор практично зрозумів і втілював основну ідею існуючої системи влади стосовно до села, сьогодні вже практично забутому журналу, це не допомогло у бажанні продовжити своє існування.

Таким чином, доля «Вісника природознавства», як, до речі, й інших галузевих журналів другої половини 20-х років, повністю віддзеркалює особливості існування науки в тоталітарній системі цінностей, притаманній радянській епосі, коли вільна творчість, на її думку, є проявом непокори та вільнодумства, я вже не кажу – махрового націоналізму.

Література

1. Від редакції // Вісн. природознавства / Природнична секція Харк. наук. т-ва. – Х., 1927. – № 1 (лип.). – С. 1–2.
2. Вернадский В. И. Письма к сыну / В. И. Вернадский // Родина. – 1990. – № 7. – С. 84–86.
3. Словник сільськогосподарської термінології 25-мовами // Вісн. природознавства. – Х., 1928. – № 2. – С. 117.
4. Соколовський О. Грунтознавство на Україні / Олекса Соколовський // Вісн. природознавства. – Х., 1928. – № 2. – С. 117.
5. Махов Г. Територіальні дослідження ґрунтів на Україні за період 1887–1928 рр. та їх найближчі перспективи / Григорій Махов // Вісн. природознавства. – Х., 1928. – № 2. – С. 65–75.
6. Яната О. До розвитку українського природознавства / Олександр Яната // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 1 (лип.). – С. 3–5.
7. Лавренко Є. Рослинність України / Євген Лавренко // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 1 (лип.). – С. 24–45.
8. Н. П. Природничі обслідування С. Г. Наукового Комітету України / Н. П. // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 1 (лип.). – С. 55.
9. Н. П. Нарада в справі сільськогосподарської метеорології / Н. П. // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 1 (лип.). – С. 57.
10. Тарнані І. Про хижих птахів / Іван Тарнані // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 2 (серп.). – С. 95–111.
11. Широких І. П'ятий міжнародний конгрес генетиків / Іван Широких // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 153–163.
12. Яната О. Михайло Максимович (з нагоди сторіччя наукової діяльності) / Олександр Яната // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 131–152.
13. Пам'яті Максимовича // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 213–214.
14. Підсумки Української конференції в справі вивчення продукційних сил (11–13 березня 1927 р.) // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 227.
15. Підсумки Української конференції в справі вивчення продукційних сил (11–13 березня 1927 р.) // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 232.
16. Про основи організації Всесоюзної Академії сільськогосподарських наук імені Леніна (Резолюція на доповідь представника Сільськогосподарського Наукового Комітету України Ф. Полонського) // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 241–245.
17. Підсумки Української конференції в справі вивчення продукційних сил (11–13 берез. 1927 р.) // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 231.
18. Про організацію Державного Експериментального Інституту цукрової промисловості в м. Києві та про потребу утворення зміцнення його матеріальної бази (Резолюція на доповідь Комісії в справах сільського господарства) // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 246.
19. Про громадські наукові організації та використання їх для вивчення продукційних сил (Резолюція по доповіді професора О. Янати та Т. Турлея // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 244–241.
20. Про систему ув'язнення роботи наукових установ, що працюють над вивченням продукційних сил, з виробничими установами та їх науково-технічними організаціями (Резолюція на доповідь професора О. Янати) // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 235–237.
21. Савчук В. С. Естественно-научные общества юга Российской империи : вторая половина XIX – начало XX в. / В. С. Савчук. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1994. – С. 227.
22. Про всебічне вивчення району Дніпробудівництва (Резолюція на доповідь Комісії, що розглядала питання, зв'язані з задачами Дніпробудівництва) // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 251–253.

23. Про організацію наукових експедицій (Резолюція на доповідь інж. В. Баланіна (Укрнаука) // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 239.
24. Турлей Г. Підготовча робота на Україні до 1-го Всесоюзного з'їзду в справі вивчення продукційних сил / Г. Турлей // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 211.
25. Соколовський О. Ґрунтознавство на Україні / Олекса Соколовський // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 5–6 (листоп.–груд.). – С. 320–323; О. С. Огляд роботи науково-дослідної кафедри ґрунтознавства / О. С. // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 5–6 (листоп.–груд.). – С. 320–323.
26. Тарнані І. Успіхи зоології на Україні за 10 (1917–1928) років / Іван Тарнані // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 5–6 (листоп.–груд.). – С. 285–294.
27. Шарлемань М. Короткий огляд фавністичних дослідів на Україні за останні 10 років / Микола Шарлемань // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 5–6 (листоп.–груд.). – С. 291–294.
28. Є. О. Науково-дослідний інститут Водяного господарства України / О. Є. // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 5–6 (листоп.–груд.). – С. 318–320.
29. Фомін О. Звіт про діяльність Київського Ботанічного Саду за 10 років та Науково-дослідної кафедри Ботаніки за 5 років / О. Фомін // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 5–6 (листоп.–груд.). – С. 323–326.
30. А. К. Звіт про роботу Науково-дослідної Катедри Ботаніки в Харкові / К. А. // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 5–6 (листоп.–груд.). – С. 330.
31. Дубняк К. Досягнення української науки в галузі бібліографії, зокрема природознавчої / Кость Дубняк // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 5–6 (листоп.–груд.). – С. 301–305.
32. Лавренко Є. Охорона природи на Україні / Євген Лавренко // Вісн. природознавства. – Х., 1927. – № 3–4 (верес.–жовт.). – С. 164–179.
33. Савчук В. С. Естественно-научные общества юга Российской империи : вторая половина XIX – начало XX в. / В. С. Савчук. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1994. – С. 223.
34. Харченко Я. Ліквідація куркуля, як класи / Я. Харченко // Шляхи соц. реконструкції сіл. госп-ва. – Х., 1930. – № 1. – С. 8–15.
35. Журавок І. С. Апологетика куркульського господарства / І. С. Журавок // Шляхи соц. реконструкції сіл. госп-ва. – Х., 1932. – № 4. – С. 85–87.
36. Від редакції // Шляхи с. госп-ва Київського краю. – К., 1928. – № 1–2 (бер.-квіт.). – С.3.

Вергунов В.А «Вісник природознавства» Харьковського научного общества как источник изучения предистории институтизации и академизации аграрной науки в Украине (1927–1929)

На основанні контент-аналіза репертуара статей журналу Харьковського научного общества «Вісник природознавства» розглянута предисторія інститутизації та академизації аграрної науки, а також її розвитку для потреб колективного ведення господарства в Україні в 1927–1929 рр.

Ключевые слова: журнал «Вісник природознавства», сільськогосподарське підприємство, інститутизація, академизація.

V.A. Vergunov «Natural history reporter» of Kharkiv scientific society as the source of study of institutionalization and academization prehistory of agrarian science in Ukraine (1927–1929)

Prehistory of institutionalization and academization of agrarian science and its development for needs of collective farming in Ukraine in 1927–1929 was considered in the article on the basis of content analysis of repertoire of the articles of Kharkiv Scientific Society periodical «Natural history reporter».

Key words: periodical «Natural history reporter», agricultural experimental business, institutionalization, academization.

УДК 94(100):327.5(075)

Володина М.А.

**СЕВЕРОАТЛАНТИЧЕСКИЙ АЛЬЯНС В НОВЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ
КОНЦА 1980-х – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 1990-х гг.**

Анализируется начало глубокой трансформации Североатлантического альянса в новой политической обстановке конца 1980-х – первой половине 1990-х годов. Основное внимание уделено процессу постепенного превращения Альянса из военной в военно-политическую организацию.

Ключевые слова: Североатлантический альянс, политизация, «холодная война», Партнерство ради мира, стратегическая концепция.

В конце 1980 – начале 1990-х гг. XX в. в мире произошли радикальные политические перемены, изменившие сложившуюся расстановку сил. Демократические преобразования в Центральной и Восточной Европе, распад Советского Союза положили конец биполярной системы. В результате окончания «холодной войны» Россия осталась без прежних союзников по ОВД, а НАТО сохранила и укрепила свой потенциал. В начале 1990-х гг. стартовые позиции НАТО в новой Европе казались отнюдь не более предпочтительными, чем СБСЕ. Правда, и в Лондонской декларации Совета НАТО (июль 1990 года), и в документах римской ее сессии (ноябрь 1991 года), утвердивших новую стратегическую концепцию блока, подчеркивалась необходимость сохранения Североатлантического союза как важного инструмента европейской безопасности. Однако из-за споров внутри самого союза, будущее НАТО выглядело весьма неопределенным.

Как ни парадоксально на первый взгляд, но, пожалуй, одним из оснований новой легитимности блока явилась «проатлантическая» позиция восточно-европейских государств, которые уже в 1989 году стали заявлять о своем стремлении на каком-то этапе войти полноправными участниками в союз. Между тем в самом блоке не очень-то торопились распахнуть двери для новых членов, опасаясь, как бы это не осложнило процесс принятия решений и не заставило вплотную заниматься проблемами восточноевропейских государств.

Оказавшись в ситуации, когда главный противник самоустранился, Альянс приобрел новые амбициозные цели. НАТО приняла на себя новую ответственность в таких вопросах, как укрепление стабильности на европейском континенте в целом, предупреждение региональных кризисов и урегулирование возникающих конфликтов, борьба с терроризмом. Если раньше стратегия Альянса носила оборонительный характер и состояла преимущественно в поддержании status quo и обеспечении неприкосновенности границ, то теперь перед НАТО открылись новые горизонты возможностей. Начиная со второй половины 90-х гг., Альянс распространил свои гарантии безопасности на новые территории и включил их в сферу своих стратегических интересов.

Это стало происходить при отсутствии сопротивления со стороны России. Внешняя политика России тогда формировалась преимущественно как реакция на действия НАТО, а не как собственная инициатива. Несмотря на то, что новая ситуация заставила НАТО пересмотреть свою внешнеполитическую стратегию,

речь могла идти лишь об адаптации Альянса к изменившимся реалиям, но не о коренной реорганизации.

После окончания «холодной войны» смысл существования Альянса оказался под вопросом. Актуальное значение приобрела проблема определения новых функций Альянса в изменившейся ситуации в Евроатлантическом регионе.

Большинство исследователей пришли к мнению, что НАТО должна адаптироваться к новым реалиям. А само изучение эволюции стратегической концепции НАТО и процесса поиска Альянсом своей роли в новых политических реалиях стало еще более важным для понимания того, как складывается, трансформируется и функционирует мировая политическая система в постбиполярную эпоху.

Распад социалистического блока в конце 1990-х годов породил сомнения в необходимости сохранения выполнившей свою миссию Организации Североатлантического договора. Основанная на историческом опыте второй половины XX века логика реалистического подхода к военным союзам заставляла предполагать, что практически никакой из оборонных Альянсов не мог пережить собственной победы над противником. Политики и эксперты в США и Западной Европе, эту логику принимавшие, придерживались мнения о том, что, дабы не противоречить силам истории, НАТО следовало бы распустить, либо, как минимум, ограничить в притязаниях.

Функции и цели НАТО после второй мировой войны были ориентированы на сдерживание советского блока, однако, после его распада возникла необходимость пересмотра классических доктрин.

Отметим, что на рубеже 1980-х – 1990-х годов НАТО, выполнявшая на протяжении послевоенного периода скорее сдерживающую, чем военно-наступательную функцию, оказалась перед необходимостью внешней адаптации к новым международным условиям и тесно связанной с ней внутренней структурной перестройки. В годы «холодной войны» НАТО, в соответствии со статьей 51 Устава ООН [1] и статьей 5 собственного Устава, представляла собой региональный пакт, целью которого было обеспечение «коллективной обороны» его членов. Однако после распада СССР и ОВД необходимость сохранения НАТО в том виде, в котором она просуществовала все послевоенные годы была «...поставлена под сомнение...» [2, 133]. Таким образом, в начале 1990-х годов НАТО столкнулась с неизбежным кризисом собственной институциональной идентичности.

Многие основные проблемы, вызвавшие раскол Европы во время «холодной войны», были осложнены антагонизмом, существовавшим между Востоком и Западом в идеологической, политической и военной сферах. Перемены, приведшие к окончанию «холодной войны», позволили НАТО выдвинуть ряд инициатив в области укрепления безопасности и стабильности и создать структуры для диалога, укрепления доверия и сотрудничества с бывшими противниками, а также с другими европейскими государствами и соседними странами всего Средиземноморского региона [3].

Одним из первых шагов в этом направлении стало создание в 1991 г. Совета североатлантического сотрудничества. Затем он был переименован в

Совет евроатлантического партнерства и превратился в главный форум для консультаций и сотрудничества между НАТО и странами Евроатлантического региона, не входящими в НАТО [4, 105].

Важнейшим фактором пересмотра стратегических приоритетов НАТО стало изменение характера основных угроз международной безопасности.

Степень конфликтности и политико-военной нестабильности в Европе и мире не столько уменьшилась, сколько приобрела качественно новое содержание. На первый план вышли проблемы регулирования многочисленных очагов региональной напряженности, которое не только превратилось в одно из ключевых направлений мировой политики, но и приобрело резко военизированный характер – все более очевидным стало преобладание так называемого силового умиротворения над «традиционным миротворчеством» времен «холодной войны». Однако характер этих изменений вырисовывался не сразу – стратегическая концепция НАТО формировалась под влиянием внешней ситуации.

Таким образом, с окончанием «холодной войны» важнейшим фактором пересмотра стратегических приоритетов НАТО стало изменение характера основных угроз международной безопасности. Несмотря на то, что противостояние сверхдержав ушло в прошлое, степень конфликтности и политико-военной нестабильности в Европе и мире не столько уменьшилась, сколько приобрела качественно новое содержание. На первый план вышли проблемы регулирования многочисленных очагов региональной напряженности, которое не только превратилось в одно из ключевых направлений мировой политики, но и приобрело резко военизированный характер – все более очевидным стало преобладание так называемого силового умиротворения над «традиционным миротворчеством» времен «холодной войны». Однако характер этих изменений вырисовывался не сразу.

Как уже отмечалось, на рубеже 1980-1990-х годов страны-члены НАТО оказались перед новыми рисками и сложностями, среди которых, кроме традиционных угроз возникновения вооруженного конфликта, а также нетрадиционного распространения ядерного, химического и бактериологического оружия и средств их доставки, актуализировались такие вопросы, как нестабильность политического и экономического развития стран ЦВЕ, миграционные потоки, экологические проблемы, международная организованная преступность и т.п. Все это вызвало необходимость внутренней адаптации НАТО к новым условиям, поиска путей решения сложных и многоуровневых проблем безопасности, как в самой Европе, так и на просторе соседних регионов.

При адаптации Североатлантического союза к новому стратегическому контексту в период после «холодной войны» было принято широкое определение безопасности и выдвинута широкомасштабная стратегия развития партнерства и сотрудничества в Евроатлантическом регионе. Развитие партнерства и сотрудничества теперь рассматривается теперь как одна из первостепенных задач НАТО в области обеспечения безопасности. Начало этому процессу было положено в 1990 г., когда руководители

Североатлантического союза, несмотря на прежние размежевания между Востоком и Западом, протянули руку дружбы странам Центральной и Восточной Европы и бывшим советским республикам, предложив им установить новые отношения сотрудничества.

На сессии Совета НАТО в Лондоне в июле 1990 г. страны-члены НАТО признали, что «Альянс оказался самым удачным союзом в истории Европы», тем не менее, существует необходимость изменения подходов к решению вопросов безопасности.

1991 год был отмечен визитами и дипломатическими контактами НАТО со странами Центральной и Восточной Европы. Публикация Римской декларации в ноябре 1991 года заложила основы для преобразования этих эволюционных отношений на более устойчивую институциональную основу. Прямым следствием этого решения было создание в декабре 1991 г. Совета североатлантического сотрудничества (ССАС), который собрал страны НАТО и в начале девять стран Центральной и Восточной Европы на новом консультативном форуме. В марте 1992 г. к ССАС присоединились все страны-участницы СНГ, в начале июня 1992 г. – Грузия и Албания. Первое заседание ССАС было проведено 20 декабря 1991 г., как раз когда прекратил свое существование Советский Союз.

Декларация Римской сессии НАТО 1991 г. сформулировала новую стратегическую концепцию НАТО, которая предусматривала активизацию роли НАТО в урегулировании конфликтов не только в Европе, но и за ее пределами в случае угрозы безопасности континента, формирование собственной Европейской системы безопасности и обороны (ЕСБО) в границах Альянса. В концепции подчеркивалось, что политика безопасности базируется на трех элементах, которые дополняют друг друга:

- диалог и сотрудничество, как между всеми странами континента, так и в границах трансатлантических и западноевропейских институций;
- поддержание коллективной оборонительной возможности;
- военное измерение, которое оставалось неотъемлемым для достижения цели.

В январе 1994 г. состоялся Брюссельский саммит НАТО, который стал этапным в постконфронтационном развитии Альянса. Была подтверждена открытость Альянса для членства других европейских стран, которые в состоянии воплощать в жизнь принципы Вашингтонского договора и вносить свою лепту в обеспечение безопасности североатлантического региона. Для предотвращения деградации Альянса в условиях отсутствия масштабной внешней угрозы и независимой от США оборонительной интеграции европейских стран было задействовано несколько механизмов: Многонациональные объединенные оперативно-тактические силы (МООТС), Партнерство ради мира (ПРМ) и расширение НАТО. Также началось обсуждение в границах Альянса вопроса о нераспространении ядерного оружия, развитие программы сотрудничества со странами Средиземноморья.

Одним из наиболее значимых достижений международного сообщества в области безопасности прошлого десятилетия стала программа ПРМ. После ее принятия в 1994 г. приглашение присоединиться к этой программе было

принято тридцатью странами. Десять из них с тех пор стали союзниками по НАТО: Венгрия, Польша, Чехия в 1999 г. и Болгария, Латвия, Литва, Румыния, Словакия, Словения, Эстония в 2004 г.

Намерение присоединиться к Партнерству ради мира и Совету евроатлантического партнерства высказали также Хорватия, Босния и Герцеговина, Сербия и Черногория. НАТО рассчитывает на вхождение этих стран в Партнерство и будет это приветствовать после того, как они выполнят условия, установленные Североатлантическим союзом, в том числе по полномасштабному сотрудничеству с Международным уголовным трибуналом по бывшей Югославии, и в частности, по задержанию и передаче трибуналу лиц, обвиняемых в совершении военных преступлений.

ПРМ основано на практическом сотрудничестве и приверженности демократическим принципам, на которые опирается и сам Североатлантический союз. Его цель – повышать стабильность, уменьшать угрозы миру и строить прочные отношения в сфере безопасности между отдельными государствами-партнерами и НАТО, а также с другими государствами-партнерами. Суть программы ПРМ – партнерство, создаваемое на индивидуальной основе между каждым из государств-партнеров и НАТО с учетом индивидуальных потребностей и совместно реализуемая на том уровне и такими темпами, которые определяются правительством страны-участницы.

После саммита процесс реформирования Альянса заметно ускорился. Перед НАТО стали новые проблемы безопасности, которые требовали решения.

Вопрос о расширении был одним из основных в приспособлении Альянса к военно-политической среде. С одной стороны, непринятие стран ЦВЕ в НАТО могло бы привести к формированию вакуума безопасности в субрегионе, создавая продолжительные источники нестабильности для континента. С другой стороны, расширение НАТО неминуемо вызвало бы конфронтацию с Россией и создало бы риск для безопасности тех стран, которые в случае расширения оказались бы между НАТО и Россией (например, Украина).

Консенсус относительно вопроса расширения НАТО достигался на Западе непросто. Основные мысли колебались от эволюционного варианта (постепенное расширение как НАТО, так и ЕС), путем «укрепления стабильности» (преодоление нестабильности в регионе ЦВЕ через присоединение к НАТО) к «стратегическому реагированию» (расширение лишь при наличии открытой угрозы этим странам со стороны России).

1995 год был периодом «изучения вопроса» о путях расширения. Для западной дипломатии расширение НАТО представляло собой не одномоментное решение, а длительный процесс согласования различных интересов. С того времени, как восточные европейцы впервые проявили интерес к возможному членству в Альянсе, НАТО и США неоднократно подтверждали, что Альянс в принципе открыт для расширения. Это не исключало серьезных разногласий между различными политиками и ведомствами, а также и правительствами стран НАТО, по вопросу о методах и темпах расширения и о составе кандидатов. Несмотря на жесткий прессинг сторонников экспансии «снизу» и извне, администрация Клинтона длительное

время колебалась. В январе 1994 г. президент США заявил в Брюсселе: «Вопрос о том, состоится ли расширение, решен, все дело в том, когда и как оно произойдет». Летом и осенью 1994 г., в ходе довольно ожесточенных дискуссий между СНБ, Пентагоном и госдепартаментом, было решено, что расширение пойдет методом дифференциации среди участников ПРМ (ведущую роль в разрешении этого вопроса сыграл бывший посол США в Германии Р.Холбрук – М.В.).

По решению декабрьской (1996 г.) сессии Совета НАТО «график» приема в Альянс новых членов должен был быть официально объявлен во время саммита НАТО 8-9 июля 1997 г. в Мадриде.

10 декабря 1996 г. было оглашено общее заявление членов НАТО о том, что они не имеют никаких намерений, планов и причин размещать ядерное оружие на территории новых членов Альянса, а также намерения изменять какие-либо аспекты ядерного статуса или ядерной политики.

Таким образом, была сформулирована основная цель дальнейшего расширения – усовершенствование безопасности и распространение стабильности на европейском континенте. В исследовании делается вывод, что расширение Альянса не только будет способствовать укреплению стабильности и безопасности стран евроатлантического региона, но и демократическим реформам, установлению гражданского и демократического контроля над вооруженными силами, стимулированию распространения стиля и навыков сотрудничества, консультаций и достижения консенсуса, которые характерны для отношений между членами Альянса. Принятие новых членов также поможет развитию добрососедских отношений между странами, увеличит прозрачность оборонного планирования и военных бюджетов, тем самым, укрепляя доверие между странами, а также усилит тенденцию к интеграции и сотрудничеству в Европе. Более того, расширение увеличит возможности Альянса в обеспечении европейской и коллективной безопасности и поддержание миротворческой деятельности ООН и ОБСЕ, а также укрепит и расширит трансатлантическое партнерство.

Весной 1997 г. был принят пересмотренный вариант программ ПРМ, направленный на усиление политических консультаций с теми странами-партнерами, которые остаются за пределами расширения НАТО, на развитие оперативной роли ПРМ, на создание штабных элементов ПРМ на региональном уровне.

Во время Мадридской встречи на высшем уровне в июле 1997 г., после сложного процесса обсуждения и интенсивного индивидуального диалога с заинтересованными странами-партнерами, главы государств и правительств членов Альянса приняли решение о присоединении новых членов (Польши, Венгрии, Республики Чехия) и предприняли дальнейшие шаги на пути укрепления структур, необходимых для выполнения будущих обязательств НАТО.

Во-первых, члены Альянса подтвердили те обязательства, которые они имеют друг перед другом. Во-вторых, они официально пригласили три страны – Польшу, Венгрию и Республику Чехия – начать переговоры по вопросу членства в НАТО. Это решение положило начало так называемой первой «волне» расширения НАТО после окончания «холодной войны».

Два наиболее очевидных мотива ее инициации – это исключение поиска Германией новых, альтернативных трансатлантическим, механизмов обеспечения ее безопасности, и недопущение появления в Европе отличных от НАТО межнациональных интеграционных военных структур – это требовало от Альянса расширения членства, причем расширение открытого, такого, которое воспринималось бы как процесс, а не как явление.

На протяжении двух лет были завершены все необходимые юридические процедуры и в апреле 1999г. НАТО отмечал свое 50-летие уже в расширенном составе.

Члены Альянса еще раз продемонстрировали, что НАТО остается открытой для присоединения других государств в будущем. Во время Мадридского саммита были также рассмотрены пути усовершенствования мероприятий, которые предоставляют возможность участия всех 44 стран-членов Совета Евроатлантического партнерства в строительстве европейской безопасности. Это была очень насыщенная встреча на высшем уровне. Кроме инициатив, касающихся продвижения по пути внешней адаптации Альянса, были предприняты меры, направленные на его дальнейшую внутреннюю адаптацию. Это, в частности, означает укрепление европейского измерения трансатлантического партнерства и модификацию структуры вооруженных сил НАТО и усовершенствование системы управления.

Одновременно с Мадридским саммитом, как перед встречей на высшем уровне, так и в дни ее проведения происходили и другие важные события. Переговоры с Россией привели к созданию нового Постоянного совместного совета Россия-НАТО, которые занимается развитием стабильного долгосрочного партнерства между Альянсом и Россией. Отдельные консультации завершились созданием специальной комиссии Украина-НАТО. Правительства государств НАТО объявили о мерах, направленных на укрепление успехов, достигнутых во время диалога со средиземноморскими странами, и создали Группу по вопросам средиземноморского сотрудничества, в обязанности которой входит наблюдение за последующим продолжением диалога.

Во время саммита НАТО в Мадриде был учрежден Совет евроатлантического партнерства (СЕАП) вместо ССАС. СЕАП заложил основы сотрудничества на более высоком уровне и должен был базироваться на принципе открытости для всех, а также механизме самоидентификации, когда партнеры самостоятельно избирают уровень и области, в которых они будут сотрудничать с Альянсом. В нем принимают участие 19 стран – членов Альянса и 27 стран-партнеров. Совет представляет собой форум для проведения регулярных консультаций и сотрудничества. Заседания периодически проводятся на уровне послов, министров иностранных дел и министров обороны.

Важным достижением СЕАП стало создание Евроатлантического центра координации мероприятий по реагированию на катастрофы (EADRCC), которое было включено в план действий по предложению Российской Федерации. Центр был открыт в июне 1998 года и к нему немедленно обратился Верховный комиссар ООН по вопросам беженцев с просьбой оказать помощь Албании в обустройстве беженцев из Косово. В ответ на эскалацию кризиса беженцев в

регионе, которая началась в конце марта 1999 года, НАТО и страны-партнеры начали оказывать согласованную гуманитарную помощь. EADRCC также сыграл важную роль в координации гуманитарной помощи во время наводнений в Западной Украине.

Таким образом, укрепление международной безопасности – длительный процесс. Какие-либо шаги назад недопустимы. Слишком много поставлено на карту, чтобы допустить такой ход событий. Уровень сотрудничества в области безопасности, на который вышли страны-члены НАТО, – несмотря на то, что некоторые из них дважды в прошлом столетии воевали друг против друга, – является достижением исторического значения. Но все это произошло не за один день. Этим они должны быть благодарны политической воле и решимости, а также совместно приобретенному опыту сотрудничества, которое они развивали на добровольных основах, не испытывая принуждения извне и не ощущая угрозы своей независимости и национальному суверенитету. В Мадриде были приняты обдуманые решения, направленные на углубление сотрудничества в сфере безопасности на благо целого континента, для того, чтобы со временем можно было сказать, что подобные гарантии распространяются и на одинаковый для всех европейских государств уровень безопасности.

Хотя страны-члены НАТО стремятся играть полноценную роль в вышеупомянутых процессах, они не заинтересованы в том, чтобы другие страны из-за этого ощущали себя в опасности. Стабильность оказывается под угрозой, когда одни страны могут достичь безопасности только за счет других. Этот фундаментальный принцип лежит в основе каждого из многих важных решений, принятых в Мадриде. Именно в этом, собственно, и состоит истинное значение Мадридской встрече на высшем уровне. Европа изменилась в лучшую сторону, так как, во-первых, она больше не разделена, а во-вторых, она может рассматривать будущую безопасность как результат совместных усилий, в которые каждая страна имеет право и может сделать свой вклад. А отсюда исходит необходимость в институтах, которые помогут Европе удержаться на данном пути. Они также должны измениться. В Мадриде правительства стран-членов НАТО объяснили, что именно было сделано для того, чтобы адаптировать Альянс к выполнению столь сложного задания. Они взяли на себя обязательства продолжить эту работу и предложили своим партнерам взять на себя большую ответственность за ход ее выполнения. Их предложение приняли не только три страны, которые уже стали членами НАТО, но и многие государства, которые укрепляют партнерские отношения с Альянсом.

Таким образом, новые угрозы международной безопасности, с которыми европейские страны столкнулись в постбиполярном мире, многообразны, различны по интенсивности и целям: распространение оружия массового поражения, терроризм, международная преступность, кибертерроризм и многие другие, охватывающие практически все сферы жизни современного общества. Неоднозначность определения современных угроз безопасности обуславливает различия в их восприятии государствами. Ставя перед собой задачи, связанные с противостоянием тем или иным новым угрозам, НАТО стремится, среди

прочего, преодолеть множественность подходов к их артикуляции и обеспечить безусловную коллективную мобилизацию для подобного противостояния.

Рассматривая процесс перестройки НАТО в мировом пространстве после «холодной войны» можно охарактеризовать следующим образом. Происходит определенное снижение военной активности в рамках НАТО. Хотя традиционная задача организации коллективной обороны в случае внешней агрессии и обеспечения соответствующих военных возможностей сохраняется в качестве основной, масштабы военных приготовлений после окончания «холодной войны» сократились. Уменьшена численность вооруженных сил, некоторая их часть переведена на пониженный уровень боеготовности, снижена роль ядерного компонента в военной стратегии. В рамках осуществляемой перестройки военного командования предусматривается сократить общее число штабов различного уровня с 65 до 20 [5, 12].

Сегодня прилагаются усилия для укрепления роли Альянса как инструмента стратегического вовлечения США в Европу с одновременным обеспечением большей самостоятельности европейским участникам союза. В 1994 г. официально одобрен курс на формирование «европейской идентичности в области безопасности и обороны» (European Security and Defence Identity – ESDI) в рамках НАТО [6, 39]; принято решение о том, что военные возможности Альянса могут быть использованы для операций Западноевропейского союза (ЗЕС). Принята концепция «объединенных совместных оперативных группировок» (Combined Joint Task Force - CJTF), которые могут выделяться из состава НАТО в качестве «отделимых, но не отдельных сил» для операций, осуществляемых европейскими участниками Альянса без участия США [7, 20].

Предусматривается более широкое использование многонациональных формирований, образуемых участниками НАТО из числа европейских стран.

В Альянсе взят курс на установление широких контактов и активное развитие кооперативного взаимодействия со странами, не входящими в НАТО. Создан Совет Североатлантического сотрудничества (ССАС), консультативный форум, включивший в свой состав, наряду с государствами НАТО, бывшие социалистические страны, а затем и государства, возникшие на территории распавшегося СССР.

Начиная с 1993 г. центральное место в дискуссиях относительно НАТО занял вопрос о возможности расширения Альянса и вступления в него бывших социалистических стран и стран Балтии. В 1997 г. принято официальное решение о предстоящем присоединении к союзу Польши, Чехии и Венгрии, которые стали полноправными членами НАТО в 1999 г.

Впоследствии главное внимание стало уделяться определению и обоснованию новых миссий Альянса, выходящих за пределы тех функций, которые были очерчены Североатлантическим договором. При этом особо подчеркивается необходимость переориентации союза на решение задач кризисного регулирования и миротворчества, с соответствующим изменением ведущихся военных приготовлений и обеспечением гибкости и мобильности вооруженных сил.

В «Стратегической концепции» НАТО в число возможных задач впервые было включено «проведение операций по реагированию на кризисные ситуации, не подпадающие под статью 5 Вашингтонского договора» (т.е. не связанные с коллективной обороной от внешней агрессии). Первым практическим опытом использования сил НАТО в этих целях стали ракетно-бомбовые удары по Югославии, начавшиеся в марте 1999 г. Официальной целью этой операции было объявлено прекращение гуманитарной катастрофы в Косово. Военная кампания НАТО против Югославии показала, что Альянс претендует на право применять силу за пределами территории стран-членов и без санкции Совета Безопасности ООН.

Таким образом, с окончанием «холодной войны» важнейшим фактором пересмотра стратегических приоритетов НАТО стало изменение характера основных угроз международной безопасности. Несмотря на то, что противостояние сверхдержав ушло в прошлое, степень конфликтности и политико-военной нестабильности в Европе и мире не столько уменьшилась, сколько приобрела качественно новое содержание. На первый план вышли проблемы регулирования многочисленных очагов региональной напряженности, которое не только превратилось в одно из ключевых направлений мировой политики, но и приобрело резко военизированный характер – все более очевидным стало преобладание так называемого силового умиротворения над «традиционным миротворчеством» времен «холодной войны».

Литература

1. Устав ООН <http://www.un.org/russian/document/basicdoc/charter.htm>
2. Россия и основные институты безопасности в Европе: вступая в XXI век / Под ред. Д.Тренина. – М., 2000. – С.133.
3. История НАТО <http://www.istorichka.ru/texts/1094014840/view>
4. Кременюк В.А США и окружающий мир: уравнение со многими неизвестными // США – Канада: экономика, политика, культура. – 1999. – №1 – С.105.
5. Ядерное оружие после холодной войны / Под ред. А.И.Иоффе. – М., 2006. – С.12.
6. Джин Шарп. От диктатуры к демократии. Концептуальные основы освобождения // Институт имени А.Эйнштейна 1993 год. Cambridge. Massachusetts, USA. – Екатеринбург, 2005. – С.39.
7. Ядерное оружие после холодной войны. – М., 2006. – С.20.

Володіна М.О. Північноатлантичний альянс у нових політичних умовах кінця 1980-х – першій половині 1990-х рр.

Аналізується початок глибокої трансформації Північноатлантичного альянсу в новій політичній обстановці кінця 1980-х - першій половині 1990-х років. Основну увагу приділено процесу поступового перетворення Альянсу з військової у військово-політичну організацію.

***Ключові слова:** Північноатлантичний альянс, політизація, «холодна війна», Партнерство заради миру, стратегічна концепція.*

Volodina M.A. Atlantic Alliance in the new political conditions in late 1980, first half of 1990.

We analyze the beginning of a deep transformation of the North Atlantic alliance in the new political environment, the end of 1980 - the first half of 1990. The focus is on the process of gradual transformation of the military alliance in the military-political organization.

***Key words:** North Atlantic Alliance, the politicization of the Cold War, the Partnership for Peace, Strategic Concept.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Барабаш Юлія Василівна – к.і.н., старший викладач кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Бородай Ірина Сергіївна – кандидат історичних наук, завідувач сектору наукових досліджень з питань інтелектуальної власності і маркетингу інновацій Інституту розведення і генетики тварин Національної академії аграрних наук України.

Бородін Сергій Васильович – кандидат технічних наук, провідний науковий співробітник Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України.

Бочаров Сергій Вікторович – кандидат історичних наук, докторант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Бочарова Олена Станіславівна – к.і.н., доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Власов Володимир Іванович – д.е.н., д.с.-г.н., професор, гол. наук. співробітник Національного наукового центру „ІАЕ” НААНУ.

Возненко Анатолій Дмитрович - кандидат технічних наук, доцент, Почесний залізничник, доцент кафедри РЕЗІС Державного економіко-технологічного університету транспорту Міністерства транспорту і зв'язку України.

Володина Марина Александровна – аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Гридина Ірина Николаевна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Довжук Ігор Володимирович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Д'яконіхін Андрій Валерійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Євдокимов Микола Олександрович – завідувач кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, к. істор. н., доцент.

Жерносекова Дарья Даниловна – аспірантка Донецького національного університету.

Завадський Віталій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Донецького національного університету.

Задунайський Вадим Васильович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Донецького національного університету.

Корольова Галина Іванівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін і методики їх викладання Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Корчанова Юлія Олександрівна – асистент кафедри сільськогосподарських машин Луганського національного аграрного університету.

Мазур Ольга Олегівна – аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету, другий секретар Міністерства закордонних справ України.

Мірошник Ігор Олександрович – старший викладач кафедри «Екологія та безпека життєдіяльності на залізничному транспорті» Державного економіко-технологічного університету транспорту Міністерства транспорту та зв'язку України.

Морозов Руслан Миколайович – кандидат історичних наук, ст. викладач кафедри українознавства Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ.

Омельченко Аліна Миколаївна – магістрант кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Прокопенков Вадим Миколайович – аспірант кафедри історії України та допоміжних історичних дисциплін Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського

Сергієнко Сергій Юрійович – аспірант кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Сергієнко Юрій Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Сиволапов Василь Олексійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Тодоров Ігор Ярославович – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Фірсов Олександр Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Черкаської філії Європейського університету.

Хоменко Андрій Вікторович – здобувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету, другий секретар Міністерства закордонних справ України.

ОГОЛОШЕННЯ

Редколегія наукового збірника „Історичні записки” – фахового видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (постанова президії ВАК України від 30 червня 2004 р. № 3-05/7) запрошує науковців надсилати свої статті.

Приймаються наукові статті, які мають такі *необхідні елементи* (Бюл. ВАК № 1, 2003): висвітлення проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями (5-10 речень); аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор (до 0,75 сторінки); виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття, формулювання цілей та завдань статті (до 0,5 сторінки); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження; перспективи подальших розвідок у даному напрямку (2-3 проблеми).

Матеріали для публікації (обсяг в межах 0,5-0,75 д.а.) подаються на диску в текстовому редакторі MS Word for Windows 1997-2003 в редакторі Word разом із одним надрукованим примірником на аркушах формату А 4.

Вимоги до електронного варіанта тексту. Текст статті складається з таких елементів у такій послідовності: шифр ББК (вирівнювання тексту по ширині); прізвище та ініціали автора (шрифт напівжирний, розміщується справа); назва статті (шрифт напівжирний, великими літерами, вирівнювання тексту по центру); через рядок **коротке** резюме мовою основного тексту статті та ключові слова; через рядок текст статті (посилання у тексті супроводжуються цифрами у квадратних дужках із позначенням номера цитованого видання у списку літератури, а потім через кому подаються сторінки, наприклад: [1, 34]); через рядок список літератури, оформлений згідно із новими вимогами ВАК України, під заголовком **Література (ніяких інших слів!)**; через рядок **прізвище, ім'я, по-батькові, назва статті, короткі (1-2 речення) резюме та ключові слова українською, російською та англійською мовами.**

Усі поля 20 мм; шрифт Times New Roman; кегель 14; інтервал 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунки і таблиці оформлюються згідно із ДСТУ.

Щодо символів. У тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також у них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

Стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою із зазначенням *прізвища, ім'я, по батькові* (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. **Відомості подаються повністю**, без скорочень, одним реченням, через кому, в одному файлі зі статтею.

УВАГА: текст статті, резюме, відомості про автора, адреса становлять єдиний електронний файл, який має назву згідно із прізвищем автора!

Зразок оформлення структурних елементів статті
УДК 625.1 (09)

Білик А.Ю.

**ІНЖЕНЕР О.В. ЛІВЕРОВСЬКИЙ – ТАЛАНОВИТИЙ
ОРГАНІЗАТОР ЗАЛІЗНИЧНОГО БУДІВНИЦТВА**

Висвітлюється внесок О.В.Ліверовського у будівництво залізниць Російської імперії.

Ключові слова: *О.В. Ліверовський, будівництво, залізниця, Російська імперія.*

Особливістю розвитку залізничного транспорту в Російській імперії та зокрема в Україні на межі ХІХ-ХХ століть було не тільки підведення підсумків, переосмислення накопичених знань, але й формування окремих прикладних наук. **(текст статті)**

Література

1. Жинкин Г.Н. Профессор А.В. Ливеровский / Г.Н. Жинкин // Транспортное строительство. – 1869. - №2.
2. Ливеровский А.В. 50 лет работы на железнодорожном транспорте // А.В. Ливеровский. – Хабаровськ, 1999. – С. 52.
3. ...

Билык А.Ю. Инженер А.В.Ливеровский – талантливый организатор железнодорожного строительства.

Освещается вклад А.В.Ливеровского в строительство железных дорог Российской империи.

Ключевые слова: *А.В. Ливеровский, строительство, железные дороги, Российская империя.*

Bilyk A.Yu. Engineer A.V.Liverovskiy is a talented organizer of railway building.

Lights up the deposit of A.V. Liverovskogo at building of railways of the Russian empire.

Key words: *A.V. Liverovskiy, building, railways, Russian empire.*

Білик Анатолій Юрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Запорізького національного університету.

Адреса: вул. О.Кошового, 13/4, м. Запоріжжя, 91034; 050-562-69-32; bil@lg.ua

Повідомляємо, що збірники друкуються на комерційній основі за рахунок авторів. Доктори наук, які є одноосібними авторами, друкуються у збірнику безкоштовно.

Статті подавати за адресою: 91034, м. Луганськ, вул. Ватутіна, 1, корпус 8, кафедра всесвітньої історії; e-mail: mihayluk@snu.edu.ua

Контактні телефони: 8(0642) 33-02-37

8(066) 238-25-80

8(066) 620-24-12

Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція матеріали не рецензує і не повертає. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити неякісні або такі, що не відповідають поданим вище вимогам, матеріали без пояснення причин.

Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

У разі передруку посилання на «Історичні записки: Збірник наукових праць» **обов'язкове.**

Збірник регулярно розсилається у бібліотеки за переліком, встановленим ВАК України.

ЗМІСТ

СТАТТІ

Барабаш Ю.В.	ДО ПИТАННЯ ЖИТЛОВИХ ПРОБЛЕМ НА ЛУГАНЩИНІ НА ПОЧАТКУ ЗДІЙСНЕННЯ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ	3
Бородай І.С.	СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ГОДІВЛЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН	8
Бородін С.В.	ОГЛЯД МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ «КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ» В 90-Х РОКАХ МИНУЛОГО СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ	15
Бочаров С.В.	ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗШИРЕННЯ ЄС НА СХІД НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ	21
Бочарова Е.С.	ЗАРОЖДЕННЯ ІДЕЇ ПОДДЕРЖАННЯ МЕЖДУНАРОДНОГО МИРА	29
Власов В.І.	АУРЕЛІО ПЕЧЧЕІ – ФІЛОСОФ, ГУМАНІСТ, ГЛОБАЛЬНА ЛЮДИНА	35
Возненко А.Д.	МІСЦЕ І РОЛЬ М.П. ПЕТРОВА У РОЗВИТКУ НАУКИ ПРО ОПІР МАТЕРІАЛІВ	38
Грідіна І.М.	«ЇЖА» МАТЕРІАЛЬНА ТА ДУХОВНА: ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	44
Довжук І.В., Омельченко А.М.	ІНФОРМАТИЗАЦІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ: ДОСВІД, СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ВИЗНАЧАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ	52
Д'яконіхін А.В.	ПЛАНІ КЕРІВНИКІВ РЕЙХУ ЩОДО МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНИ	56
Євдокимов М.О.	З ІСТОРІЇ СПІВПРАЦІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ З ПЕРІОДИЧНИМИ ВИДАННЯМИ ХІХ СТОЛІТТЯ ПРОТИЛЕЖНИХ НАПРЯМІВ І СВІТОГЛЯДІВ	61
Жерносекова Д.Д.	БІЛОРУСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ НА БАЗІ МІЖРЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ (1959 – 1965 рр.)	68
Завадський В.М.	СПІВРОБІТНИЦТВО ЛАТВІЇ, ЛИТВИ ТА ЕСТОНІЇ В РЕГІОНІ БАЛТІЙСЬКОГО МОРЯ (1991-2004 рр.)	73
Задунайський В.В.	АЗОВСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО – ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ ФОРМУВАНЬ (1832-1865 рр.)	77
Корольова Г.І.	ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА (1945 – 1953 рр.)	83
Корчанова Ю.А.	ІНТЕГРАЦІЯ АГРАРНИХ ЗНАНИЙ МИРОВОГО СООБЩЕСТВА В АГРИКУЛЬТУРУ ДОНБАССА	92
Мазур О.О.	ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ВЗАЄМИН ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА УКРАЇНИ (1992-2008 рр.)	100
Мірошник І.О.	А.Є. СТРУВЕ ЯК ЗАСНОВНИК КОЛОМЕНСЬКОГО МАШИНОБУДІВНОГО ЗАВОДУ	109

Морозов Р.М.	ВІДБУДОВНИЙ ПРОЦЕС У БРСР – СКЛАДОВА ЧАСТИНА СОЮЗНОГО КОМПЛЕКСУ (1946 – 1950 рр.)	115
Прокопенков В.М.	ПРАВОВІ ТА ІСТОРИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА ТЕРИТОРІЇ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – У СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ	120
Сергієнко С.Ю.	СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСУ УКРАЇНІЗАЦІЇ 20 – 30-х рр. ХХ ст. В ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ	126
Сергієнко Ю.Г.	РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ КЕРІВНОГО ПРОШАРКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ	132
Сиволапов В.О.	СІЛЬРАДИ НІМЕЦЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ ТА ПОЗБАВЛЕННЯ НІМЦІВ-КОЛОНІСТІВ ВИБОРЧИХ ПРАВ У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТ.	136
Тодоров І.Я.	ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПОКЛИКАННЯ БОЛГАРІЇ	146
Фирсов А.В.	Б.Г. ЛУЦКИЙ: МАЛОІЗВЕСТНЫЕ СТРАНИЦЫ БИОГРАФИИ ВЫДАЮЩЕГОСЯ ИНЖЕНЕРА-КОНСТРУКТОРА	153
Хоменко А.В.	СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КОНСУЛЬСЬКОЇ СЛУЖБИ (1991-2010)	161

ПОВІДОМЛЕННЯ

Вергунов В.А.	«ВІСНИК ПРИРОДОЗНАВСТВА» ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПЕРЕДІСТОРІЇ ІНСТИТУТИЗАЦІЇ ТА АКАДЕМІЗАЦІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ (1927–1929)	171
Володина М.А.	СЕВЕРОАТЛАНТИЧЕСКИЙ АЛЬЯНС В НОВЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ КОНЦА 1980-х – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 1990-х гг.	187
Відомості про авторів		197
Оголошення		199

ДЛЯ ПОТАТОК

**ІСТОРИЧНІ ЗАПИСКИ:
Збірник наукових праць**

**Випуск 27
Частина 1**

Наукове видання

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів,
цитат та інших відомостей відповідає автор

**Відповідальний за випуск
Літературний редактор
Оригінал-макет**

**Михайлюк В.П.
Бугокова Л.В.
Дорош Т.О.**

Підписано до друку 31.08.2010 р.
Формат 60 x 84 1 / 16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 15,01
Обл. друк. арк. 14,75
Наклад 300 прим. Вид. № 17. Замовлення № 39. Ціна вільна

Надруковано з оригінал-макету у ПП Пальчак А.В.
м. Луганськ, вул. Коцюбинського, 2/2